

ศาสนสมเด็จ

ลายพระหัตถ์

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

และ

สมเด็จพระยามกุฎราชกุมาร

(ภาค ๒๕)

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

นายเกษม อิงคะวานิช

ณ เมรุวัดสังฆาย ชนบุรี

๒ เมษายน ๒๕๑๑

คำนำ

ด้วยในงานพระราชทานเพลิงศพ นายเกษม อิงกระฉวนิช กำหนดงาน
ในวันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๘ ณ เมรุวัดตั้งทราย จังหวัดธนบุรี น
นางสาว ทองหยาด อิงกระฉวนิช ผู้เป็นน้อง ได้มาแจ้งความจำนง ณ หอ-
สมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร เพื่อขออนุญาตจัดพิมพ์หนังสือตำนานสมเด็จพระ
ภาคที่ ๒๕ สำหรับแจกเป็นอนุสรณ์ กรมศิลปากรมีความยินดี อนุญาต
ให้จัดพิมพ์ได้ดังประสงค์

หนังสือตำนานสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา
นริศรานุวัดติวงศ์ กับสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีใต้ออบ
กันในปีปลายแห่งพระชนม์ชีพ เมื่อทรงดำรงทางราชการงานเมือง
และทรงพักผ่อนอย่างเจียม ๆ พระปรีชาสามารถของสมเด็จพระเจ้าบรม-
วงศ์เชอทองส่องพระองค์นี้ ย่อมเป็นที่ขจรชออยู่ทั่วไปในหมู่นักศึกษา โบราณ
คดี ศิลปะ วรรณคดี และการปกครอง ฉะนั้นผู้ที่สนใจในแขนงวิชาเหล่านี้
จึงนับถือตำนานสมเด็จพระเจ้าเป็นประหนึ่งกุญแจที่จะไขไปสู่ความสว่างในปัญหา
ต่าง ๆ ไม่น้อยทีเดียว ตำนานสมเด็จพระเจ้ามีอยู่มากด้วยกัน กรมศิลปากร
เคยนำลงในวารสารศิลปากร อันเป็นวารสารเผยแพร่ความรู้ในสาขา
วิชาต่าง ๆ ซึ่งเป็นงานของกรมศิลปากร เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๐ เป็นต้นมา
และเมื่อจัดพิมพ์ในหนังสือวารสารศิลปากรแล้ว ก็อนุญาตให้ผู้มาขอพิมพ์
หนังสือจากต้นฉบับของหอสมุดแห่งชาติ ตัดตอนพิมพ์เป็นภาค ๆ ไป
ในปัจจุบันนี้ได้พิมพ์ไปแล้ว ๒๕ ภาค สำหรับภาคนี้เป็นภาคที่ ๒๕

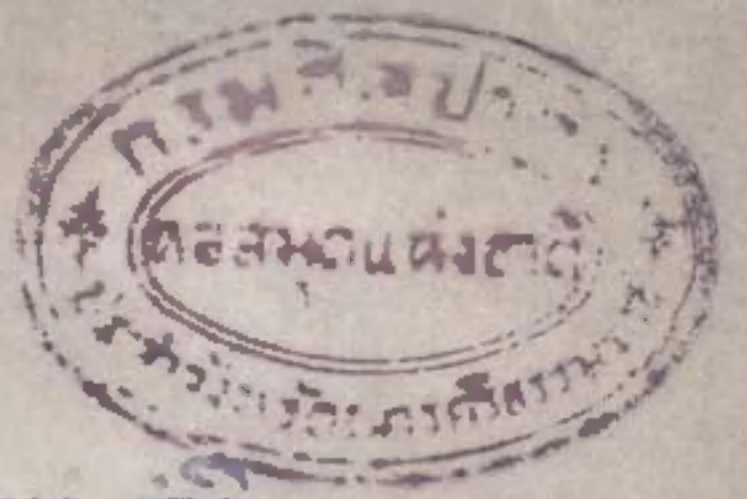
กรมศิลปากรขออนุโมทนาในกุศลบุญราศีทักษิณานุประทาน ซึ่งเจ้า-
 ภาพได้บำเพ็ญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้วายชนม์ ทั้งให้พิมพ์หนังสือที่ดัดเขียน
 แจกจ่ายให้เป็นประโยชน์ ขอกุศลผลบุญทั้งปวงจงเป็นพลวบัจจัยอำนวย
 ศุภคุณมุนยผลแด่ดวงวิญญาณของนายเกษม อิงครวณิช ให้ประสูติ
 ตงบในสัมปรายภพ จงทุกประการ

วิเชียรแพทยาคม .

(หลวงวิเชียรแพทยาคม)

รักษาการในตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร

๑ มีนาคม ๒๔๘๘

วิชาหอสมนต์แห่งชาติ

นายเกษม อิงกะวณิช

ชาติ ๒๔๔๕

มค ๒๔๕๘

ประวัติย่อ

นายเกษม อิงคะวณิช

นายเกษม อิงคะวณิช เป็นบุตรคนที่ ๓ ของพระวิฆานตรุณกิจ และนางวิฆานตรุณกิจ (ทองขุ้ย อิงคะวณิช) เกิดวันที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๕
มีพี่น้องรวมบิดามารดาซึ่งมีชีวิตอยู่ ๕ คน คือ

๑. น. อ. เกอภูต อิงคะวณิช ร. น.
๒. นายเกริก อิงคะวณิช
๓. น. ต. ทองหยาด อิงคะวณิช
๔. น. ต. ทองขุ้ย อิงคะวณิช
๕. นางผจง เทียมศิริ

การศึกษา พ.ศ. ๒๔๖๓ ดำเนินชั้นมัธยมปีที่ ๗ โรงเรียนมัธยมวัด
ปทุมคงคา

พ.ศ. ๒๔๖๖ - ๒๔๗๓ ได้รับทุนของกระทรวงศึกษา
ธิการไปศึกษาวิชา ณ ประเทศอังกฤษ สอบได้
B. Com. ของมหาวิทยาลัย Birmingham เมื่อปี
พ.ศ. ๒๔๖๘ Dip. in Education ของมหาวิทยาลัย
Birmingham เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๓

พ.ศ. ๒๔๗๒ อบรมที่ค่ายผู้กำกับตึกเลขที่ Gilwell Park
London ๓ เดือน ได้ประกาศนียบัตรผู้กำกับตึกเลขที่
อังกฤษ

- รับราชการ เริ่มเข้ารับราชการในตำแหน่งครูฝึกหัด โรงเรียนมัธยม
บ้านส้มเด็จเจ้าพระยา กรมศึกษาธิการ กระทรวง
ศึกษาธิการ เมื่อวันที่ ๓ มิถุนายน ๒๔๖๔ เงิน
เดือน ๓๐ บาท
- ๖ พ. ย. ๗๓ อาจารย์โรงเรียนพนิชยการวัดแก้วฟ้าต่าง เงิน
เดือน ๒๔๐ บาท
- ๒๐ มี.ย. ๗๖ รักษาการแทนอาจารย์ใหญ่วัดแก้วฟ้าต่างอีกตำแหน่ง
หนึ่ง
- ๓๗ ก.ค. ๗๖ ผู้รักษาการหน้าท้ออาจารย์ใหญ่โรงเรียนพนิชยการวัด
ด้ามพระยา
- ๓๓ ต.ค. ๗๐ อาจารย์ใหญ่โรงเรียนพนิชยการวัดด้ามพระยา เงิน
เดือน ๒๖๐ บาท
- ๓๗ พ.ค. ๗๐ อาจารย์ใหญ่โรงเรียนพนิชยการ ๒ วัดเทวราชกุญชร
เงินเดือน ๓๐๐ บาท
- ๓ ก.ย. ๗๓ รักษาการในตำแหน่งหัวหน้าแผนกอาชีวศึกษาระดับ
กองอาชีวศึกษา กรมอาชีวศึกษาเงินเดือน ๓๐๐ บาท
- ๕ ก.ค. ๗๕ รักษาการ หัวหน้า แผนกโรงเรียน ชนกลาง และ ชนสูง
กองโรงเรียน เงินเดือน ๓๒๐ บาท
- ๓ ธ.ค. ๗๕ เดือนเป็นชั้นเอก เงินเดือน ๓๒๐ บาท
- ๓ ม.ค. ๗๗ ประจำกรมอาชีวศึกษา เงินเดือน ๓๕๐ บาท
- ๓ ก.ค. ๗๗ ประจำกรมอาชีวศึกษา ,, ๕๐๐ บาท

สาขาหอสมุดแห่งชาติ

ง

- ๓ ค.ศ. ๘๘ โอนไปรับราชการ กรมรถไฟในตำแหน่ง หัวหน้าของ
สารบัญชี ฝ่ายการบัญชี เงินเดือน ๕๐๐ บาท
- ๗ พ.ย. ๙๐ ทำการแทนหัวหน้าของคลังเงินอีกตำแหน่งหนึ่ง เงิน
เดือน ๕๐๐ บาท
- ๓ ม.ค. ๙๓ หัวหน้าของคลังเงิน เงินเดือน ๕๖๐ บาท
- ๓ ม.ค. ๙๒ " " ๕๐๐ "
- ๒๒ ต.ค. ๙๒ พ้นจากตำแหน่งหัวหน้าของคลังเงิน
แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งหัวหน้าของ
ตรวจบัญชี เงินเดือน ๕๐๐ บาท
- ๓ ม.ค. ๙๕ หัวหน้าของตรวจบัญชี " ๕๕๐ "
- ๓ ม.ค. ๙๕ " " ๖๐๐ "
- ๓๐ ม.ค. ๙๖ หัวหน้าของตรวจสารบัญชี " ๖๐๐ "
- ๓ ม.ค. ๙๓ " " ๖๕๐ "

ราชการพิเศษ

- ๒๔๗๒ เป็นผู้แทนทูตเชื้อไทยไปชุมนุมทูตเชื้อแห่งโดกที่
Birkenhead

ยศ

- ๗ พ.ย. รองอำมาตย์เอก

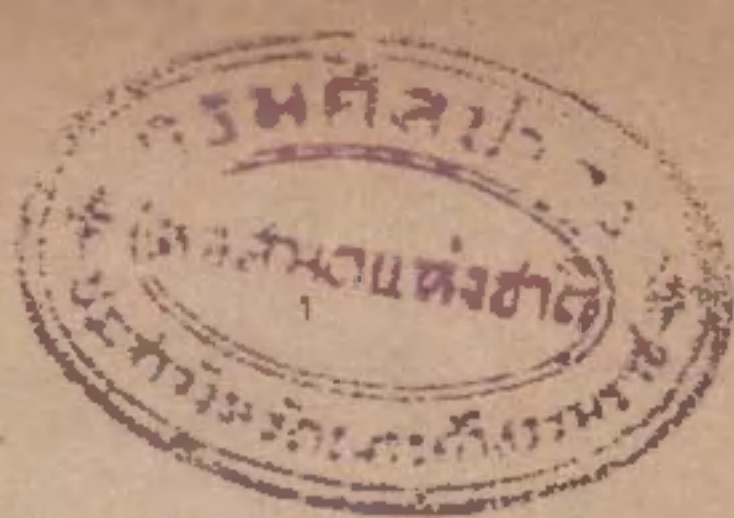
ราชอิสริยาภรณ์

- ๒๐ ก.ย. ๙๐ จตุรภักดรชนช้างเผือก
- ๒๗ ม.ค. ๙๐ เหรียญจักรพรรดิมาตา
- ๕ ธ.ค. ๙๓ ตริตราภรณ์มงกุฎไทย

นายเกษม อิงกระวนิช ได้ทำการสมรสกับ นางสาวถนอม-
วงศ์บุญจันทร์ มีบุตร ๓ คน คือ แพทย์หญิงกตอยจิตต์ อิงกระวนิช และมี
บุตรกับภรรยาอื่น ๓ คน คือ ด.ช. จาตุร อิงกระวนิช

นายเกษม อิงกระวนิช เป็นผู้มีนิสัยรักสงบ โอบอ้อมอารี นอกจาก
ทำงานในหน้าที่แล้วยังชอบทำงานอดิเรก คือ เติบโตสัตว์ ไซ้หนัง ตู๋นกขัง
พันธุ์ไทยและเทศ และสะสมเป็นต้น ชอบปลูกต้นไม้ ดอกไม้ต่างๆ เช่น
กล้วยไม้ กุหลาบ และอื่นๆ เป็นที่รักใคร่นับถือของบรรดาเพื่อนฝูง
ญาติ มิตร และศิษย์ที่ใคร่จากคนเคยทั่วไป

นายเกษม อิงกระวนิช ได้ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๓๐ มีนาคม ๒๕๑๗
เวลาประมาณ ๑๗.๐๐ น. ด้วยเส้นโลหิตในสมองแตก ตามปกติ นายเกษม
อิงกระวนิช เป็นผู้มีสุขภาพสมบูรณ์ ในวันที่ถึงแก่กรรมได้กำหนดเดินทาง
ไปจังหวัดนครศรีธรรมราช เพื่อเป็นผู้ใหญ่ฝ่ายชายในพิธีหมั้นของศิษย์
แต่เมื่อไปถึงสถานีรถไฟบางกอกน้อย ปรากฏว่ารู้สึกไม่สบาย ต่อมา
มีอาการปากเขียว พูดไม่ชัด ศิษย์ผู้ร่วมเดินทางเห็นอาการไม่ดีจึงได้รับ
จัดการนำส่งโรงพยาบาลศิริราช อาการมีแต่ทรุดลงและได้ถึงแก่กรรมใน
เย็นวันนั้น คำนวณอายุได้ ๕๓ ปี ๕ เดือน ๒๗ วัน.

สาขาหอสมุดแห่งชาติ

สารนิพนธ์

บ้านชินนามอน ปันง

วันที่ ๒๓ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๓

ทูต สัมเด็จพระนครินทร์ ฯ

ตายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๓๖ เมษายน มาถึงด้วยดีทุกประการ
 เรื่องนำไต่ถามจากปากผู้ตั้งข้อสงสัย & นน พยท่อมมณีน่านตายพระหัตถ์
 กนกได้ความอยู่ในหนังสือ "ไตรภูมิ" จริง หนังสือไตรภูมิพนมมณีน
 เข้าใจว่าเป็นหนังสือไทยแต่งแต่ครั้งกรุงสุโขทัย และเป็นพระราชนิพนธ์
 ของพระมหาธรรมราชา (พระยาอภัย) ซึ่งเป็นราชันคตาของพระเจ้า
 รามคำแหงมหาราช หอพระสมุดได้ดำเนินการนำหนังสือพนมมณีน
 ให้ชื่อว่า "ไตรภูมิพระร่วง" ในบานแพนกรมว่าพระมหาธรรมราชาทรง
 คิดความจากคัมภีร์ต่าง ๆ ในพระไตรปิฎก จาระไนข้อคัมภีร์บอกไว้ ว่า
 เอาความในคัมภีร์นั้น ๆ มารวบรวมแต่งหนังสือไตรภูมิ จึงเห็นควรถือ
 เป็นเหตุได้ว่าหนังสือเรื่องไตรภูมิเป็นหนังสือไทยแต่งขึ้น ขอนมให้ตั้งฐาน
 อันประกอบคือที่รียบเขียนภาพเรื่องไตรภูมิไว้ตามวัด แต่ว่าเขียนเฉพาะ
 วัดไทยเท่านั้น วัดในประเทศอื่นห้ามมิเขียนเรื่องไตรภูมิไม่ ทูตได้อีก

สถานที่หนึ่งว่า หนังสือไตรภูมิพระร่วงฉบับพิมพ์จำหน่ายเห็นจะมีใน
 หอพระสมุด เป็นหนังสือซึ่งสมควรท่านจะทรงพิจารณาด้วย เพราะ
 นอกจากคัดจารึกแล้ว เป็นหนังสือภาษาไทย เก่าที่สุด ทั้งถ้อยคำและประ-
 โยค เชื่อได้ว่าเป็นภาษาไทยที่ใช้กันในสมัยสุโขทัยเป็นแน่ สมเด็จพระ
 มหาสมณ ๓ ทรงแสดงพระฤทัยแต่คาถาข้างต้น ครั้นว่าดูเป็นจำนวนใหม่
 แต่งเพิ่มขึ้นเมื่อสมัยภายหลัง หนังสือไตรภูมิฉบับพระร่วงลงนาม
 หนังสือไตรภูมิกรุงศรีอยุธยาฉบับ ๑ กับไตรภูมิเชียงใหม่ฉบับ ๑ แต่
 เขียนเป็นรูปภาพเต็มทั้งเล่ม ตอนหนึ่งถึงหนังสือไตรภูมิแต่งกรุงรัตนโกสินทร์
 เรียกว่า "ไตรภูมิโลกสันฐาน" เรื่อง ๑ แล้วแต่งย่อลงมาเรียกว่า "ไตร
 โลกวิจิตร" เรื่อง ๑ มีอยู่ในหอพระสมุดวชิรญาณถนน

เรื่องทำท่อนามนศออกจากปาก & ๕ คัด หม่อมฉนภกชนโตถึงที่
 "สระสระ" หรือ "สระอินดา" ณ เมืองนครหมอกแห่ง ๑ ท่านคงได้
 ทอดพระเนตรแล้ว มีกฏสำหรับคนอาบนามนศทชอบสระทั้ง ๕ ด้าน ทาง
 ข้างนามนศออกนั้นเขาทำเป็นหัวสัตว์ อย่างเดียวกับเขาไกรลาส ผิดกัน
 (ดูเหมือน) แต่ตรงที่เราทำเป็นราชสีห์ เขาทำเป็นหัวคนได้เทริดน้ำไหล
 ออกจากปาก เหตุใดจึงผิดกันตรงนั้นหาทราบไม่

ในตายพระหัตถ์ฉบับก่อน ท่านศรีสังข์ถึงว่าจะมีเจ้ามาบึง โปเดือน
 เมษายนนหลายองค์ หม่อมฉนภจะทูลรายงานในเรื่องนั้น

เมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๓๕ เมษายน หม่อมเจ้าวรรณใจทยากรมาถึง
 โดยทางรถ มาพักอยู่ที่สถานกงสุลสยาม แต่เธอไม่ได้มาหาหม่อมฉน
 เธอมาเป็นผู้แทนสมาคมโรตารี ในกรุงเทพฯ เพื่อเข้าการประชุมสภาของ
 สโมสรนั้น ซึ่งตั้งในเขตมณฑลอยุธยาของอังกฤษ ในแดนฝรั่งเศสทางอินโดจีน

กับในฮอลันดาในเมืองชวา และที่ตั้งในแดนสยามรวมกัน ต่มาซีกที่มา
 จากเมืองไทยมีหม่อมเจ้าวรรณไฉทยากรองค์ ๑ หลวงสิทธิสังขการ
 (น้องพระยาศรีวิสารวาจา) คน ๑ มีสเตอร์ ซิมเมอร์แมน อเมริกัน คน ๑
 ทั้ง ๒ คนข้างหลัง เขามาหาหม่อมฉัน ๆ ตรวจดูในหนังสือพิมพ์ ลงข่าวการ
 ประชุม เห็นมีสเตอร์ ซิมเมอร์แมน เป็นผู้พูดแทนสยามไทยแต่คนเดียว
 แต่ไทยทั้ง ๒ คนเป็นแต่ฟัง หม่อมเจ้าวรรณไฉทยากรมาอยู่ ๔ วัน
 กลับไปเมื่อวันที่ ๓๗

หม่อมเจ้าหญิง สุวรรณกุมารี ในกรมหมื่นไชยา นนทบุรีหม่อม มาถึง
 เมืองฉะเชิงเทรา ๑๗ แรกหม่อมฉัน ออกจะวิตก ด้วยเธอเป็นหลานสมเด็จพระ
 พระพุทธเจ้าหลวงแต่รุ่นสาว ว่ามาเที่ยวกับครู ครูจะเป็นใครและพาไป
 พักที่ไหนก็ไม่รู้ จึงเงี่ยหฟัง ครั้นทราบว่าเธอมาพักที่สถานกงสุตสยาม
 ที่หายห่วง ครั้นวันพฤหัสบดี ๒๓ เธอมาหาหม่อมฉันด้วยกนกกับกงสุต
 และพวกที่มากับเธออีกหลายคน ที่เป็นผู้หญิงล้วนเป็นครู โรงเรียนราชินี
 ทรงหน คน ๓ เป็นน้องสาวของกงสุตจึงมาพักที่สถานกงสุตด้วยกันทั้งหมด
 ผู้ชายที่เป็นผู้ใหญ่มาด้วย คือพระภาษาโกศก ซึ่งเคยเป็นองครักษ์ของ
 กรมท่าแพ่งเพชร ว่าจะกลับพรุ่งนี้

พระองค์ทศศิริวงศ์กับหม่อมเดือน และหม่อมราชวงศ์พงศ์พรหมดุก
 ชาย มาถึงเมืองฉะเชิงเทรา ๑๗ พอลงเรือก็มาหาและมารตนาบใหม่ให้
 หม่อมฉันในค่ำวันนั้น เธอพักอยู่บ้าง ๓ วัน แล้วขอรถไฟไปตั้งเรือเมด
 ที่ตั้งคไปวันพุธที่ ๒๐ หม่อมราชวงศ์พงศ์พรหมนั้น จะจะไปตั้งที่ ตั้งคไป
 แล้วจะกลับ กรุงเทพ ฯ หม่อมฉันได้พบ พระองค์ทศศิริวงศ์รู้สึกยินดีมาก
 ฝ่ายข้างเธอเห็นจะเป็นเช่นนั้นเหมือนกัน เพราะไม่ได้เห็นหน้ากันมาตั้ง

๕ ปีแล้ว หม่อมฉันได้เชิญเสด็จมาด้วยเวลาดำที่ชื่อนามอนฮอดตันด้วย
ฟังเธอเล่าถึงอาการประชวรของเธอแล้ว หม่อมฉันเห็นชอบด้วยที่เธอไป
รักษาพระองค์ในยุโรป เพราะโรคเช่นนั้นจะรักษาในกรุงเทพฯ ไม่ไหว
และนักชมหม่อมฉันที่เธออุทิศให้ติดตามไปด้วยรักแล้ว

ได้ยินว่าพระองค์เฉลิมพัดทิมพร มารถไฟคราวเดียวกับพระองค์
ทศศิริวงศ์ นัยว่ากรมตำรวจจะให้ไปตรวจการตำรวจรอบโตก แต่ตั้ง
จากรถไฟที่หาดใหญ่ หม่อมฉันเข้าใจว่าคงมารถยนต์จากหาดใหญ่ให้ถึง
ไปในวันพฤหัสบดีที่ ๒๓ นี้ ให้พอเหมาะเวลาที่จะตั้งเรือกำปั่นยนต์
“ฮัดเซย์” ด้วยไม่ประสงค์จะมาพักอยู่เมืองบึง

หม่อมเจ้า ถัดจรรยากร ก็จะมีรถไฟ ถึงพอทันตั้งเรือ ฮัดเซย์เช่น
เดียวกัน

หม่อมเจ้าหญิงตีบพันของกรมชนพิทยาดำกับออกมาถึงหญิงพูนว่าจะ
ออกมาถึงบึงในวันพฤหัสบดีที่ ๒๓ นี้ เพื่อแปรสถานมาบำรุงกำลัง เธอ
จะมาพักที่ชื่อนามอนฮอดเหมือนเมื่อมาคราวก่อน หม่อมฉันกยหนด

มีกรณีแปลกอีกเรื่อง ๑ ในต้นปีคานี้ เมื่อวันที่ ๓๗ หม่อมพระ
เป็รียงวัตรราชประดิษฐ์ ๒ องค์ ชื่อพระมหาภุชงค์ ๗ ประโยค องค์ ๓
พระมหาภุชงค์ ๖ ประโยค องค์ ๓ มาหาหม่อมฉันเชิญดิฉัตรของสมเด็จพระ
พระวชิรญาณวงศ์มาให้ด้วย ความในดิฉัตรว่าญาโณทยพุทธศาณิก
ศาณิก (ตั้งสำนักอยู่ที่ King's Street ในเมืองบึง มีหนังสือเข้าไปขอ
พระสงฆ์ธรรมยุติกออกมาสอนพระพุทธศาณิกที่เมืองบึง พระเถรานุเถระ
ธรรมยุติกปรึกษาเห็นควรตั้งพระธรรมยุติกออกมา เพราะเหตุเห็นว่ามี
ขอและตั้งญารับจะเกอหนุ และหม่อมฉันอยู่ที่บึงพอจะเบ็นที่ฟังได้

สาธิตอลหมอนแห่งชาติ

จึงให้เปรียญ ๒ ของคนนี้ออกมาคิดประดิษฐ์ฐานพระสงฆ์ธรรมยุคใหม่ขึ้นใน
ต่างประเทศ ณ เมืองบึงอ๊กแห่ง ๓ เหมือนที่กรุงกัมพูชา ดมเด็จพระ
วชิรญาณจึงขอให้หม่อมฉันทด้วยแนะนำและอนุเคราะห์ด้วย เปรียญ ๒
ของคนที่นายยอชคนอังกฤษที่เคยบวชเป็น พระภิกษุอยู่วัดราชประดิษฐ์แต่
ก่อนมาด้วย ว่าจะชยช่วยเป็นล่ามสัก ๓ ปีคาหะ นอกจากนั้นฉันผู้ใหญ่
ในสยามมาญาโนทย ว่าเป็นครูใหญ่ในโรงเรียนอันหนึ่งมาหาหม่อมฉันท
ด้วย บอกว่าสยามเขาจัดวัด "ศรีสว่างอารมณ์" ที่ถนนแปะระไม่ห่าง
กับบ้านหม่อมฉันทนักให้เป็นที่พักพระธรรมยุคอยู่ และรับส่งอาหารบิณฑบาต
มิให้อึดกัด หม่อมฉันทถามเขาว่าประสงค์จะให้พระสงฆ์ธรรมยุคด้วย
ภาษาไทย เขาตอบว่าถ้าใช้ภาษาอังกฤษได้จะดี ขอนทำให้หม่อมฉันท
เข้าใจว่า พวกฝรั่งเห็นจะเป็น พวกจีนชนกต่าง และชนสูงที่โตศึกษาอัง
กฤษโดยมากก็ต้อย หม่อมฉันทว่าถ้าเช่นนั้นสยามจะต้องหาครูมาสอน
ภาษาอังกฤษให้เปรียญทั้ง ๒ เขาก็รับฝ่ายหม่อมฉันทเองคิด จะชักชวนพวก
ราษฎรไทยที่อยู่ ในบึงให้ไปฟังธรรมและทำบุญ หม่อมฉันทวิตกอยู่
อย่างเดียวแต่เปรียญที่มาจะมุ่งเขานิกายธรรมยุคชนคองหน้า ถ้าเช่นนั้น
ก็อาจจะตงตนด้วย เกิดกรณีเรื่องรังเกียจกัน กับพระมหานิกายที่อยู่ก่อนและ
พาให้พวกตั้งปฤษแตกกันเป็นหลายพวก ดงปลายก็จะไม่สำเร็จ
ประโยชน์ดังประสงค์ เมื่อวันพุธที่ ๒๐ หม่อมฉันทไปเยี่ยมเปรียญ ๒ ของค
นนทวัดศรีสว่างอารมณ์ ได้พบกับจีนพวกกรรมการสยามหลายคน
ตั้งเกตุตเขาก็ที่รักษาเดิมได้อยู่ หม่อมฉันทได้แนะนำแก่มหาภุชงค์ว่าใน
ตอนคณหม่อมฉันทเห็นมกจขอสำคัญที่เขาจะต้องพยายามอยู่ ๒ อย่าง คือ
หาความรู้ขนบธรรมเนียมเมืองบึง โดยเฉพาะวิธีทำบุญของพุทธศาสนิก-

ชนในเมืองบึงนอย่าง ๑ กับพยายามให้คนชาวบึงนอย่างได้โดยเทศนา
 ก็ตาม หรือด้วยตั้งคหิกัจจตาม ยกตัวอย่างดังตวงนธรรมสงวนระนัตต์ปบุรุษ
 ใหว่พระแตรพ่งเทศน์เบนคน เมื่อใดความเดื่อมไ้ของคนทงหลายแตร
 การทจะตงคณะธรรมยุคักจะตำเร็จได้ไม่ยากในภายหน้า
 สัปดาหะนรับแขกมากไม่ใครมีเวดาสมาธิ เขียนจดหมายเวรมา
 เพียงนถงวณตั้งทางไปรษณียแตร คชงงคเพียงนท.

คําสงพระภาพ

× × ×

ตำหนักปลายนเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๓ เมษายน ๒๔๗๓

กราบทูล ส้มเต๋จกรมพระยาตำรัง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

ถายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๔ เมษายน ซึ่งควรจะได้รับวันที่ ๑๖ เมษายน
 แต่หาได้รับไม่หนักก็เข้าใจว่าคงพลาดดำไปด้วยพัวพันกับไฮต์เคยกูดไฟรเคย
 คงจะพลาดไปเมดหนง ก็จริง ๆ ต่อวันที่ ๒๐ เมษายนจึงได้รับ จะกราบ-
 ทูลเด็ริมต่อขอความดางข้อในถายพระหัตถ์นั้น

เจ้ากับขุน กอนโน้นเห็นจะอยู่ห่างกัน ตั้งเกิดจากคำร้องเพลงขอ

สาขาคอสมิกแห่งไอ

ของชายพม่าว่า "บุญเจ้าใหญ่ ปลุกไฟเป็นชน" แดงดำชนนั้นมา
แต่ไฟ เทียบตรงกันข้ามเจ้ากมาแต่พระเจ้าแผ่นดินมีความเป็นไปคนละ
ตาย ทรงเจ้าเห็นจะดำเนินไปในทางเป็นพระราชกรอบบ้านครองเมือง
ทางชนเห็นจะดำเนินไปในทางปกครองกระทรวงทบวงการ ภายหลังทาง
เจ้าอำนาจจางนาไปจึงตกลงมาแย่งตำแหน่งกับชน เป็นอันตลกตระ
ปะปนกันไป ตำแหน่งมหาอุปราชก็แปลว่าของพระราชจะตั้งชนสำหรับ
ชนก่อนก็ได้ไม่ว่าของ แดงจึงโอนไปให้... ภายหลัง คนในสมัยหลัง
ดูเหมือนจะรู้จักกันว่า ตำแหน่งเดนาบตีสำคัญกว่าเจ้า จนถึงใช้ตำแหน่ง
เดนาบตีแทนชื่อ เมื่อเกิดวาระหม่อมได้พบเขาเช่นนั้นก็เคยส่งข่าวไปถึง
ผู้เขียนโดยทางใดทางหนึ่ง คงส่งไปรษณีย์ ว่าเจ้านั้นสำคัญกว่าเดนาบตี
เพราะเดนาบตีใคร ๆ ก็เป็นได้ เจ้านั้นไม่มีใครจะเป็นได้

ถ้าพระบาทศรีใช้คำเรียกกองอาตมาจูงว่ากองสอดแนมนั้น รู้จัก
จับใจอย่างยิ่ง เพราะเป็นคำไทยทั้งเก้าด้วย เกิดวาระหม่อมเดินไปยึดเอา
คำสมัยใหม่ว่า "จารบุรุษ" เดงไปมาก พระยาอนมานคนหนึ่งแสดวงใน
คำไทย เมื่อเร็ว ๆ นี้เองก็เคยปรึกษามาในคำ คักคักตทช แห่งเจ้า
คักคักตทชเป็นแขกซึ่งมาที่หลัง คงจะมีคำไทยใช้มาก่อน แต่หาไม่พบ
เมื่อญเกิดวาระหม่อมนึกคำในเรื่องพระดอได้ ทำหน้าแรง มีคำอยู่ดังนี้
"ดองแต่ดำพอดิ พยแรงผู้แรงคน" บอกไปแก่ก็ชอบแแต่รับเอา

ในเรื่องพระนามพระเจ้าแผ่นดินนั้น ยิ่งยากเต็มที พระนามยาวคงว่า
จะรทหยบยกชนอย่างไร ว่าคำใดเป็นพระนาม และคำใดเป็นสร้อยพระ-
นาม ตั้งเกิดตามคำที่ใช้อยู่ในนามตามประเภท คือคำที่เคยใช้เป็นชื่อ
(เช่น George) ประเภทหนึ่ง และคำที่หมายความว่าพระเจ้าแผ่นดิน (ตุจ King)

ประเภทหนึ่ง กับกายกยอซึ่งจะพูดรวมลงได้แต่คำคำนี้ ๆ อีกประเภทหนึ่ง
 คำที่เคยใช้เป็นชื่อนอกได้แต่สองคำ คือ ราม กับ เอภาทศรต คำที่หมาย
 ว่าพระเจ้าแผ่นดินนามมาก เช่น จักรพรรดิ บรมบพิตร เป็นต้น พระนาม
 พระเจ้าปราสาททองที่เขียนอยู่ว่า สมเด็จพระรามาธิบดีปราสาททอง
 ถ้าแปลก็แปลว่า พระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงพระนามว่าราม ซึ่งสถิตอยู่ ณ เวียง
 ทอง เป็นอันทรงพระนามว่ารามเหมือนเดิมมา คำ สรรเพช ก็เห็นไม่ใช่
 พระนาม ที่แปลว่าพระเจ้าแผ่นดิน คำนี้คงความกันมาแต่หลายอย่าง
 แดวกเขียนก็ย้ายไปตามความเห็น เป็น สรรเพชญ์ ก็มี เป็น สรรเพช
 ก็มี ขอบพระคุณพระคุณที่โปรดประทานคำ สัพเพชังกลวงคำ ไปให้ได้
 ทราบเกล้า ได้ตอคิดคดคำซึ่งสั้นสั้นออกเห็นจะเป็นดังนี้ สัพพ+อศ+
 อังกูร+วงคำ มีผลพยัญชนะอยู่สองตัว คือ ช เป็น ศ แห่งหนึ่ง ซึ่งเสียง
 ส ย่อมดับกับเสียง ฉ ช ไปได้ด้วยง่าย เช่น สดาก เป็น ฉดาก หรือจะ
 เอาที่ตรงที่เดียวกัน หดวงเพศวงกรรม ก็เป็นหดวงเพชวงกรรม กับ
 อังกูต เป็น อังกูร ร เป็น ต ผิดได้ง่ายไม่ประหลาดอะไร ที่เขียน สรรเพชญ์
 นั้นหมายเอาสัพพัญญู ที่จะคิดปรุงเทียบเป็นพระนามพระพุทธรูปชั้นทาง
 หนึ่ง แดงหลงเอาพระนามพระพุทธรูปมาเขียนเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เข้าใจ
 ว่าทุตกระหม่อมไม่ทรงเห็นพ้องด้วย โดยชื่อเจ้าหมื่นสรรเพชภักดิน
 เข้าใจว่าทุตกระหม่อมทรงพระราชดำริแต่ สรรเพช คือ สรรพ+เอช คำ
 เอช แปลว่า จำเริญ รุ่งเรือง อนันต์อันวิจิตรไปไหนทางถ้อยคำทางนั้น ถ้า
 จะวิจิตรในทางพอมแห่งพระนามก็ไปอีกอย่างหนึ่ง วิธีปรุงพระนามครั้ง
 หนึ่งแก่กับยุคกรุงรัตนโกสินทร์เดินคนละทาง ครั้งกรุงเก่าจะออกพระนาม
 ครั้งไรคือผูกคำใหม่ให้ต่างกันไปทุกครั้ง แต่ยุคกรุงรัตนโกสินทร์ผูก

พระนามตั้งใจเป็นดังตายตัว แต่กรตั้งความไม่สะดวกอยู่เหมือนกัน จึง
แก้ไขเขียนไว้เป็นดั่งอย่างหรือด้อย่าง ก็ขเป็นพระนามเต็มอย่างหนึ่ง
พระนามย่ออย่างกต่างอย่างหนึ่ง อย่างน้อยอย่างหนึ่ง แดวอย่างปรกคอก
อย่างหนึ่ง แต่เป็นพอมทงนพ ผิดกนกับตรงกรงเกาซึ่งไม่เป็นพอม

บายศรี นึกประหัดมาแต่มีชนนาริชอเมริกันตั้งปัญหาทอดถาม
บายแปลว่า ข้าว ศรีแปลว่า ขวัญ รวมกันเป็น ข้าวขวัญ อินนทคองกับคำ
ต้มโภช ซึ่งแปลว่าเลี้ยงอาหาร พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหัวดวงเศยทรง
พระเมตตาโปรด คัทรูปพิช้แต่งงานจิฉาหมงศดทางแขกในหนังสือพิมพ์
อิตตัสเตรชนัพระราชทานมาให้ดู ในรูปนหม้หม้อช้อนกัน ๗ ใบ ใหญ่
ไปจนเล็ก มีไม้ตำมอินชนาบอย่างบายศรีของเราตั้งอยู่ขวาซ้าย พยเห็น
ก็เข้าใจทันท่วงทีคือบายศรี แต่บายศรีของเราไม่ใช่หม้อ ทำด้วยใบตองก็
ไม่เป็นอันไปได้นอกจากเป็นกระทงอาหาร การกินอาหารคัจยกกระทงก็เป็น
แบบของพราหมณเหมือนกัน เขาใช้กระทงแทนถ้วยชามซึ่งเขาคิดว่า
สะอาดกว่า ด้วยไม่มีมดทนอาหารเก่าที่จะแปดเปื้อนได้ บายศรีแก้วทอง
เงินนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหัวดวงศรีตั้งอธิบายว่า ไม่ใช่พานแก้ว
พานทองพานเงิน บายศรีคองนหมเอง แต่เขาเขาเครื่องอาหารณต่าง ๆ มี
ตั้งวางแตะแหวงเป็นต้น มาประดับเข้า เครื่องขากภรณทเขามาใช้ประดับ
ประดับ ถ้าฝั่งเพชรรัตนจันตาก็เป็นบายศรีแก้ว ถ้าเป็นเครื่องทองดงนก็เป็น
บายศรีทอง ถ้าเป็นเครื่องเงินดงนก็เป็นบายศรีเงิน ขอนเห็นวาลูกขิงนก็
แม่บายศรีแก้วในกณชทเทศน์มหาราชาธิปรากฏเป็นเช่นนั้น ททางพายัพเขา
เรียกบายศรีว่าพุ่มไม้นั้น เกด้ากระหม้อมก็ไม่เคยเห็นว่าเขาทำอย่างไร

จะมตักษณะคต้ายคั้นไม้คอกกระมัง

เห็นในหนังสือพิมพ์ว่า หมิงต๊ิบพชนรถไฟมาบั้งก่อน แล้ว
 ราชเดขานุการจึงบอกมาที่หลัง ว่าเธอกราบถวายบังคมตามาดากอากาศ
 ในประเทศมตายุ เหตุฉะนั้นจึงไม่เป็นโอกาสที่จะกราบทูลดงหน้ามาให้
 ทรงทราบ แต่หวังว่าเธอคงมาอยู่ตาคำหนักฝ่าพระบาท เธอคงจะได้ทูล
 ดงหน้ามาก่อนแล้ว อนึ่งหม่อมเจ้างดวรวรรณาภรก็กราบถวายบังคมดา
 ไปยุโรป แต่ไม่มีกำหนดวันว่าจะไปเมื่อไร เพิ่งเห็นหนังสือพิมพ์เขาดง
 เมอจวนชันน ว่าเธอจะชนรถไฟซึ่งออกจากกรุงเทพฯ ๖ วนท ๒๐ ทบระจวบ
 ครชนท แล้วเธอจะเดยไปดงเรือที่ดงคโปร์ หรือจะดงเรือที่บั้งกหา
 ทราบไม่

พรหม

× × ×

บ้านชินนามอน บั้ง

วนท ๒๘ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๓

ทูล สมเด็จพระนริศ ๖

หม่อมฉนไทรบดายพระหตถฉนบดงวนท ๒๓ เมษายน แล้ว
 ที่ทรงปรารภคำ "เจ้า" กับคำ "ขุน" นั้น หม่อมฉนเห็นดวยดง

สาขาหอสมุดแห่งชาติ

ทรงพระดำริ ก็ขอว่า เจ้า ต้องเป็นยศโดยกำเนิด ชุน เป็นยศที่ตั้งแต่ง
 ในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงก็แยกกันใจชัดเจนว่า "ถูกเจ้า ถูกชุน"
 เพราะฉะนั้น ผู้ที่เป็นชุนจะเป็นเจ้าหรือมิใช่เจ้าก็เบ็ดได้ ตัวอย่างยังมีอีก
 เช่นคำว่า "เจ้าขุนมุนาย" ก็คงมาแต่เขียนคง } เจ้า } มุนาย คง
 ชุน }

หม่อมฉันค้นพระนามพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาที่ใช้ในกฎ—
 หมาย พบเค้าเงื่อนในพระราชกฤษฎีกาครั้งพระเจ้าอยู่หัวของ ๒ แห่ง
 แห่ง ๓ อยู่ในกฎหมายลักษณะศฤงคาร ชนคณา

"ศุภมัสติ (พ.ศ.) ๓๘๐๐ ศกออกนักัดศิว เดือนเจ็ด แรมค่ำหนึ่ง
 สมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จ (สถิตย) ในบุษบกมาตามหา
 ปราสาทอุตรทิศ (พระ) เสด็จคนชุกฎี หมั้นไซตบังกษพุทธพระกรุณา" ๑ ๓ ๖
 อีกแห่ง ๓ อยู่ในกฎหมายลักษณะตักพา ชนคณา

"ศุภมัสติ (พ.ศ.) ๓๘๘๘ (ศก) มะแมนักัดศิว เดือนอ้ายขึ้น ๘ ค่ำ
 พุฒวาร บริเขตกาตกำหนด จึงนายสามชดาเสมียนพระสุภาวดี บังคม
 ทูตแต่ สมเด็จพระเจ้ารามาชิตี ศรีบรมจักรพรรดิราชาธิราช บรมบพิตร
 พระพุทธเจ้าอยู่หัว" คงน

ข้อให้เห็นว่าพระนามที่ใช้ในพระราชกฤษฎีกาเมื่อแรกคงนั้น คงใช้
 แต่คำว่า "สมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว" อย่างอังกฤษว่า His
 Majesty the King เท่านั้น แม้พระราชกฤษฎีกาทดงสนหลังมาจนใน
 รัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์ เช่นในกฎหมายตอน "พระราชบัญญัติ"
 ก็ใช้คำว่า "สมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว" พระนามเช่นว่า
 "สมเด็จพระเจ้ารามาชิตี" เป็นคำแทรกเข้าภายหลังเมื่อตวงรัชกาลนั้นแต่

บางทีชานาน คือเมื่อรวบรวมพระราชกฤษฎีกาต่าง ๆ เข้าเรียบเรียง
 กัน จึงต้องแทรกพระนามลงเพื่อให้ว่าเป็นพระราชกฤษฎีกาของพระเจ้า
 แผ่นดินพระองค์ใหม่แต่ปางก่อนคงไว้ อาตมกะณพนักงานข้าราชการ
 ราชกฤษฎีกามาเป็นคราว ๆ เป็ดย่นตัวอาตมกะณพนักงานข้าราชการ อันความรู้และ
 ความนิยมต่างกันด้านอนก็ต่างกันไป หม่อมฉันยังคิดใจต่อไปถึงสักการ
 ที่ตั้งในกฎหมาย ดังเกิดกฎหมายบรรดาที่ตั้งในรัชกาลพระเจ้าอยู่ทง ไซ
 พุทธสักการแม่ย่า กฎหมายที่ตั้งเมื่อตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา
 ก็ใช้จุดสักการแม่ย่า แต่กฎหมายที่ตั้งตอนกลางระหว่างนั้น ใช้สักการ
 หลายนอย่างและดื่อบคมก็จับผิดได้เอง ๆ ชวนให้หม่อมฉันคิดว่า เมื่อตั้ง
 กฎหมายน่าจะใช้แต่มีดื่อบดื่อบกับนักษัตรกับศก ตามแบบของไทยไซกันมา
 แต่เดิม จะให้เพิ่มเดชะสักการลงต่อเมื่อภายหลัง ในเวลาเมื่อชำระ
 พระราชกฤษฎีกา ผู้ชำระที่จริงก็เทียบสักการกับมีดื่อบดื่อบได้แม่ย่า ที่
 ไม่รู้จริงหรือมีเหตุอย่างอื่นเช่นเมื่อพระเจ้าปราสาททองดื่อบดื่อบสักการ ก็ดื่อบ
 สักการพลาดไป และใช้สักการตามนิยม ใช้มหาสักการ เช่นใช้เมื่อ
 ครึ่งกรุงศรีอยุธยาสักการโหรเรียกว่า "จุพามณี" บ้าง

ชาวทางบึงในหมู่ฉันจะพูดเรื่องเจ้านายที่มาบึง ต่อจากที่พูดไปใน
 จดหมายฉบับก่อน เจ้าหญิงสุวรรณกุมารี ในกรมไชยา เหมมาหา
 หม่อมฉันด้วยกับพวกหญิงครูอีกหลายคน ด่วนเป็นครูในโรงเรียน
 ราชันทองนั้น ครูผู้ใหญ่ที่ควบคุมเป็นน้องของนายประสิทธิ์ กงซุด ดังพูด
 ไปแล้ว ต่อมาถึงจนพฤษศยปี ๒๓ เจ้าหญิงสืบพันมาถึง บอกว่า
 เจ้าชายดื่อบดื่อบนรถที่จังหวัดประจวบมาคราวเดียวกัน พูดกับเธอว่าอยาก
 จะมาหาหม่อมฉัน แต่เห็นจะเป็นด้วยเรืออดเขี้ยวซึ่งเธอไปยุโรปรับออก

พอรับคนโดยด่างที่มารถไฟจากกรุงเทพฯ แล้ว จึงมีได้มา หญิงตีบพัน
 นนประหลาดที่ราคะของเธอช่างไม่ชอบกับบั้งเดี่ยวเลย เมื่อมาคราวก่อน
 มาพักอยู่ชื่อนามอนฮอด ๒ คืน นอนไม่หลับ ขนไปอยู่บนเขาบั้งก็ไป
 นอนไม่หลับ ต้องรีบกลับกรุงเทพฯ มาคราวนี้มาพักอยู่ชื่อนามอนฮอด
 ๓ วัน ก็มีอาการนอนไม่หลับเหมือนหนวดง เดี่ยวนี้ไปอยู่ที่แคมรอนฮอด
 ด้วยกันกับมิชชันนารีอเมริกันทุกคนกับเธอ ดูเหมือนค่อยสบายจน พระองค์
 ชายเจ็ดมพิทชิมพราหาหม่อมฉันเมื่อวันที่ ๒๗ ว่าจะไปยุโรปด้วย
 เรือเมดัญปุณวันเดาร์ เธอไปราชการกรมตำรวจกับเพื่อนนายตำรวจ
 อีก ๒ คน ว่าจะไปตรวจการตำรวจประเทศต่างๆ รอบโลก ชายนิพิท
 ถูกหม่อมฉันอยู่ในข้าหลวง ๓ คน ซึ่งกระทรวงพระคลังให้ไปตรวจการ
 เก็บภาษีอากรในอินเดีย และเมืองพม่า จะกลับมาถึงบั้งวันอาทิตย์ที่ ๓
 พฤษภาคมนี้ รุ่งขึ้นจะกลับกรุงเทพฯ

หม่อมฉันหวังใจว่า ท่านคงจะได้รับสมัครภาพอินเดียกับทั้งพรท
 หม่อมฉันถวายเมื่อครั้งวันประสูติฉันแล้ว สมัครอย่างนั้น เดิมชายนิพิท
 ตั้งมาให้หม่อมฉันจากกตัตตาเดิม ๓ พอเห็นก็ได้บอกปากว่าต้องหาอีก
 เดิม ๓ สำหรับเป็นของเฉลิมพระขวัญครั้งวันประสูติถวายท่าน คิดว่าจะ
 เก็บไว้เป็นความตบใจกระทั้งวันประสูติ แต่เมื่อหนึ่งเดือนมาถึงทราบจำ
 หญิงเหต้อเอาความตบไปทอดเสียก่อนแล้ว หม่อมฉันจึงตั้งไปให้หญิงใหญ่
 นำถวาย เวลานั้นหม่อมฉันเขียนจดหมายนี้ นาใจเกิดความรักกับทั้งประสงค์
 ที่จะให้ท่านเจริญพระชนษาขงขนมพร้อมด้วยความสุขดั่งราชญาติไปให้ข้า
 นาน ขอจงทรงรับพรทงนด้วยออกใต้หนึ่ง

ได้เห็นในหนังสือพิมพ์เดื่องตอกลงการที่จะจับข้างเป็นกพาอย่างมโห-

พารทเมืองตพบร์ในกลางเดือนพฤษภาคมนั้น หม่อมฉนคตถึงแม่ชนมมา
 ด้วยครงหน่งมดะครมา Cirous เข้ามาเด่นในกรุงเทพ ฯ หม่อมฉนชวนท่าน
 ไปดู ท่านไม่ไปตอบว่า “เคยดูแล้วแต่ครงแผ่นดินด่มเต็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว” ในเวदानใจหม่อมฉน และอยากจะอ้างว่าพระเหตุยท่านด้วย
 ก็เห็นจะเป็นเหมือนแม่ว่า

เทียมชุน “จันใหญ่” มาตาหม่อมฉนไปตั้งคโปร์แล้ว บอกว่า
 ไม่มีทางที่จะหากินที่นี้ จะต้องไปหาคุที่ตั้งคโปร์.

ตอนที่ ๒๖ ทรพทภาพ

x x x

ตำหนักปลายเนิน กลองเคย

วันที่ ๓๐ เมษายน ๒๔๗๓

กราบทูล ส้มเต็จกรมพระยาคำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

เมื่อดนท ๒๗ ได้ทำบุญวันเกิด เตยงพระแะระไหว้ครู ทงแจกรของ
 แก่คนใช้ด้วย หมึงจงเธอไปโมทนาในเวดาเช้า ชายดีศกับชายใหม่
 ไปโมทนาในเวดาเย็น หมึงจงนำส้มุดซึ่งทรงพระเมตตาโปรดประทาน
 ทำขวัญ พร้อมด้วยตัวเธอแะหมึงพุน หมึงพิลัย หมึงเหลื่อ ไปให้

สาขาสอนสมเด็จพระเจ้า

ได้รับแ้วด้วยความยินดีพอใจเป็นอย่างยิ่ง ดมคนนครจริง ๆ มีรูปตั้งทศ
พิงต้นใจอยู่ในหม่มากที่สุด เป็นพระเดชพระคุณต้นเกล้า ผดกศัตแม่
เล็กน้อยยอนเกล้ากระหม่อมได้ทำแ้ว ขอบุทธิศถายเฝ้าพระบาทกับทั้ง
หลาน ๆ ขอมดกศัตนั้งบ้นดาตให้อะไร ๆ เป็นไปดำเร้วแต่เฝ้าพระบาท
กับทั้งพระญาติตามสมควรแก่ปรารภนาทุกประการเถิด

ตายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๓ เมษายน ได้รับประทานแ้ว

ตามทศวรรตระบุดังไตรภูมิพระร่วง ในข้อที่ด้มเต็จพระมหาสมณเจ้า
ทรงแควงพระฤทธิยทศกาธาข้างต้น เถนเอาคองค่นมาพิจารณา เห็นว่า
เดิมทีเคยดจะมแต่เนอความในเรื่องไตรภูมิ บานแพนกัน เห็นจะแควงค้อ
เข้าที่หลังเพื่อใจความให้ทราบ แต่ตั้งเถดดำนวนเห็นจะแควงที่หลังไม่นาน
นัก แต่ศากานมัตการเบองค่นเห็นจะทำใหม่ที่หลังดงมาอีก ดังเถดรูป
แห่งศากาดูหาตมบรณไม่ ว่าด้วยพยางคกษาค ๆ เถน ๆ จะว่าด้วยคณะ
กไม่ดงท ท่านผู้แควงค้อเหมือนจะอ้อนแควงความรู้ ข้างท้ายก็บอกดำใครเป็น
ผู้แควงตามความในบานแพนก เห็นว่าเป็นของเดิมเข้าที่หลังอะไรหมค
ทจะรู้ตกว่าเหวทไม่มีค่านมัตการ

เรื่องพระภิกษุอรอกมาบั้งตองรูปนั้ง ได้เห็นข่าวในหนังสือพิมพ์
ก่อนแ้ว ว่าชนชาวบั้งขอเข้าไป เขาตงข่าวแต่ต้น ๆ ไม่ทราบความ
ค่นตกหนาบางอย่างไรได้ จนได้รับพระดำรัสอธิบายในตายพระหัตถ์จึง
ทราบความได้ถถจนทุกประการ สมเด็จพระพุทชโฆษาจารย์ท่านบอกเมื่อ
มาฉนในวันเถิด ว่าตมาค่นทขอพระภิกษุเขามาฉน มีตถานตงอยู่ชง ฉน
ตถานนั้งมีพระพุทชรูปตั้งท่ามาจากเมืองอศาต ถ้าเชนนนคคองตถานท
เฝ้าพระบาทเคยเตตคพาไปตมาแ้วฉนเอง ความหมายทว่าจจะมาตงคฉน

ธรรมเนียมกาขนทเมืองบมกน พงคูนากถว นากถวจะเปนมงคถ แต่ถำ
เชอปฏิบัตตามพระดำรัสซงครัดเนรนำแก่เชอถว ก็อจเป็นไปได้โดย
เรียบร้อย

เมื่อไปงานศัพพะยานครพระรามนนไคหนงต่อแจกมา ๒ เต็ม คื่อ
เรองเครองถวยไทย ซิงไคกรำบทุดมาถวอนนถมหนง กับเรองคำนาน
วงหนำซงมีำพระบาททรงแต่ง แต่เห็นจระหนำมาถวออกถมหนง ซิงยง
ไม่ไคกรำบทุดอะไรมาเพราะยงไม่ไคอ่าน ครนอ่านกรนรมย์ไคศคอะไร
ในพนทตายอยำงคิงจระกรำบทุดคื่อไปน

อนชอว “วงจนทรเกษม” นน คำสร้อยวำเกษมเป็นของทุด
กระหม่อมทรงคิง คื่อยถถำกระหม่อมไคเห็นรำงในออฟฟิศหตวงแต่ยง
หนุ่ม ๆ โดยโอภำถทไปรคถถำให้เขำไปเรียนรำชกรำในออฟฟิศหตวง
ในรำงมีใจคควำ พระรำชวงซิงไคทรงสรำงชนใหม่ทกรงเกำเป็นท
ประทบนน เต็มเป็นวงหนำ เรียกถนวำ “วงจนทรบวร” ให้เบดชนเรียก
ถ้อยใหม่วำ “วงจนทรเกษม” มีไคถงอยู่ซำงท่ำย ซอคควำจำไคไค
๒ บทคกรงวำคิงน

“วงจนทรเกษมทน เต็มเป็น
วงนำกรงเกำเห็น แน่แท้
บ้านเมอชงเมอเคอชงเชญ — — — —”

ซอททรงพระรำชดำริเบดชน “บวร” เป็น “เกษม” คิงทรงรัดกในคำ
บวร วำ คคคจะเป็นวงหนำอยู่ คควำจริงกจะเป็นเชนนน ซอวงจนทบวร
คิงเป็นถอถงถ่วง คคือ “วงจนท” ถ่วงหนง จะคคคมาแต่พิชชนไคกหรือ
อยำงไรก็คคคท ถ่วงคำ “บวร” นน คิงเป็น “บวรถถำนมงคถ” เรียก

เค็มเป็น "ฉันทบวรสถานมงคล" แล้วคิดค้นตามความสะดวกปาก
 พระฉันทบวรสถานมงคล ซึ่งสร้างขึ้นในพระราชวังบวรกรุงเทพฯ นั้น
 เกด้ากระหม่อมชอบเค็มที่ ทิวของทางถนนด้านเบ็ดเตล็ดคน เดี่ยวแต่
 ถานส่วนนั้นแทบไปเดี่ยวหน้อยเท่านั้น ถ้ากว้างถ้านอกหน้อยจะดีขึ้นมาก
 แต่ความเห็นอนนั้นจะเป็นสมัยใหม่ไปเดี่ยวหน้อยก็ได้

พระอาการกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ทว่าเสวยพระสุธารต์
 ทรงพระอาเจียรนั้น ดูที่พระอาการจะเป็นพระโรคเืองอกในดำพระได้
 จึงบีคทางไม่ให้เสวยอะไรลงไปได้แม้แต่น้ำ เห็นจะไม่ใช้พระโรคนี้

เกด้ากระหม่อมเคยเห็นเห็นไม่จำหัดก่เก่าแก่ เขาเก็บเอาไปไว้
 ถามเขาว่าได้มาแต่ไหน เขาบอกว่าได้มาแต่ประตูวังหน้า คือคราวที่
 ไปรดให้หรือบ้อมประตูวังหน้าเมื่อรัชกาลที่ ๕ นั้นตามกั้นไม่ออก ว่าไม่
 อดกั้นจะประกอบกับประตูก่อไว้ที่ตรงไหน มาได้อ่านในพระราชนิพนธ์
 ฝ่าพระบาททรงรงจนาไว้ว่าประตูวังเดิมเป็นไม้ เพิ่งแก้เป็นอิฐปูน จึงเข้า
 ใจได้ว่าไม่อดกั้นซึ่งใดเห็นนั้นเป็นเครื่องประกอบประตูเดิม

อันพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ได้ฟังพูดกันมาหนัก
 คือนักว่ามีความพระราชอิริยาศย์ถ้วนไปทุกสิ่งทุกอย่าง กรมหมื่นราชศักดิ์
 ก็เคยครัดใจให้ฟังว่า เมื่อท่านเสด็จขึ้นไปเยี่ยมประชวร เห็นหมอนอน
 อยู่มากหลายที่พระที่นั่งศิวโมกข์ แต่หมอนจะตั้งพระโอสถถวายตามอำเภอ
 ใจหาได้ไม่ พระโอสถคั้นนั้นจะต้องมีตะแกรงใบหนึ่ง แต่งเครื่องยาวาง
 เรียงเป็นอย่าง ๆ ไปรอบตะแกรง แล้ววางคำรายาดงกวางตะแกรง
 ตั้งขึ้นไปถวาย จะทรงตรวจคำรายาและตรวจเครื่องยาที่นอน เมื่อทรง

พระดำริเห็นว่าถูกต้องแล้ว จึงจะพิมพ์ได้

ชาวในกรุงเทพฯ ไม่มีอะไรที่ควรจะกราบทุก จะกราบทุกได้แต่ว่า
ร้อนหนักเท่านั้น

พรท

x x x

บ้านชินนามอน ปั้ง

วันที่ ๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๗๓

ทูต สัมเด็จพระนริศ ๑

หม่อมฉันได้รับถวายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๓๐ เมษายน แล้ว ทั้ง
หม่อมฉันกับถูกหญิงรับส่งจนพระกษัตริย์ทรงบำเพ็ญเมื่อตรงกับวันประสูติและ
อุทิศประทานมาด้วยความยินดีขอถวายอนุโมทนาด้วย อนึ่ง มีความยินดี
ได้ทราบข่าว ท่านโปรดส่งรูปภาพอันเคยที่ส่งไปถวายในวันประสูติตั้ง
หวังใจ ซึ่งครั้งมาถึงหนังสือเรื่องตำนานวงหน้า หนังสือเรื่องนั้นกับเรื่อง
ตำนานวงเก่าที่หม่อมฉันแต่ง ๒ เรื่อง เป็นเศษบุญที่ใดแต่งขึ้นแต่
เวลานั้น ถวายรวมมาจนบัดนี้พบความสามารถที่จะแต่งได้ เพราะคน
เก่า ๆ ที่ได้อาศัยได้ตามความรูเห็นหมดตัวแล้ว ซึ่งวงจนทบทเคย
เรียกว่า "วงจนทบท" ตั้งประทานอธิบายมานั้น หม่อมฉันนึกไม่ได้ว่า

เคยรามาแต่ก่อน เพราะฉะนั้นของนับว่าเป็นความรูใหม่แก่หม่อมฉัน
 ชอบพระเดชพระคุณมากทศร์ดีบอกมาให้ทราบ ชวนให้คิดวินิจฉัยคือ
 ไปว่า คำ "วงจันทน์" นั้นเขาชื่อของ ๒ อย่างมาเรียกรวมกันตามตั้งดวง
 ปาต คำ "วง" หมายความว่าบ้านของเจ้าทงบริเวณตลอดจนวงเขต
 เป็นมุตของคำที่พูดกันว่า "วงจ" ส่วนคำว่า "จันทน์" นั้นหมาย
 ความเป็นคฤหิตเจ้าอยู่ คือ "คานนกจันทน์" หรือ "เรือนจันทน์"
 ด้วยแต่โบราณเรือนอยู่ทำด้วยไม้ทงนั้น เรือนคนชนชาติลงมาใช้ไม้ด้ามัญ
 แต่เรือนพระเจ้าแผ่นดินและเจ้านายทศศักดิ์สูง เช่น พระมเหสี หากไม้
 อย่างวิเศษเช่นไม้จันทน์หอมมาทำ ผิดกับของคนอื่น จึงเรียก
 กันว่า "คานนกจันทน์" หรือ "เรือนจันทน์" ตามศักดิ์ ต่อให้เห็น
 ว่าคำ "วงจันทน์" น่าจะย่อมาแต่ "วงคานนกจันทน์" เป็นคำด้ามัญ
 นามสำหรับเรียกสถานที่อยู่ของเจ้านายใหญ่โตเท่านั้น "วงจันทน์" ที่
 เมืองพิษณุโลกพิเคราะห์ตามแผนที่น่าจะเป็น "พระราชวัง" มาแต่ครั้ง
 สุโขทัย คือเมื่อตศศักดิ์ลงเป็นแต่เมืองเจ้านายครอง จึงเรียกว่า "วง
 จันทน์" สมัยเมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงครองเมืองพิษณุโลกแต่ตั้งประ
 ทับ ณ วงเดิม ซึ่งเรียกว่า "วงจันทน์" มาแต่ก่อนแล้ว มาทรงสร้างวงชน
 สำหรับเป็นที่ประทับในเวลาเสด็จลงมาพระนครศรีอยุธยาเป็นครั้งเป็นคราว
 วงนั้นคงเรียกกันว่า "วงใหม่" อย่างเรียกในหนังสือพระราชพงศาวดาร มา
 จนสมัยเมื่ออพยพผู้คนเมืองเหนือลงมาตั้งคอกศักดิ์พระเจ้าทงสว่างดี สมเด็จพระ
 พระนเรศวรมหาราชเสด็จประทับประจำอยู่ที่ "วงใหม่" พวกชาวเหนือที่ตาม
 เสด็จลงมาจึงเรียก "วงใหม่" ว่า "วงจันทน์" เหมือนวงที่เคยประทับ
 ณ เมืองพิษณุโลก คำว่า "บวร" น่าจะเพิ่มชนเมือเป็นที่ประทับของ

สมเด็จพระเอกาทศรถในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร มาศดคำ "จันทน" ออก เรียกว่า "พระราชวังบวรสถานมงคล" เมื่อรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ เพราะเมื่อเป็นพระมหาอุปราชเสด็จประทับอยู่ที่ "วังจันทนบวร" มีขยไศราชสมบัติแต่ยังเสด็จประทับอยู่ที่วังนั้นต่อมาออกมานางจึงเสด็จไปประทับพระราชวังหลวง ขอนมหนักเมื่อถึงรัชกาลสมเด็จพระเพทราชาทรงตั้งหลวงสรศักดิ์เป็นพระมหาอุปราช โปรดให้เรียกตั้งกษัตริราชการในพระมหาอุปราชว่า "กรมพระราชวังบวรสถานมงคล" เดยเป็นแบบอย่างสืบมา หม่อมฉันทนนิษฐานว่า ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายคนคงเรียก "จันทน" ว่า "จันทน์" คำว่า "จันทน" น่าจะรับมาจากสมัยกรุงธนบุรี หรือกรุงรัตนโกสินทร์ จึงกลับเรียกชื่อว่า "จันทน" อีก

หนังสือตำนานวงหน้าผดอยแห่งหนึ่ง วิจารณ์ในที่ตั้งพระบรมอัฐิบนพระที่นั่งเศวตฉัตรราชานุสรณ์ เมื่อแต่หม่อมฉันทนคำกัญว่าศกต่างตั้งพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ที่ ๒ ข้างตั้งพระอัฐิสมเด็จพระศรีสุริเยนทากับพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า เจ้าอยู่หัว มารู้ออกภายหลังว่า ที่จริงนั้นศกต่างตั้งพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ คู่ของข้างตั้งพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยกับสมเด็จพระศรีสุริเยนทร

เรื่องที่ว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ทรงพระโอรสก่อน แล้วจึงเสวยนั้น หม่อมฉันทนเคยได้ยินพระยาแพทยพงศา (นาก หรือชื่อไรจำไม่ได้แน่) แก่เกล้าให้ฟังเมื่อแก่รักษาสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบวรราชปรมัตถ์ประชวรครั้งหลัง ว่าเคยได้ยินจากผู้หนักผู้ใหญ่เล่าว่า เจ้านาย

สาขาหอสมุดแห่งชาติ

พระองค์โตได้ทรงศึกษาวิชาแพทย์ ถ้าประชวรลงรักษายากนัก พอหมอ
ไปเฝ้าก็ตั้งตนเถียงกับหมอว่าเป็นโรคอะไร เมื่อเฝ้าด้วยกันแล้วเถียงกัน
ต่อไปถึงว่าจะตั้งพระโอรสธิดานานไหน ๆ เมื่อทูลให้ทรงทราบโปรดแล้ว
ยังตามถึงเครื่องสรรพคุณยา คือทรงให้ตัดของสิ่งนั้นเพิ่มสิ่งนั้นต่อไปอีก
หมอมันได้รักษาตามใจ ว่าสมเด็จพระยาบารมย์ก็เป็นเช่นนั้น แกล้ง
ว่าถ้าไม่ได้ทรงศึกษาตำราแพทย์อาจจะยังไม่ทันพระชนมกรรมนั้น แต่
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ นั้น หม่อมฉันเคยได้ยินพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเจ้าหลวงตรัสเล่าว่าประชวรเป็นพรรณ โรคอยู่หลายปี แต่หมอ
เขาโง่งงคึก เขาได้ใจจนไม่มีพระมิ่งตั้งมีแต่ใครงพระองค์ จึงแต่คึก
ต่อพรรค

พระวิมาน ๓ หาดวงหนาน พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงก็
เคยตรัสขอว่าแผนผังคึกว่าพระวิมานวังหลวงมาก และเวลาหม่อมฉัน
ตามเสด็จผ่านไปทางวังหน้าเคยทรงปรารภกับหม่อมฉันว่า “เสียดาย
พระวิมานนั้นเป็นของน่าชม เกรงจะหักพังสูญไปเสีย จะตั้งทุนซ่อมแซม
ก็ไม่รู้ว่าจะใช้เป็นที่สำหรับถาวรอะไร” ความเคารพต่อพระราชปรารภ
อันเป็นมรดกเหตุอย่างหนึ่ง ซึ่งหม่อมฉันร้องขอเอาพระวิมานจัดพิพิธภัณฑ
สถานทั้งหมดแล้วซ่อมแซมรักษาไว้ตามแบบเดิม แต่เดี๋ยวนี้เห็นจะวางใจ
ได้ว่าจะซ่อมมันคงดีไป เพราะพิพิธภัณฑสถานนับเป็นสิ่งสำคัญอันหนึ่ง
สำหรับบ้านเมืองแล้ว

เรื่องหม่อมฉันจะไปชวานั้น บัดนี้ได้รับตายพระหัตถ์ทุกกระหม่อม
ชายท่านทรงกะโปรแกรมนั้นมา จะโปรดพาไปดูกันที่ประนาควัน
ในแขวงเมืองมาดิง แล้วเลยไปเที่ยวเกาะบาดักด้วย เมื่อเรือดำหม่อมฉัน
ไปจากสิงคโปร์ไปถึงเมืองบะเตเวีย ท่านจะเสด็จมาลงเรือดำนั้นไปด้วยกัน

จนถึงเมืองสุรโยธา เทียวแล้วจากกลับมาเมืองบันตงจะมารถไฟ กำหนด
หม่อมฉันจะลงเรือเกดะออกจากเมืองบันตงวันจันทร์ที่ ๓๓ มิถุนายน จะต้อง
ไปรอเรืออยู่ที่เมืองสิงคโปร์ ๓ วัน ในระหว่างนั้นจะไปหาเครื่องแกงหุง
ตั้งได้ทูลท่านไว้แต่ก่อน ถึงวันศุกร์ที่ ๓๗ มิถุนายน จะออกจากเมืองสิงคโปร์
ไปชวา เห็นจะกลับมาถึงบันตงราวกลางเดือนกรกฎาคม

มีข่าวที่จะทูลด้วยความเดียดายแต่เดียดใจเรื่องหนึ่งว่า ศาสตราจารย์
คาเดนเฟด ~~ศาสตราจารย์~~ ปรากฏชื่อเรื่องก่อนประวัติศาสตราจารย์นตายแต่เดียด แกมา
ประชุมสมาคมก่อนประวัติศาสตราจารย์เมืองสิงคโปร์ แล้วรับเชิญของรัฐบาล
อังกฤษให้ไปตรวจในเมืองพม่า เดินทางมาจากเมืองสิงคโปร์เพื่อจะ
แวะตรวจเรื่องก่อนประวัติศาสตราจารย์ตามทตต่าง ๆ ที่ตรวจค้างอยู่ แกมีจด
หมายมาถึงหม่อมฉัน ว่าก่อนลงเรือที่บันตงจะมาหาหม่อมฉัน แต่เมื่อ
มาถึงกระชั้นกับเวลาเรือออกจึงมิได้พบกัน เห็นในหนังสือพิมพ์ว่า พอไป
ถึงเมืองย่างกุ้ง (เห็นจะไปถูกฤดูกำลังร้อนจัด) ก็ป่วยด้วยโรคหัวใจอ่อน
ซึ่งเป็นโรคประจำตัวแกมาช้านาน ต้องไปอยู่โรงพยาบาล พออาการ
ค่อยฟื้นชุนพอจะเดินทางได้ หมอเขาก็ให้รีบกลับไปยุโรป ลงเรือไปถึง
เมืองตังกาโรคกลับกำเริบจนจนถึงตาย

จะทูลเรื่องเนื่องกับศาสตราจารย์ คาเดนเฟด คือไปอีกเรื่องหนึ่ง
ด้วยหลานหญิงเจตน์ดีศ เทวะกุด มีจดหมายมาขอเรื่องหนึ่งต่อจะพิมพ์
แจกในงานปลงศพแม่เทพธำมี หม่อมฉันได้คัดเรื่องก่อนประวัติศาสตราจารย์
ซึ่งได้ทูลท่านไปในจดหมายประจำตีปดาร์ใน พ.ศ. ๒๔๗๗ รวมเข้าเป็น
เรื่องส่งไปให้พิมพ์ ด้วยเห็นว่าเป็นเรื่องแปลกกตคนยังไม่ได้กันโดยมาก

ศิริ ๒๖ กรกฎาคม

คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๗ พฤษภาคม ๒๔๗๓

กราบทุก ส้มเต๋จกรรมพระยาดำรงฯ ทราบฝ่าพระบาท

ถวายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๘ เมษายน ได้รับประทานแล้ว

ในเรือขบวนแพนบก ชินเขียนจำหน่ายพระราชกำหนด กฎหมายต่าง ๆ นั้น นึกว่าที่แรกก็เจตนาจะจดบันทึกไว้ให้ปรากฏว่า กฎหมายนั้นใครเป็นผู้เรียนพระราชบัญญัติ แล้วได้ตรัสพิพากษาว่าอย่างไร ที่ไหน และวันไร ก็ต่างความไปตามจริง จนกระทั่งตรัสพิพากษาในเวดากำตั้งเดอมอยู่ก็จดไว้เช่นนั้น ดังตัวอย่างอันปรากฏในลักษณะดักฟ้า จดไว้ว่า "จึงส้มเต๋จบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จจากตากฤตยในเขตยงมณฑลยศยรตน — — —" ดังนี้ เป็นต้น แต่แต่งถ้อยคำให้หรุทรา ให้ส้มแก่ทเป็นท้าวเป็นพญา แล้วถ่ารแต่งถ้อยคำให้หรุทรานั่นเองพาให้หตุทภายหตุมาแต่งให้หรุทราจนหาความจริงในนั้นมิได้ ที่ออกพระนามนี้ตั้งใจจะพูดถึงพระบาทส้มเต๋จพระเจ้าอยู่หัว (The King) เท่านั้นเอง แต่อยากจะให้หรุทรา อะไร ๆ ก็โกยใส่เข้าไปจนเหตดคาคที่

เรื่องพระนาม แม้ในกรุงรัตนโกสินทรนั้นกยุงพอใจ ในรัชกาลที่ ๓ ที่ ๒ ที่ ๓ แม้จะมีพระนามจารึกอยู่ในพระสุพรรณบัฏก็ไม่ได้ใช้ เพราะใช้ไม่ได้ เรียกกันว่าแผ่นดินต้นแผ่นดินกลางจนถูกกรวด คงเป็นด้วยเหตุ นั้น จึงทรงบัญญัติให้ใช้นามพระพุทธรูปของพระองค์เป็นพระนามในรัชกาลที่ ๓ ที่ ๒ แต่ รัชกาลที่ ๓ ก็ยังคงไม่มี จนคกมาถึงรัชกาลที่ ๔ จึงได้ชานพระนามถวายเป็นรัชกาลที่ ๓ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ ตงมาจึงมีพระนามชานโดยแน่นอนทุกพระองค์ แม้กระนั้นก็ยังต้องคิดใช้เป็นหลายอย่าง

สาขาสอนแห่งชาติ

๒๕

ประหลาดหนักหนา ที่หญิงสืบพันมาอยู่บั้นนอนไม่หลับ กัดบีบได้
ความตึงที่ไปอยู่แควมรอนฮืด ที่นั้นได้ยื่นทูตกระหม่อมชายศรีดีเด่าว่า
ต้องได้ไฟผิงกันด้วยพันกัน ไต่ ๆ ผิงที่ไปอยู่กันเหตักันตกขอบ เกต้ว
กระหม่อมแฉวเรื่องหนวดดีไม่ได้เลย

พูดถึงกันเหตักัน นกชนมาได้ถึงถ้อยคำตมเต็จพระพทช โฆษาจารย์
ท่านว่าการรับสั่งนั้นเป็นการปฏิญาณ แม้จักกันเหตักันอยู่จควรรับสั่งว่า
จะไม่กิน ถ้าไม่ได้กินอยู่แฉวจะรับทำไม เกต้วกระหม่อมเห็นถูกที่สุด

เรื่องตมุดที่ทรงพระเมตตาโปรดประทานไปทำขวัญวันเกิด โดยตั้ง
พระทัยจะให้เป็นการดบนั้น ก็เป็นการดบตำเร็จเหมือนอย่างตั้งพระทัย
หญิงเหตักันเธอได้บอกไปก่อนจริง แต่บอกอย่างไม่ถ้วน ว่าชายนิพัทธ
ตั้งตมุดเรื่องอื่นเคยมาถวายหลายเล่ม ฝ่ายพระบาทโปรดเล่มหนึ่ง ศรีดีตั้ง
ให้จัดหาส่งมายัง จะประทานแก่เกต้วกระหม่อม เธอไม่ได้บอกกระบวนว่า
ตมุดคนหมัดลักษณะเป็นอย่างไร แฉวจะประทานชื่อไร แต่ได้ทราบเรื่อง
อื่นนั้นมากชานานจนตมุดแฉว เมื่อหญิงจงนำมาให้เบ็ดตุ๊กหุ้ม ถามเธอว่า
เต็จพ่อได้มาอย่างไร เธอบอกว้าง ยังได้พูดกับชายดีศรีเมื่อมาอนุโมทนา
ในเวตาเย็น ว่าเต็จพ่อตั้งตมุดประทานมาเล่มหนึ่งตมุดที่ การตั้งตมุด
นั้นยากมาก ตางทุกได้ตมุดปรารธนา ตางทุกไม่ตมุด ตามที่ปรารภกับ
ชายดีศรีเช่นนั้น ก็เพราะเคยเห็นพระยาพจนตั้งหนังสือจากรานชายหนังสือ
ตมุดนั้นแฉว ด้วยตมุดตาตมุดเห็นชื่อชอบใจ ครั้นได้เข้ามาเป็นหนังสือ
เทวนาคริศวเขียนทองเล่ม อ่านไม่ออกให้อะไรไม่ได้เลย เกต้วกระหม่อม
ตะเมอเหตักันเหตักันไป ไม่ได้นึกเลยว่าเป็นตมุดที่ศรีดีตั้งให้ชายนิพัทธตั้งมา

ถวาย จนกระทั่งได้รับฉายาพระหัตถ์จกกราบเรื่องคิดคอกันเข้าได้
 พระเดชพระคุณเป็นต้นเกล้า ที่ทรงพระเมตตาโปรดประทานพรขอ
 รับพระพรไว้เหนือเกล้า ขอถวายบังคมแทบฝ่าพระบาท
 เรื่องจับช่างหน เกด้ากระหม่อมได้ตั้งใจเด็ดขาดใจแล้วว่าไม่ไป
 ไม่ใช่แต่เพียงว่าเคยเห็นแถวเท่านั้น ยังรังเกียจย้ายที่ไปประชุมเบียดกัน
 แน่น ๆ คางวนคางคนออกด้วย ดูเหมือนเขาตั้งใจจะหาคนไปมาก ๆ คตอด
 ไปตั้งต่างประเทศด้วยเพื่อเก็บเงินเอารววยอย่างปาวีตเอกด์หิมิเซนเมื่อเร็ว ๆ
 นี้ไม่ใช่มีการจับช่างอย่างเดียว จะมีละครและอะไร ๆ รวมกันไปด้วยได้
 ทราบโปรดแถมมาตั้งน

—รอบแรก—

วันที่ ๓๐ พฤษภาคม งานคตองช่าง มิมหกรรม เปิดการออกร้าน
 แสดงการประดองกำลัง

วันที่ ๓๑ คณะกรรมการเบิดงานคตองช่าง โดยเข้าพิธีครอบของ
 หมอพรหมณ์เฒ่า

วันที่ ๓๒ คำ ทอดเชือกตามเชือก

วันที่ ๓๓ บ่าย คตองช่างเข้าพระเนียด คำ ละครคิดปากกร

วันที่ ๓๔ บ่าย ตำชยาย ครูบาและหมอช่าง แสดงการคตองช่าง
 ด้วยวิธีต่าง ๆ คำ ละครคิดปากกร

—รอบหลัง—

วันที่ ๓๕ พฤษภาคม ทอดเชือกตามเชือก

วันที่ ๓๖ บ่าย คตองช่างเข้าพระเนียด คำ ละครคิดปากกร

วันที่ ๓๗ บ่าย คตองช่าง คำ ละครคิดปากกร

วันที่ ๒๓ ตั้งแต่เข้าไป มีมัทกรรมเป็นการตั้งท้ายอีกวันหนึ่ง ราชการในโปรแกรมอันนี้ ถ้าจะครัดซักข้อใดข้อหนึ่งแล้วเป็นศกที่เดียว ด้วยไม่ได้เรียนรู้อะไรมา เกินไปกว่าได้พบโปรแกรมเขาเขียนไว้ก็ออกมาถวายอย่างไรก็ตกการจับข้าง เห็นจะไม่ดีเหมือน ที่ใดเคยทอดพระเนตร มาแล้วทุกอย่างไป ด้วยเข้าใจว่าคนที่เคยทำมาแต่ก่อนไม่มีเขาทำในครั้งด้วย

ฉันเคยมชุนเห็นจะ "กินเคิบ" เพราะเป็น "เงินใหญ่" เห็นเที่ยววิ่งกระดืบกระด้ายไปหลายหนหลายแห่ง ไปที่ไหนก็เห็นจะหาได้ไม่พอกิน
๕๕
ทงนน

มีความเสียใจที่ได้เห็นหนังสือพิมพ์ตั้งชื่อว่า "กุ่มภกรรณ" ดันเสียแล้วที่โกตมโบ

พร

x

x

x

บ้านชินนามอน ปีนัง

วันที่ ๓๒ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๗๓

ทูต ดมเด็จพระนริศ ฯ

หม่อมฉันได้รับสายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๗ พฤษภาคม แล้ว จขทูลตอบเตาเรื่องเบ็ดเตล็ดถวายในจดหมายฉบับนี้

หญิงตีบพนักฉบับจากแควมารอนฮัดเมื่อวันที่ ๘ พฤษภาคมนี้ มาพัก

แรมอยู่ที่ชนนามอนต์อดกัน ๓ รุ่งชนวนจันทร์ท ๘ กลับไปกรุงเทพฯ เชอ
 บอกว่าชอบที่แควมรอนฮัด ตั้งเกศตุณพรวรณกเบตงปลตงคชนกควาเมอชกอน
 ไป เมื่อเรอกลับหม่อมฉนข้ามไปส่งถึงสถานรถไฟไปได้รับความลำบาก
 ชนใหม่อีก เมื่อแรกหม่อมฉนมาอยู่บึงข้ามตั้งหญิงจง ๆ ครั้ง ๓ พอรถ
 ออกโบกมือส่งแล้วจะมาลงเรือข้ามฟากกลับบึง เห็นมายังไม่ทันถึงท่า
 เรือซึ่งออกเดี่ยวต่อหน้าต่อตา ทั้งหม่อมฉนได้ขอตัวโดยตำรวจกลับแล้ว
 ต้องลง เรือจ้างแจว ข้ามฟากดำเนินไป มาชนรถ ดากมาลงเรือ ทดำหรับรถ
 ขนคข้ามฟากที่ท่าบดเคอริเวท หม่อมฉนจิตใจกลับมาร้องทุกซกกับพวก
 กรมการ จะเป็นด้วยเขาไปช่วยว่ากล่าวหรืออย่างไรค้อมาไม่ช้าเรือที่รับคน
 ไปส่งรถไฟขยายเวดากกลับออกไปสัก ๓๕ นาทีก็เข็อนเรือบร้อยไปครั้ง ๓
 ค้อมากรมรถไฟเปิดย่นเวดาเรือออกจากบึงไปรับคนมาจากเมืองไทย ซึ่ง
 เดิมออกบ่าย ๕ โมงเข็อนเข้ามาเป็นบ่าย ๕ โมง ถ้าจะไปรับใครค้องไป
 คอยที่สถานีไปราว ๒ ชั่วโมง แต่ั้นหม่อมฉนไปรับใครก็รับแต่ปลาย
 ตะพานไม่ข้ามไปรับถึงสถานีไปร เมื่อไปส่งหญิงตีบพันคราวนี้ไปได้ความ
 ว่าเขาเปิดย่นเวดาเรือกลับบึงคอนเขาเป็น ๕ โมง ก็อว่าส่งแล้วจะค้อง
 นิ่งรออยู่ที่สถานีไปราว ๓ ชั่วโมง ๓ จึงจะได้กลับ หม่อมฉนก็ปฏิญาณเด็ก
 ไม่ส่งใครถึงรถไฟอีก แต่ั้นไปจะรับตั้งแต่เพียงปลายสะพานเท่านั้น

ตั้งมเหตุเรื่องทศวรทูตสัก ๒ คราวเมตมาแล้วเรื่อง ๓ คือนายพีโรจ
 ช่างบึงกับภรรยาแต่เด็กถูกชาย จะไปยุโรปแควมาตาหม่อมฉน ได้พูดกันถึง
 เรื่องโรงเรียนช่าง นำชมว่าแกตั้งใจจะจัดให้เป็นประโยชน์แก่เมืองไทย
 จริง ๆ เป็นต้นแต่แกเห็นว่่านักเรียนควรมีจำนวนน้อยแควกวดชนทางความรู้
 แดะฝีมือกับความคิดให้ค้ำจริง ๆ เป็นค้ำคัญ เพราะถ้าคนมากไปฝีมือก็จะ

สาขาหอสมุดแห่งชาติ

เดวิด และเมื่อออกจากโรงเรียนไปก็จะไปแย่งกันทำงานทำยากด้วย
เมื่อ ๒ ปีต่อมา [REDACTED] ได้รับจดหมายพระยาศรีสุรสงคราม
ตั้งสมุดแดงรายการเรื่องหล่อพระรูปสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากับทรงเสมา ๒
อันและแหวนมงคด ๘ ซึ่งหล่อเนื่องกับงานหล่อพระรูปนั้นมาให้ด้วย
หม่อมฉันเข้าใจว่าเขาคงถวายท่านเหมือนกัน ดังเกิดดูพระรูปสมเด็จพระ
สังฆราชเจ้า (แม้เห็นแต่รูปฉายในสมุด) ดูนั้นหุนตักว่าคาด ใคร
ปั้นทรงทราบหรือไม่ พิเคราะห์จากความที่พิมพ์ในหนังสือแดงการ ดูก็จะเป็น
งานปรักพร้อมผู้คนมาก แปลกอยู่แต่ที่แสดงความมหัศจรรย์ต่าง ๆ และ
ดังเกิดดูชื่อพระที่หม่อมฉันพวกอาจารย์ช่วยส่งหาหลายองค์ ชวนให้เข้าใจว่า
ความเดิมได้ทางวิทยาคมดูจะเพื่องผู้ชน

หม่อมฉัน เถ่าถวาย ไปใน จดหมาย ฉบับก่อน ถึงเรื่อง จันตัง สماعيل
“ญาโนทัย” และขอพระบรมยุดิออกมายู่ที่วัดศรีสว่างอารมณ์
หม่อมฉันได้ไปเยี่ยมพระที่ออกมา ๒ ครั้ง และพบพวกกรรมการของ
สماعيل คุณเป็นคนเรียบร้อยแต่มีอันจะกินทงหน เจ้าของ (ผู้สร้าง) วัด
ศรีสว่างอารมณ์ อายุราวสัก ๖๐ เศษ ดูเดิมได้ศรัทธามาก ถวายวัด
นั้นพระบรมยุดิปกครองโดยดำฟังทงวัด มีเสนาสนะอยู่พอส่งบายและเขา
เพียงดูไม่อัศจรรย์อย่างหนึ่งอย่างใด ยิ่งถ้าหากแต่เรื่องภาษาแต่ชื่อสماعيل
(ซึ่งหม่อมฉันเข้าใจว่าสมเด็จพระวชิรญาณวฑฒนา) นั้น เมื่อเขียนด้วยตัว
อักษรโรมัน ที่ไม่มีตัว ญ ซึ่งสำหรับใช้แทนตัว “ญ” เขียนเป็น
Nanodaya Buddhist Association เขาจะเริ่มทำพิธีวิสาขบูชาออกใบปลิว
ชักชวนพุทธศาสนิกชนตั้งหม่อมฉันถวายมากับจดหมายฉบับ ๓ พวก
หม่อมฉันก็จะไปช่วยด้วย นายประสิทธิ์ กงซุด ก็เดิมได้้อย่างคนสมัย

เก้าอีกคน ๓ ได้ยินว่าไปทั่วดินหนทุกวันนี้อาทิตย์ หม่อมฉันได้แนะนำพระ-
 มหาภุชงค์กับพระมหามุขคิดว่าในชน นควรตงหน้าศึกษาให้ทราบ ประเพณี
 ของพุทธศาสนิกชนชาวบึ้ง แต่มาเพ็ญวัตรปฏิบัติให้เขาเห็นว่าพระคิ
 ฬาเดอมได้ศรัทธาเดี่ยก่อน นอกจากนนักพยายามเรียนภาษาอังกฤษให้
 พอพูดกับพวกกรรมกรได้เองอย่าให้ต้องมีล่าม อย่าแสดงความรังเกียจ
 พระมหานิกายให้ปรากฏ เพราะที่บึ้งคนเคยทำบุญแต่กับพระมหานิกาย
 ถ้าแสดงความรังเกียจให้ปรากฏชน พุทธศาสนิกชนทนต์ถือพระไทยก็จะ
 แดกกันเป็น ๒ พวก ขาดประโยชน์ด้วยกัน ถ้าทำให้เขาเห็นว่าเราทั้ง ๒
 ประพฤติดีกว่า รัมากกว่า และอาจจะตั้งต่อนพระศาสดาดีกว่าพระที่มีอยู่
 แต่เดิม ก็จะพากันมาเดอมได้ในพระธรรมยุคนี้แพร่หลายไปเอง ไม่ต้อง
 วิวาทขาดไมตรีจิตกับใคร ดูเหมือนทั้ง ๒ องค์นักประพฤติตามคำ
 แนะนำนั้น ได้ยินว่าเมื่อเร็ว ๆ นี้พวกตงกา ห้างเคอตตอง ทชายเคอของ
 มหรรสกณทนต์มนต์ไปฉนทห่างแต่เขาเดยงด้วยอาหารอย่างตงกา กดบ
 มาทชงเสี่ยแต่ไม่เป็นอะไรนัก

หม่อมฉันตงคนเตรียมการไปชวา ค้นหาหนังสือเก่าที่ยังได้รวบรวม
 รวมไว้มากแล้ว พบหนังสือเรื่อง Monumental Java ที่ท่านเขามาประทาน
 เป็นของฝากครั้งเสด็จไปชวาเหมาะคตเดียว เพราะเป็นหนังสือซึ่งเขาแต่ง
 สำหรับนักโบราณคดี ผิดกับพทหนังสือเก่าที่ยังแต่งสำหรับพวกคน
 ท้องเทยวตามัญ หม่อมฉันจะได้อาศัยหนังสือเล่มที่ประทาน ขอขอบ
 พระคุณอีกครั้ง ๓

เรื่องการจับช่างที่เมืองตพบูนัน พิจารณาในโปรแกรมเทียบกบทรู
 เห็นมาด้วยตนเองแต่ก่อน เป็นอนอนอนคนบัญญัติไม่เห็นว่าเดี่ยว่าจะ

ทำกันอย่างไรในคราวนี้ ดังเกิดโดยยั้งแต่ก่อนจับข้างพ้องกับวันวิสาข-
บูชา จะต้องรอดูข่าวที่เขาตงหนังสือพิมพ์ต่อไป แต่เมื่อหวนคิดถึงวิสาข
ข้างอย่างโบราณ เห็นเป็น เรื่องสำคัญ อันหนึ่งในโบราณคดี ซึ่งนำ อิจารณ์
แต่เขียนมาเพียงหนังสือพิมพ์ที่สกัดกำหนดตั้งเม็ดเดี่ยวแล้ว จะพูดต่อคราว
เม็ดอื่นต่อไป.

คำ ๒๖ บทพระบาท

x x x

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓๔ พฤษภาคม ๒๔๗๓

กราบทุก ถมเด็จพระยาตำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

ตายพระหัตถ์ถึงวันที่ ๕ พฤษภาคม ได้รับประทานด้วยดีแล้ว

ขอททรวงพระวินิจฉัยในคำว่า "จนทณ" ซึ่งมาในคำว่า "วงจนทณ"

นพตทก คำ "เรือนจนทณ" "คาหนกจนทณ" "จมานจนทณ" ตงกันหมด

ขามคำ "พระเจ้าวศนชกฏ" มาเป็นคำแปลแต่เป็นพยานเข้าอกด้วย

คตอดไปถึงขอเมือง "เวียงจนทณ" ก็เข้าใจว่าเป็นอนเดียวกนกับ "วง

จนทณ" คือ "เวียงจนทณ" "เวียง" กับ "วง" ดูก็ไม่ไถดกัน ขาฯ

เป็นคำเดียวกนก็ได้

คำ "บวร" อาจเป็น "พระราชวังบวรสถาน" เท่านั้นมาก่อนก็ได้ คำ "มณฑ" จะเต็มคือท้ายเขาในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ก็ควรอยู่ พระยาแพทยพงษา ซึ่งไม่แน่พระทัยว่าขอเดิมชื่อ นาก หรืออะไรนั้น ขอประทานทอดรับรองว่าขอ นาก ถูกแล้ว

ตามคำที่ตรัสอธิบายไซ้ชอถึงวงหน้า เป็นเหตุให้หนักหนาว่า ชาวเรา จะทำอะไรลงในภายหลัง ไม่ใคร่ได้คิดทำทางเสียให้ตัก่อน อยากรทำอะไร มีที่ว่างอยู่ก็ทำลงไป ในที่สุดก็รุงรังเต็มท้องที่หมด อากการเช่นนี้ไม่ใช่จะ เพิ่งมีแต่ในชั้นกรุงเทพฯ ไปเทียบดูปราสาทหินเก่า ๆ รุ่งเซมราก็พบบ่อย ๆ สร้างอะไรทำลงไปในที่ไม่ควรจะสร้าง เห็นได้ทันทีว่าทำที่หลังด้วยไม่ได้ คิดว่าควรหรือไม่ควร

ฝ่าพระบาทจะเสด็จไปชวามนต์ ๓๓ มิถุนายนนั้น เป็นกำหนดที่ ขนาบคาบเกี่ยวกันหนังสือเวรซึ่งเขียนส่งมาถวายตามเคย คือต้องส่ง มนต์ ๓๓ แล้วมาถึงบั้งไฟ จำหน่ายในฉันท ๓๓ ซึ่งเบญจฉันทฝ่าพระบาทจะ เสด็จไปนั้นเอง แต่คิดว่าจะเขียนส่งมาถวาย ด้วยชื่อว่าเรือ "เกดะห์" เขาคง ไม่ออกแต่เข้ามิด ฝ่าพระบาทคงจะได้ทรงรับหนังสือก่อน แล้ว ต่อไปก็จะหยุดหากว่ามฤคชงามยามดึกจะเขียนถวายก็จะส่งไปนั้นคง แต่ ไม่เป็นการแน่ จนกระทั่งถึงฉันท ๓๖ กรกฎาคม จึงจะเขียนหนังสือเวร ส่งมาถวายทบหนึ่งตามเคย

ทุกกระหม่อมชายนั้นอย่างไรกัน จะต้องเสด็จไปถึงเกาะบาหัดในปี เดียวกันถึงสามครั้ง คือตามเสด็จพระพันวัสสาครั้งหนึ่ง เสด็จไปกับ ฝ่าพระบาทอีกครั้งหนึ่ง แล้วจะเสด็จไปกับเกล้ากระหม่อมอีกครั้งหนึ่ง และถ้าเสด็จไปกับกรมชยามาท่อครั้งหนึ่งก็เป็นดี คิดจะอาการหนัก แต่

สาขาหอสมุดแห่งชาติ

กรมชยันตนาทนนไปทีไหนอย่างไรเจ็บหายไปทีเดียว ไม่ได้ข่าวคราวมาเลย
หนังสือแจกงานศพเผ่าเทพ ตามที่ศรีตบออกว่าจะตีพิมพ์เรื่องก่อน
ประวัติคำสดรนนไหนกรูตักว่าเป็นเรื่องครมคราเคมที่ แคตอยู่เป็นเรื่อง
แปลกยังไม่ใครรู้ ย่อมจะอ่านได้ความรู้ในนั้นมาก พระยาอนุমানเขา
ตั้งเรื่องกำเนิดคนมาให้อ่าน นึกออกจากคำอธิบายของอาจารย์ดาวิน
เป็นเรื่องชนิดเดียวกัน อ่านก็สนุก ได้ความรู้ในนั้นมาก เมื่อเร็ว ๆ นี้
เขามาจากเขาไปเผาศพ แล้วเขาแจกหนังสือให้เล่มหนึ่ง เป็นหนังสือที่
แต่งใหม่ แต่อ่านจนจบก็ไม่ได้อะไรได้กระเป่า ด้วยเป็นของรูแดงทองน
ออกจะเสียเงิน ตีพิมพ์หนังสือชนิดนี้นับด้วยการเปล่า ๆ

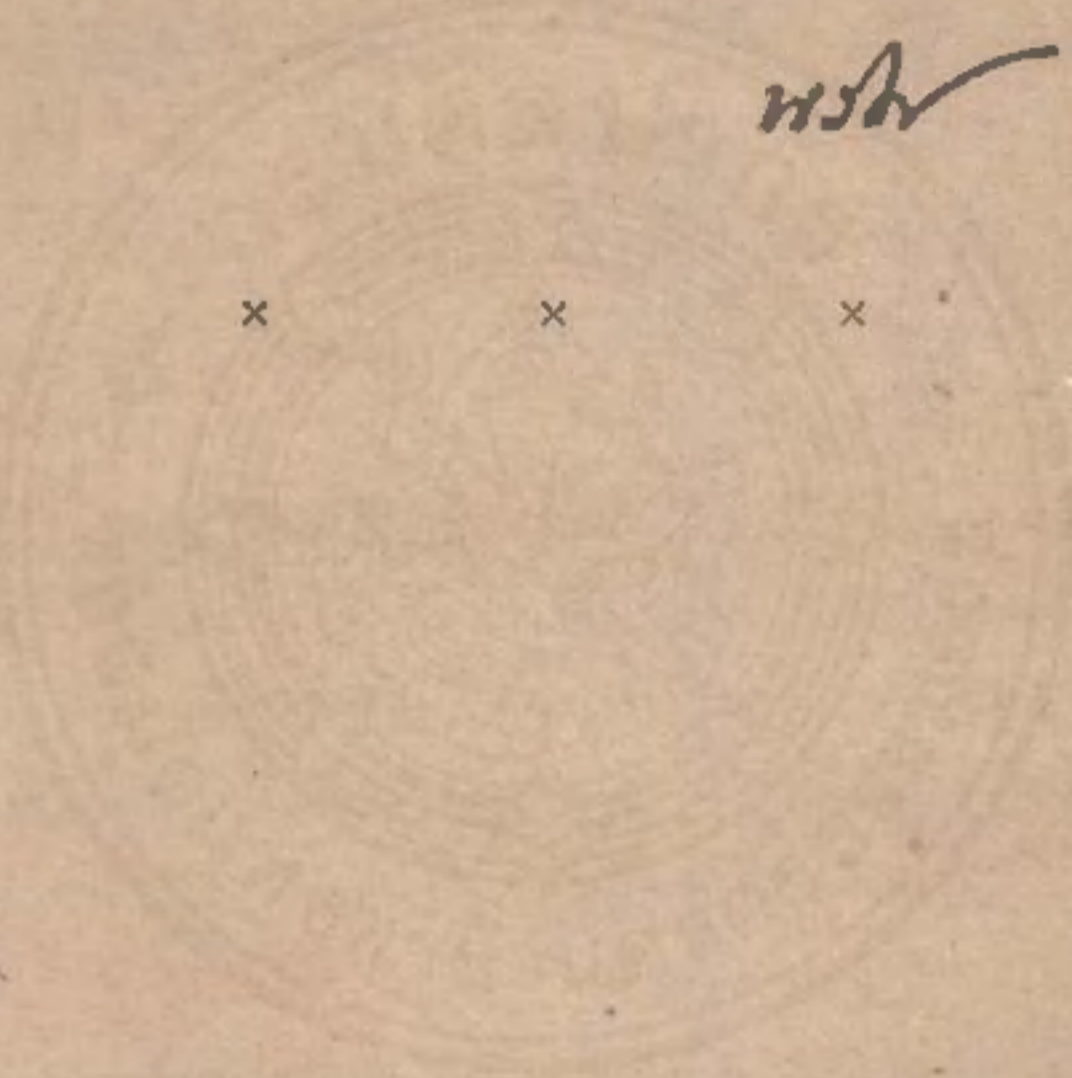
เผ่าเทพนั้นได้ความจากหม่อมแหม่มว่าชอบอ่านตำราโรค นึกได้ถึง
กรมขุนพิทยธำมศยศรีเสด็จให้ฟังว่า เมื่อเสด็จอยู่เมืองนอก เสด็จไป
เที่ยวร้านขายหนังสือ เห็นหนังสือตำราโรคก็ชอบพระทัย ทรงขอมา
ทอดพระเนตร ตำราของท่านทวดวายพระอักษรมาเห็นเขาก็ถูกใจเอามาฉีก
ทำตายเสียจนหมดสิ้น อธิบายว่าอ่านหนังสือชนิดนี้ พาให้เห็นไปว่าตน
เป็นโรคชนิดนั้นชนิดนี้ เป็นเหตุให้เสียใจทำตายความสุขไปเปล่า ๆ เผ่าเทพ
นึกได้กนกบทครู ในกรมขุนพิทยธำมศยว่านั่นแล

ได้ตั้งหมายกำหนดการวิสาขบูชา อันเป็นการตามเคยถวายมาให้
ทรงทราบฉบับหนึ่ง งานจับข้างที่ตบบุรีเขาวางกำหนดลงตรงในวันวิสาข-
บูชา เห็นจะหวังเอาวันหยุดการในกาลนั้นเป็นประโยชน์ เพื่อข้าราชการ
จะได้พากันขึ้นไปนอนค้างอ้างแรมตบข้างได้มาก ๆ

ผู้ซึ่งเขาไปพักผ่อนที่หัวหนกตบมาเดาให้ฟังว่า ที่เขาไกรถาตั้งม้าน

ออกกราณผู้มีตการพระพุทชบาท ^{๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘} เกดากระหมอมกเห็นชนทมผดงบญหา
 มาทตถาม ว่าผ่าพระบาทได้ทรงตงขอเขาถาดเป็นเจ้าไกรถาดหรือประการ
 ไตนน ^{๕๙} แม้ผ่าพระบาทจะได้ครัดคอบไปว่าไม่ได้ทรงตง ^{๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓} ก็เบนนอนไตขอว่า
 เขาไกรถาดจนได้ ^{๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘} เหตุด้วยหรุชนกว่าขอเขาถาด

พรช

ที่ ๑/๒๔๘๑

หมายกำหนดการ
พระราชกุศลวิสาขบูชา
พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๘๓

วันที่	เวลา	รายการ	ที่	แต่งกาย
๓๓	๓๗.๐๐ น.	ตั้งเปรียญ	วัดพระศรีรัตน พระพุทธรรัตนสถาน	ปรกติ
๓๔	๓๘.๐๐ น.	วิสาขบูชา ถวายหน้า		
๓๕	๓๘.๐๐ น.	วิสาขบูชา ถวายใน		

นายกรัฐมนตรี ในตำแหน่งมิ่งขวัญประชาดำเนิกรพระราชวัง รับบัญชา
คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ว่า บัดนี้วันที่ ๑๕ พฤษภาคม เป็นวัน
วิสาขบูชา จึงโปรดให้กำหนดการพระราชกุศลวิสาขบูชา ดังต่อไปนี้
วันที่ ๑๓ พฤษภาคม เวลา ๓๗ นาฬิกา คณะผู้สำเร็จราชการ
แทนพระองค์มาตั้งพระภิกษุตามแผนเปรียญ ที่พระอุโบสถวัดพระศรี-
รัตนศาสดาราม

วันที่ ๑๔ พฤษภาคม เวลา ๑๗ นาฬิกา คณะผู้สำเร็จราชการ
แทนพระองค์มายังพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ประธานคณะ
ผู้สำเร็จราชการ แทนพระองค์ ทรงจุดเทียน ถวายนมัสการ พระพุทธรูปแก้ว
ประทับหน้าพระอุโบสถ ทรงจุดเทียนพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์และ
ข้าทูลละอองธุลีพระบาท บูชาธรรมเสรีญคุณพระรัตนตรัย ครั้นแล้วทรง
พระดำเนินพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทประ-
ทักษิณพระอุโบสถถ้วน้อมรอบ แล้วเสด็จขึ้นเข้าในพระอุโบสถ ทรงจุด
เทียนเครื่องทรงธรรม พระราชาคณะถวายพระธรรมเทศนาพุทธจริยาภา
สพแก้ว พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรม

วันที่ ๑๕ พฤษภาคม เวลา ๑๗ นาฬิกา พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน
เสด็จมาสู่พระอุโบสถพระพุทธรัตนสถาน ที่สวนจิตรลดา ในพระบรมมหา-
ราชวัง ทรงจุดเทียนถวายนมัสการพระพุทธรูปแก้วเสด็จออกหน้าพระ-
อุโบสถ ทรงจุดเทียนพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าทูลละอองธุลี-
พระบาทฝ่ายใน บูชาธรรมเสรีญคุณพระรัตนตรัย แล้วประทักษิณพระ
อุโบสถถ้วน้อมรอบเป็นเสร็จการ

การแต่งกายในการพระราชกุศลนี้ พระราชวงศ์ทรงพระภูษาแดง
ข้าราชการแต่งเครื่องแบบปกติ

สำนักพระราชวัง

หมายมา ณ วันที่ ๗ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๗๓

สาขาสอนสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

๓๓)

บ้านซินนามอน บึง

วันที่ ๓๑ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๘๓

ทูล สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ฯ

หม่อมฉันได้รับทราบพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๓๔ พฤษภาคม แล้ว

ที่ทรงพระดำริ การส่งตายพระหัตถ์ เสร็จในระหว่างเวลา หม่อมฉันไป
ชวามันคุดเหมาะดีแล้ว ตายพระหัตถ์ที่ส่งมาวันที่ ๓๓ จะมาถึงเวลายี่สิบวัน
อาทิตย์ (ที่ ๓๒) ไปรษณีย์เขาเคยเอามาส่งวันจันทร์ (ที่ ๓๓) เข้าราว
๘ นาฬิกาเต็มขอ วันนั้นเรือเถาะจะออกต่อบ่าย ๕ โมงทันถมไป หม่อม
ฉันต้องกะกำหนดกลับ คิดว่าจะออกจากเมืองบะเตเวียวันที่ ๓๐ กรกฎาคม
มาถึงเมืองสิงคโปร์วันอังคาร ที่ ๓๑ กรกฎาคม พอทันตั้งเรือกำปั่นยนต์
ของห้างอีสต์เอเชียติก ถ้าช้อตาแดงเตี้ยจากเมืองสิงคโปร์ ในคำวันนั้นเอง
จะมาถึงเมืองบึงวันพฤหัสบดีที่ ๓๔ กรกฎาคม แต่จะต้องไปตกลงเป็นแน่
ที่บันดุง ถ้าหากหม่อมฉันไม่ได้ทันกำหนดเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นขอให้ทรง
ถือตามทีกระไวพดางนี้

การที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราช เสด็จไปชวา ถูกกษัตริย์ไม่สู้ดี เมื่อตอน
เสด็จไปเรือจากกรุงเทพ ฯ ก็ประชวรบิดกต่างทาง เมื่อเรือ ๆ นั้นหม่อมฉัน
ได้รับทราบพระหัตถ์ทุกกระหม่อมชายมีมาจากไซโตว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ฯ ประพาส
เมืองยกยาแล้วไปถึงเมืองไซโตเกิดประชวรเป็นหวัดใหญ่ ต้องขอให้
ผู้ส่งหนังสือการต้อนรับ และจะต้องพักรักษาพระองค์อยู่ที่เมืองไซโตสัก
สักพักหนึ่ง แล้วจะขอรถไฟไปลงเรือที่เมืองสุรไบยากลับทางเรือมาจน
บกที่เมืองบะเตเวียไปบันดุง เป็นอันจบประพาสเกาะบาห์ดี ไปรแถมที่
ทูลกระหม่อมชายทรงกะสำหรับพระองค์ท่าน หม่อมฉันนึกว่าก็จะ

อย่างเคยกบตกระสำหรับหม่อมฉัน คือให้ไปเรือคตอตทางมิให้พัก จะ
 คองขนรกระยะยาวแต่มาจากเมืองสุร โบายถึงบนคองคองเคยวเท่านั้น ทาง
 และที่ซึ่งท่านทรงกระจะให้ไปก็ไปหนาวจัด

หนังสือเรื่องก่อนประวัติศาสตร์นั้นพระยาอนุมานบอกมาว่าอ่านรอด
 เคยวคตอตชอบมาก แต่หม่อมฉันเห็นว่าคงไม่ผิดกับหนังสือเรื่องอื่น ๆ
 ที่พิมพ์แจกนัก ด้วยผู้รับแจกคงเป็นแต่คนที่อยากได้มากกว่าคนที่อยาก
 อ่าน หม่อมฉันอุทิศเหมือนอย่างทำบุญสร้างศาลารายทางแต่จแต่คนเดิน
 ทางใครจะพักหรือเดินผ่านไป ดีกว่าศาลารายทางอย่างหนังสือ
 นั้นจะประจำอยู่ เป็นประโยชน์แก่คนกายหน้า นานกว่าศาลารายทาง เช่น
 “ศาลาเจ้าเงาะ” เป็นต้น หนังสือ “เรื่องกำเนิดคน” พระยาอนุมานเขา
 ก็ส่งมาให้หม่อมฉันเล่ม ๑ แต่งตำหนอนิดแต่หม่อมฉันกำลังอ่านยังไม่คตอต
 เรียง

งานที่เขา (โกร) ดาต ที่ตะภาคแหดมตะเกยบนน ผู้จัดการเขา
 ก็มีจดหมายมาบอกหม่อมฉันว่าได้มีการแล้ว แต่บนบนแรกจำนวนคน
 ที่ไปยังน้อย คิดทางการใช้จ่ายยังขาดทุน ๓๘ บาทเศษ

ลักษณะการประชุมชนหม่อมฉันได้เคยตั้งเกิดมา คุดองมีหกหกหลาย
 อย่าง อย่างที่ ๑ คองนัดประชุมเมื่อเวลาคนว่างการทำนา เช่นชนพระบาท
 เดือน ๓ และเดือน ๔ เมื่อเกยวชาวเดรัจ หรือเที่ยวไปไหวพระแข่งเรือ
 คตอตจนทอดกฐินในเดือน ๓๑ เดือน ๓๒ ก็เมื่อปลตกชาวเดรัจแล้ว พระ
 ราชพิธีในฤดูฝนเที่ยวรบาคที่เกณท์คนมากอยู่ในฤดูทงาน อย่างที่ ๒
 ถ้าการประชุมถึงคองแรมคนกำหนดวันกตางเดือนด้วยจะได้อาศัยแแดงพระ
 จันทรนเป็นหกกเคิม หกกคัมยใหม่ (ซึ่งหม่อมฉันได้เคยตั้งเกิดและแก้ไข

มาด้วยตนเอง) ปราบกฏแก่มอมนั้นเมื่อยังอยู่ในกระทรวงธรรมการนัด
 ประชุมไหว้พระเชยวแถวทบกรมบรรพตกลางเดือน ๑๒ แต่แรกมอมนั้น
 ชักชวนคนให้ไปออกโรงขายของต่าง ๆ การประชุมก็เรียบร้อยเพราะคนที่
 ไปเที่ยวมักเป็นชนผู้ดีหรือเป็นพวกคฤหบดีโดยมาก เมื่อมอมนั้นย้าย
 จากกระทรวงธรรมการมาอยู่กระทรวงมหาดไทยแล้ว ผู้จัดการประชุมชน
 ทบกรมบรรพตอยากได้เงินบำรุงกรมบรรพต อนุญาตให้ตั้งร้านเล่นการพนัน
 (ประเภทที่ ๒) ตั้งแต่นั้นกรมพวก "ก๊วย" ไปประชุมมากขึ้น เป็นเหตุให้
 พวกผู้ดีตรงเถียงไปประชุมน้อยลง ที่ประชุมเจตีย์เขาก็มีการประชุมไหว้
 พระกลางเดือน ๑๒ มาช้านาน เมื่อมอมนั้นเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาด
 ไทยไปช่วยจัดทำนุบำรุงตมกตมชานชนมาก ที่หลังมีใครมาขออนุญาตตั้ง
 ร้านการพนัน ภายหลังตั้งทบกรมบรรพตไม่ช้านัก เวदानั้นยังไม่ปรากฏ
 โทษแก่มอมนั้นก็อนุญาต แต่ต่อมาตั้งเกิดเหตุเห็นคนทไปไหว้พระมีพวก
 ก๊วยมากขึ้น แต่พวกชนคฤหบดีในถิ่นหัวเมือง ซึ่งรู้โดยแต่งตั้งด้วยภาพ
 แดผู้หญิงก็มักแต่งเครื่องประดับ มีน้อยลง ก็คิดเห็นเหตุได้ จึงตั้งให้
 เด็กอนุญาตการพนันแต่นั้นมา พอข้ามปีคนทไปไหว้ก็ค่อยเปลี่ยนจนกลับ
 เป็นอย่างเดิมได้อีก แต่ต่อมาเมื่อมอมนั้นออกจากมหาดไทยแล้วเกิด
 คอ้งการเงินใช้ ในการเสียบ่าช่อมกตมตมชานชนนอก หม่อมมนั้น
 คอ้งว่าเทศา ๆ เขาคอบว่ามรทจะหาเงินอย่างอื่น หม่อมมนั้นก็ส่งอำนาจ
 การนัดประชุมชนไหว้พระ ที่เขาตาตหม่อมมนั้นไม่ทราบว่ามีร้านการ
 พนันด้วยหรือไม่ ถ้ามีก็เห็นจะอยู่ได้ไม่ช้า ที่หัวหินคนในท้องที่ประจำอยู่
 ไม่มากนัก มีคนมากในเวตาชาวดกรุงเทพ ฯ แปรสถานออกไปเบียดย
 อากาศในฤตุร้อน คือเดือน ๔ กับเดือน ๕ ถ้านัดประชุมกำหนดเขาก็กับ

ถูกได้นั้นแหละจึงจะคงอยู่สืบไปได้ จะต้องคอยดูต่อไป

เนื่องในการจับช่างที่เมืองดงบุรี พนักงานโฆษณาในกรมรถไฟเขาพิมพ์สมุด "เรื่องช่องช่าง" ขึ้น และเขามีแก๊ใจส่งมาให้หม่อมฉันเล่มหนึ่ง เชื่อว่าเขาคงถวายท่านเหมือนกัน หม่อมฉันยังไม่ได้อ่านเป็นแต่พิจารณาดู ต้องชมว่าการพิมพ์หนังสือในเมืองไทยเคยจนทำได้ดีกว่าแต่ก่อนมาก ออกประหลาดใจอยู่บ้างที่เห็นชอชายชาวศุกรวรรณดิศน์ของหญิงมารยาตร แต่งคำนำ เด็กคนไม่ใช่โง่เง่าแต่ประพฤติตัวไม่เขาด่านเสียเลยจนหม่อมฉันต้องปล่อยไปตามยถากรรม ได้ยินว่าเจ้าชายไชแสงชวนไปทำงานในกองโฆษณากรมรถไฟ แต่หม่อมฉันก็ไม่เชื่อใจว่าจะทำต่อไปได้สักเท่าใด ทรงตั้งเกตุรูปภาพที่ใบปกหนังสือนั้นหรือไม่ ใช้เชือกบาศ์คล้องคอเหมือนกันฝรั่งต้องมาแตะคอของ โคมิไตคตของเท่าช่าง

ที่บึงบอมนงานวิสาขบูชาแปลกกว่าปีก่อน ๆ ด้วยมีพวกजनอบาส์กตั้งสมาคม "ญาโนทัย" และขอพระบรมมยุคิออกมายุทวัดศรีวัดว่างอารมณโดยปรกตถึงกลางเดือน ๖ วัดนิกาย หินยานทงวัดไทยวัดพม่าและวัดตั้งกาแต่งประทับแวงนงราว วัดไทยมีกถพระทรายด้วยทุกวัด แต่การเดินเทียนเคยทำแต่ที่วัดบุโตนิกงัดกับวัดบาคุตุนจิงซึ่งมีคณะสงฆ์ วัดศรีวัดว่างอารมณ วัดบุบผาราม และวัดจันทาราม พระมีแต่วัดดงของคเดียว หม่อมฉันเคยไปเดินเทียนที่วัดบุโตนิกงัดทุกปี การพิธีนงนชน ๓๕ คำเขาก็ขอพระทราย ๓๕ คำ เขาเลยงพระฟังเทศน์ เวลาคาเดินเทียนมีนมัสมาคมญาโนทัยเกิดขึ้น เขาตงตนจคการพิธีวิสาขบูชาให้ครกครนคังไปรแกรมที่หม่อมฉันส่งถวายไปกับจดหมายฉบับก่อน มังาน ๓ วัน หม่อมฉัน ได้ไป เมื่อนชน ๓๕ คากบชน ๓๕ คำนั้น รุ้ตัก ชนใจ ด้วยได้ฟัง

พระสวดทำวัตรเขียนอย่างขรรคมยุตแต่ได้สวดคำนมัสการ "ยมมฺหุโชมยฺ" เอง ซึ่งเงินมาถึง ๕ บั๊ แต่เงินแรกค่า ๓ เป็นแต่ถูกไปพึ่งเทศน์ (หม่อมฉัน หุงไปพึ่งก็ไม่ได้ยั้งไม่ไป) ตั้งเกิดคุณคนพริกพร้อม มีทั้งพวก ไทยที่มาจากกรุงเทพฯ พวกจีน พวกตังกา มีคนเดินเทียบกว่า ๓๐๐ เพราะ พวกกรรมการสมาคมเขาเอานักเรียนในโรงเรียน "ดาร์บีตร" ของเขา มารับรางวัลทวดศรีธวัชอารมณ์ในวันนั้นด้วย และว่าจะย้ายโรงเรียนมา สร้างใหม่ทวดนั้น ตั้งคนแต่พระขรรคมยุตมาจนบัดนี้ถูกมีความเจริญอยู่ แต่ยังไม่ขอตาบาคอยู่ทพระไทยเราพูดภาษาอื่นไม่ได้ จะต้องหัดพูดภาษา อังกฤษ หรือภาษาจีนสักเกือบจะเป็นภาษาของสมาคม หรือแม่ที่พูด ภาษามลายูอื่นเป็นภาษาในท้องถิ่นใดก่อนจึงจะตั้งตาบาค ถ้าพูดกันได้ โดยไม่ต้องมีตามเมื่อใด เมื่อนั้นเหตุการณ์ของสมาคมจะเจริญเร็วขึ้น พวก สมาคมเขาเชิญให้หม่อมฉันเป็นตำแหน่งผู้บำรุงหม่อมฉันกับ

เมื่อเร็ว ๆ นี้พระยาธรรมพิภจเกษตรการพี่ชายพระยามโนออกมาเผา ศัพทูกชายที่มายุเมือเป็นนักเรียน ๒ บั๊มาแล้ว ณ เมรุวัดบาศุณฺจิง คือ วัดที่ถวายพระเพลิงพระศพสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิวัด ๑ หม่อมฉันไปเผาศพเห็น ไทยคนตั้งปเหือกิริยามรรยาทเรียบร้อย และเผาศพเป็น ๒ ระยะเวลาเหมือน กับที่ทำในกรุงเทพฯ ออกแปดกัใจ คือมาวันหลังหม่อมฉันถามพระยามโน ว่าการเผาศพสถานเผารับร้อยดีหรืออย่างไร พระยามโนบอกว่าตา ตั้งปเหือนนทำเรียบร้อยดีมาก บอกพระยามโนว่าเมือถวายพระเพลิงพระ ศพสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิวัด ๑ แกพยายามคูธิของพระยาประดาร์อยคนยั้งรุ่ง แล้วเจ้าเอามาทำตาม ก็ดีถูกนำพิศวง ที่พระยาประดาร์ได้มาสอนวิชาเผาศพ

แบบทดลองไว้ที่เมืองบึงโดยไม่รู้ตัว และนำชมตาดีบ่เหว่อกนพนทรภักดา
ด้วย แต่เครื่องมอยงเดมท ตารางตงศ์พกเหมือนเคียงนอของเวียงพัน
กบพนคณ เพราะหีบศพทบงเบ้นอย่างหีบจันใหญ่โตมาก เข้าตาราง
อย่างไทยไม่ได้

ทบงเวถานกาดงแดงอยุขางรอนกว่าปกคิหตายอนมาแดง.

ดํ ๒๖ พฤษภาคม

x x x

คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๓ พฤษภาคม ๒๔๗๓

กราบทูล สมเด็จพระยาตำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

ตายพระหัตถ์ลงวันที่ ๓๒ พฤษภาคม ได้รับประทานด้วยดีแล้ว

เรื่องขามรบบขามส่งผู้ไปบึงแดงกตบจากบึง ตามทศรส์เตถถึง

เรือของรถไฟซึ่งรบบขามส่งขลุกลนคกประกคประเคคคคค เป็นเหตุอันไม่

สมควรที่จะเสด็จข้ามไปรับไปส่งใครถึงรถไฟอีกแล้ว แม้ทรงพระเมตตา

เสด็จไปรับไปส่งเพียงท่าเรือ คู่ก็พออย่างยังอยู่แล้ว คนเราจะทำอะไรก็

วิชาหอสมุดแห่งชาติ

๔๓

คือถือเอาความสะดวกเป็นประมาณ แม้ตั้งใดไม่สะดวกก็เป็นสิ่งที่ไม่ควรทำ

เรื่องนายเฟโรจี้ เกด้ากระหม่อมมกยังส่งด้อยอยู่เหมือนกัน แกได้บอกเป็นมั่นเป็นเหมาะว่าจะมาเฝ้า แต่ไม่ได้รับข่าวในสายพระหัตถ์ ทำให้เข้าใจว่าไม่ได้มาเฝ้า นี้คงจะเป็นด้วยเหตุอย่างใดที่ทำให้มาเฝ้าไม่ได้ แต่ก็ยังทราบอะไรไม่ได้ด้วยไม่ได้รับหนังสืออะไรจากตัวแก นอกจากมีหนังสือให้พรวันเกิดมาแต่ตั้งกาเท่านั้น

มีความในที่จระราบพูดให้ทรงทราบว่า เด็กผู้ชายที่แกพามาเฝ้า นั้น เกด้ากระหม่อมมกมตขอให้เรียกว่า น้อย เป็นชนเข้าใจกตทงตงและพ่อแม่ แม่พ่อแม่มกเรียกว่า น้อย พ่อแม่จะพาไปปลดอยเพอการเตาเรียนทเมืองอิตาลี ซากตบจะพาเขาปลดอยซึ่งเรียนตำเรจแถวกลตบเขามาเมืองไทย เด็กหญิงคนนั้นเกด้ากระหม่อมมกมตขอเรียกว่า หนู เป็นอันเข้าใจคตตกนเหมือนกัน ซากตบแกคงจะพามาเฝ้า ถ้าครัดเรียกว่า หนู ตามเกด้ากระหม่อมมกเรียก ทงตงและพ่อแม่คงจะยินดี เป็นทางทรงแถงแถงว่าทรงพระเมตคตคตนทในครอบครัวเขา

พระรูปดนมเตจพระตั้งซราชเจ้านั้น ได้ยินว่าที่หล่อในเกณฑ์เป็นเป็นของกลางชวแต่ ๒ องค์ เป็นพระรูปเท่าพระองค์ ถ้าจะเอาไปไว้ทวดราชบพิตรองค์หนึ่ง จะเอาชนไปไว้วัดมะขามไคซึ่งได้ทรงปฏิตั้งชรัตนนองค์หนึ่ง นอกจากนั้นก็ได้หล่อเสมาทกับแหวนนวอรทาคุณ เช่นที่พระยาศรีสุรตั้งครามตั้งมาถวายนั้นเป็นของส่วนตัวพระยาศรีสุรตั้งคราม ไม่ใช่ของในเกณฑ์ แถงยังมีพระพุทชรูปขนาดเล็ก เป็นถายอย่างจากพระรูปใหญ่อีกอย่างหนึ่ง มีขนาดหน้าคทประมาณ ๑๕ เซนติเมตร แต่ไม่ได้หล่อ

ด้วยทอง เป็นแคอดพิมพ์ด้วยปูนขาวทาทองบรอนซ์ปิดอมเป็นทองหล่อ
พระรูปชนิตนตู่เหมือนว่าถ้า ใครต้องการก็ของตั้งจงทำให้

ข้างบ้านพระรูปชื่อนายตาย มีชื่อโครหาไทมมา เป็นลูกพระเทพธนา
(สิน) พ่อเขาเขาตัวมาฝากเป็นนักเรียนคิดปากกร เป็นลูกศิษย์นายเพโรจ
พ่อเขาฝึกหัดเป็นมาบ้างแล้ว ฉลาดว่องไวเรียนได้ดั่งสมด้วยเทือกเถา เมื่อ
ครั้งซ่อมพระที่นั่งจักรมหาปราสาท และทำปฐมบรมราชานุสรณ์ก็ได้เข้าคีย์
เด็กคนนั้นมาก เมื่อจัดการเปิดขนแปดงกรมคิดปากกรจึงออกไปช่วยพ่อทำ
มาหากิน

งานหล่อพระพุทธรูปเป็นงานคึกคักผู้คนมากจริงอยู่ แต่ลูกชายจึง
ซึ่งเขามาเกณฑ์ไปเป็นกรรมกร มีหน้าที่รับแขกฝ่ายคฤหัสถ์ มาแจ้ง
รายงานว่าแน่นหนาไปด้วยกรรมกรกับชายชู้ ในการนับถือปฐมังอิทธิเจ
ตุเหมือนจะเป็นแต่พระยาศรีสุรสงครามผู้เดียว ซึ่งเป็นเดชาบุตรแห่ง
กรรมกร และเป็นตงตงตงตงค้อานวยการ เห็นจะไม่ใช้กรรมกรมาก
ด้วยกนหนบถอวิชาคม เป็นแต่เห็นว่าไม่มีทางเสียหายอะไรก็ไม่คิดคำน
เท่านั้น

ยังมีขอที่จะกราบທူတို့ไป ได้ความจากปากพระยาศรีสุรสงคราม
คิดจะหล่อพระรูปพระองค์เจ้าอรุณนิภาคุณากรชนเป็นคู่กันในภายหน้าด้วย
เห็นจะนึกเทียบจากทวดบวรนิเวศ เมื่อคิดถึงพระอุโบสถวัดราชบพิธ
เห็นว่าเด็กยดเขยดเต็มที หาเหมือนเช่นพระอุโบสถวัดบวรนิเวศไม่

ชื่อ nanodaya เป็นอักษรที่ขุดกรสลัก ยากที่จะหาตัวพิมพ์โรมันที่
ดนมบูรณ์มาใช้ได้ อยู่ข้างบ้วย แรกจะคงขอถ้าได้คิดถึงขอขดของอันจะมี

นเดียก่อกนก็พอจะหยดหยกได้ เพราะคำม้อยู่ถมไปก็จะได้ความอย่าง
 นั้น พระโอรสทอนประทานแกกษัตริย์มยุคตององคนนตมาก ถ้าหาก
 เรอประพฤคตามก็จะได้ความเรียบร้อยปราศจากภัย

เรื่องจับช่างทตพบุรี เขาตงพมพมมากแล้ว หวงว่าบ้านนกงจะได้
 ทรงทราบความพอแล้ว ผคกนมากกวาที่เคยทอดพระเนตรเห็นมาแต่ก่อน
 ตงเกตตามคำประกาศเหมือนหนึ่งมีประสงค์จะเก็บเงินบำรุงทหาร แต่
 ตงต้อยมากทว่าเป็นงานใหญ่ตองตงทุนมาก เกรงจะเก็บเงินได้ใช้ทุนไม่
 ทวมถึงมีกำไร ใช้เป็นการบำรุง

ข้อที่ทรงพระดำริว่าควรวิจารณ์ในการจับช่างอย่างโบราณนั้นชอบ
 นก เมื่อไม่ชามาพชายชาวเขอกก็เขาคมุด "เรื่องของช่าง" มาฝาก
 ให้ไว้ เป็นการวิจารณ์ขยเหมือนกัน หวงว่าเขอกงจะได้ส่งมาถวาย หรือ
 มีฉะหนักใครผอนตงจะได้ส่งมา เป็นหนังสือทำขนในกรมรถไฟเพื่อแจก
 จ่ายให้คนรู้เรื่องช่างประกอบกับการจับช่าง อ่านดูในนนมข้อความ
 แปลก ๆ

หนังสือ "อญขยมบังคมภูดลระ" กราบทุดเทานกทรงทราบแล้ว
 เป็นภาษาเขมรทงตุน เราเห็นจะได้ฉบับมาแต่เมืองเขมร ได้พิจารณาต
 แล้ว เห็นเป็นตคตตั้งเวยแก่พระไฟร ไม่ใช้กล่อมช่าง ขระอยจะเป็น
 ของใช้ในพิธีกรรมอนเรมตงชนเมอจะทำการจับช่าง

กรมชุนชยนาทกลับเข้าไปกรุงเทพ ๆ แล้ว กัมรถไฟขงตงเมืองน
 อังการ ได้พบกันแล้ว ว่าฉฉนทระจะตองไปชวาคัก โดยทางเคเรือขม
 เพราะตมเตจพระพนวธต่าไปประชวรอยู่ทตूरบายา ทุดกระหม่อมชาย
 อัดอศพระทย คองการปรักษาด้วยกรมชุนชยนาท

ได้ตั้งตมตพิมพ์ในฉาชะบูชาบั้นมาถวายเต็มหนึ่ง เห็นจะออก
จะตกเกินกว่าตั้งเติกไปมาก

พร

x x x

บ้านชินนามอน บ้าง

วันที่ ๒๖ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๗๓

ทูต ตมเตจกรมพระนริศ ฯ

หม่อมฉันได้รับถวายพระหัตถ์ฉบับตงวันที่ ๒๓ พฤษภาคม กับตมต
หนึ่งตั้งแต่งประกวดในงานฉาชะบูชาบั้นแดง ขอบพระคุณมาก

ชาวที่ตมเตจพระพันวัสสาไปประชวรอกที่เมืองสุรไบายานหม่อมฉัน
ก็ได้ทราบจากถวายพระหัตถ์กรมหลวงพิชิตน ฯ ครัดบอกมาเหมือนกัน
ตกลงเด็กประพาดเกาะบาทัดแตะจะเตจกดับทางเรือจากเมืองสุรไบายาน
ที่ ๒๖ มาตงเมืองตงคไปรวันที่ ๓๐ กรมชุนชยันนาทเตจไปด้วยอากาศยาน
ออกจากกรุงเทพ ฯ ฉนฉนทรี ที่ ๒๓ ก็อาจจะไปตงทตงเรือตามเตจเตจแต่
เมืองสุรไบายามา หรือมีฉนฉนทจะทตทเมืองบะเศเดย หม่อมฉันก็จะไป

เฝ้าเยี่ยมประชวรที่เมืองสิงคโปร์ กำหนดจะโดยด่างเรือกำปั่นยนต์ดำชอ
 ดาแดงเดี่ยวออกจากบึงวันที่ ๒๗ ถึงสิงคโปร์วันที่ ๒๘ จะกลับมาถึงบึง
 ราววันที่ ๒ มิถุนายน พิเคราะห์อาการประชวรของสมเด็จพระพันวัสสา
 ตามที่ทราบคืออาการอ่อนเพลียเป็นเจ้าเรือน อาจเกิดแต่ดวงพระทัย
 อ่อนลง เพราะใช้กำลังพระกายในการเที่ยวเตร่เกินไปได้ แต่มีหมอ
 ประจำพระองค์ตามเสด็จไปด้วย เมื่อนาทองเรือได้พักพระองค์จริง ๆ
 พระอาการก็เห็นจะคลายช่น หม่อมฉันก็คิดเห็นต่อไปว่าส่วนพระองค์ทุก
 กระหม่อมชายก็เห็นจะทรงเห็นตเห็น้อยมาก จะมีจดหมายไปทูลขอให้ง
 การที่ท่านจะเสด็จพาหม่อมฉันไป เที่ยวเกาะบาห์ดี ตามไปรแกรมที่กระประ
 ธานมา เพื่อจะได้มีเวลาพักบำรุงพระกำลัง ถ้าทรงอนุญาตมาหม่อมฉัน
 ก็คิดจะเดือนวนออกจากบึงเป็นวันที่ ๒๐ มิถุนายน ไปถึงบึงตุงวันที่ ๒๖
 หรือที่ ๒๗ ก่อนตรงวันประสูติสัก ๓-๔ วัน แต่จะตกลงอย่างไรจะต้อง
 ฟังทูลกระหม่อมตอบมาก่อน

พระรูปสมเด็จพระสังฆราชที่หล่อเท่าพระองค์นั้น เมื่อได้ทราบว่าเป็น
 ฝีมือนายช่างตุงชายพระเทพวงศาที่เข้าใจได้ชัดเจน หม่อมฉันได้เคยเห็น
 พระองค์ แดกคงพอใจผู้จ้างอยู่นั่นเองสุดแต่ให้มีพระรูปหล่อช่นกแต่ฉนั้น
 การที่ทรงรูปอนุสรณ์สัมภารไว้ในโบสถ์ ดูเป็นการผิดจรวัด วัดที่
 เขาหล่อรูปสัมภารไว้ทุกองค์กก็มีหลายวัด ว่าแต่ที่หม่อมฉันได้เคยเห็น
 แดะยังจำได้ช้อยู่ คือที่วัดรัชฎาธิฐาน แห่ง ๓ วัดกต่างเมืองสมุทรปราการ
 แห่ง ๓ เขาทำหอที่คงไว้ต่างหาก แม้พระอนุสรณ์สัมภารวัดบวรนิเวศ
 ซึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงโปรดให้สร้างเป็นพระพุทธรูปแทนรูปพระองค์
 ก็ประดิษฐานไว้ในวิหารเก่ง มีแต่พระรูปอนุสรณ์สมเด็จพระมหาสมณ

เจ้าทรง ๒ พระองค์ ทศกัณฐ์ในพระอุโบสถ ถูกขกดขี่ขขตดาไม่เป็นสง่าราศรี
หวังใจว่าจะคงพระรูปสมเด็จพระสังฆราชที่หัดใหม่ไว้บนค้ำหนักวัดราช-
บพิธองค์ ๑ ที่ค้ำหนัก ณ วัดมะขามใต้แห่ง ๑ ควรเพียงเท่านั้น

การจับช่างที่เมืองดพบูรี หม่อมฉันได้อ่านตามพรรณนาครูปถ่าย
ในหนังสือพิมพ์เห็นเป็นการคดโกงข้างอย่างนอก (จา) วิต ถกษณะการที่จัด
ตุ๊กตังใจจะให้เหมือนนั้น มุ่งหมายเพื่อความสนุกของคนดูในสมัยนั้นเป็น
ประมาณ นักชมน้อยอย่างหนึ่งก็ให้หัดวงราชมนต์ดูพระครูทวง (เคยจน
ดูเหมือนเป็นที่พระครูความเทพอย่างพอ) เป็นพนักงานทำการพิธีพราหมณ์
เพราะในเรื่องศกกรรมที่ปดองเป็นวิชาของพวกพราหมณ์พฤตมิบาศ พวก
พราหมณ์พิธีไม่เคยเกี่ยวข้องกับมาแต่ไร ๆ หม่อมฉันออกส่งสารพระครูความ-
เทพ แต่พวกพราหมณ์พฤตมิบาศเวลานักเห็นจะเรียวเคมที่แดงจึงเกณฑ์
เขาพราหมณ์พริมาทำ ดองหอนักคิดดูถึงการจับช่างที่พะเนียด ครั้งหลังที่
ตุ๊กตเหมือนจะเป็นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ (นับเวลาได้ ๓๗ ปีมาแล้ว) ครั้งนั้น
สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงโปรดให้มีการจับช่างเพื่อทรงฉายรูป กรมหมื่น
ปราบจะให้สนุกส่งให้คดโกงข้างดีคือใหญ่คดโกงทั้งในพะเนียด แล้วเอาใบ
ศาลผูกหางปลดอยไป ช่างดีคดโกงนวดงนำดอยมาชนทบบริเวณค้ำหนัก
กรมขุนมรุพงศ์สัมฤทธิ์เจ้าภีบาต ณ เกาะลอย เทียวเตะหักเกาะที่คดโกงใน
ตั้งนามทนายหน้าค้ำหนักเสียแล้วลงนำขามคดโกงทวายกดับออกไปทุ่ง ค่อมมา
ไม่ช้ากรมปราบก็ประหวัดต้นพระชนม์ คนกระซิบนินทาว่าเพราะไม่ยำเกรง
พระเทวกรรม ก็คดโกงไปถึงการจับช่างที่หม่อมฉันได้เคยเห็นมา เห็นสนุก
เป็นอย่างยง ๒ ครั้ง ครั้งแรกเมื่อมีการจับช่างให้เจ้าฝรั่งตุ๊กโยฮันอดเบรคดู
จะเป็นปีใดจำไม่ได้หม่อมฉันยังเป็นราชองครักษ์ เวลานนั้นสมเด็จพระเจ้า-

สาขาหอสมุดแห่งชาติ

กรมพระยานำราชประทักษิ์ และสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ยังอยู่
พระยาเพชรราชา (เอี่ยม) เมื่อยังเป็นพระราชวังเมืองออกไปปกโขง
ข้างเข้ามา มีแต่ข้างโขงซึ่งที่เคยมาแต่ก่อนเป็นพื้น ไม่มีข้างบาทคราย
จึงย้ายค่ายไม่ต่นอกเลย สมเด็จพระเจ้าพระยาโกรกราบพุทธสมเด็จพระพุทธเจ้า
ทอดวงจำเมื่อแขกเมืองไปแล้วขอเชิญเสด็จประทับอยู่ที่บางปะอิน ให้พระ
ราชวังเมืองออกไปปกโขงข้างเข้ามาอีกครั้งหนึ่ง ให้เวลา ๓๕ วัน ถ้า
ทำไม่เรียบร้อยอย่างครั้งก่อนให้ลงพระอาญา พระราชวังเมืองกตัญญูลงพระ
อาญาปกโขงเข้ามาใหม่ มีข้างต๋อและข้างงาตัวใหญ่ ๆ เข้ามาด้วย
หลายตัว ต่อกันครายคอยที่จะชนข้างกันและข้างค่ออยู่เต็มค่อของระวางกัน
มาก แม้มค่อของข้างขนาดย่อมก็ลำบากเพราะข้างใหญ่มันคอยทำร้ายและ
กัดกัน ต่อกันถึงหัวใจกันคงแต่ค่อนโขงข้างเข้าพะเนียดจนตลอดการ
ค่อของข้าง พระราชวังเมืองกรอดค่อไป ต่อกันอย่างยิงอีกครั้งก็เมือจบถวาย
พระเจ้านคชดดี ๒ เมื่อยังเป็นชาเรวช รัชทายาทประเทศร์ดชัย ทอด
พระเนตรเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ ครั้งนั้นเตรียมจะให้ต่อกันอย่างยิงมาแต่แรก
แต่ก็ต่อกันอย่างยิงจริง แต่เมื่อไปพบกับพวกกรมข้าง เขาว่าการจับข้าง
นั้นต่อกันแต่ค่อนค่อ ส่วนพวกกรมข้างนั้นค่อของเขาชวดเขาได้ยิงภยให้ค่อนต่อกัน
ยิงต่อกันยิงยิงภยมากจน ชอนเองทำให้เขาใจค้ำทกตาดกัณ ว่าข้างที่
เอามาค่อของค่อนเมืองตพบรคกรนหมแต่ข้างขนาดย่อม ๆ และค่อเป็นข้างเขของ ๆ
โดยมาก ถึงเกิดค่อข้างค่อในรูปนายกับชอนค่อนค่อที่ข้างค่อมา ค่อเหมือน
พวกทมาค่อของข้างคราจน จะชำนานญแต่การค่อของข้างอย่าง “โพน” ค่อ
ได้ค่อเป็นค่อ ๆ ที่โนบ่า น่าจะไม่มีใครได้ค่อนค่อของข้างเป็นโขงทง

อย่างคล่องในพระเนียด และคล่อง กตางแปดง เหมือนอย่าง พงกกรมข้าง แต่
ก่อน แต่พวกหมอข้างชนนเห็นตายเต็มหมดแล้ว ถึงกระนั้นก็ควรชม
ทศอนเข้ามาแต่ข้างขนาดย่อม ๆ เพราะเกรงการเลี้ยงภยตนเอง

เมื่อหม่อมฉัน กาดงร้าง จดหมาย ฉบับนี้ได้รับ ดายพระหัตถ์ทุกกระ-
หม่อมชายส่งมาทางอากาศยานจากเมืองสุริโยยา ทรงพรรณนาอาการ
ประชวรของสมเด็จพระพันวัสสาให้ทราบ หม่อมฉันให้คิดจำเนาตาย
พระหัตถ์นั้นส่งมาให้ท่านทราบกับจดหมายฉบับนี้ด้วย.

ด.จ. ๒๖ พฤษภาคม

x x x

(สำเนา)

๒๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๓

กราบทูล สมเด็จพระยาดำรงฯ ทรงทราบ
ด้ายพระหัตถ์ลงวันที่ ๓๖ หม่อมฉันได้รับจนแล้ว
พระอาการสมเด็จพระพันวัสสา นอนไม่หลับ หลงประกิตและหม่อมฉันวิตก
ว่าท่านจะตายเสียทีเดียว หมอฝรั่งทนายเชยวชาญโรคภายในตรวจ
เห็นว่าไม่มีพระโรคอะไร นอกจาก Exhaustion จาก Influenza พระชันษา
มากก็โถมมากอย่างนี้ ไม่มี immediate danger แต่ดีพระอาการบางเวลา
น่ากลัวและน่าวิตกหลายประการ มีอะไรเตือนถึงไม่รู้พระของคบางเวลา

แต่บางเวลาแจ่มใสดีกลับไปกลับมา ตอนพระบงกศหนักถึง ๒ วัน เริ่ม
จะมีพิษหมอทุบให้ดูบทุกวันไม่ยอม เห็นมปรอทขึ้นถึงรอยหม่อมฉันเข้า
ไปทุบให้ตรงดูบให้ดูใจตกตง ดูบแดงทรงฟันมากบรรทมตื่นตกความเหต
เดือนหายหมด นเมื่อวานนี้ มาเมื่อคนบรรทมไม่ได้อาจจะเป็นเพราะบรร-
ทมมากแล้ว ด้วยคงแต่ดูบแดงบรรทมกว่าสิบสองชั่วโมง ข้อจตกอก
อย่างหนึ่งคือพระอาหารน้อยนัก หมอฝรั่งกล่าวหาเสียได้เป็นปรกติเมื่อไร
จะพ้นเร็ว เวदानพระอาการกษณะหนึ่งอาศัยททากับชาวไทยถวาย
เสวยอย่างเขรคอรอย แต่กยงน้อย ทวดกนนกกอกถวทานจะอิมเดยไม่
เสวยออกแดงก็จะแก้ไขอะไรไม่ได้พระองค์กยงรอนอยุนิต ๆ

ปรึกษาตกลงกับหม่อมฉันเมื่อเห็นพระอาการจะยดเขยตงนี้ เจริญเสด็จ
กลับตามกำหนดดีกว่า หมอฝรั่งรองตามความเห็นว่าเสด็จได้ จึงตกลง
จะเจริญเสด็จถึงเรือที่ (เรือ "โอฟีร์") ถึงสิงคโปร์วันที่ ๓๐ ถ้ายางเรือ
Lalandia วันเดียวกัน หม่อมฉันคิดว่าจะตามเสด็จไปส่งถึงสิงคโปร์ด้วย
ไปโทรเลขเรียกกรมชยานาทออกมาจะถึงวันนั้น เพื่อจะจะได้กำกับรับส่ง
ตอนจากสิงคโปร์ไปกรุงเทพฯ

เรื่องฝ่าพระบาทจะเสด็จนั้น เมื่อไม่ได้ทรงศัตวตอนข้ามสมุทรบยาไป
บาทและกลับแล้วหม่อมฉันตทางนก็ได้ ถาคกลงให้หม่อมฉันต ไม่คยง
ทรงตอบประการใด แต่ถ้าทรงศทางโน้นแล้ว ขอประทานให้ทราบเวตา
หม่อมฉันไปถึงสิงคโปร์ มีตายพระหัตถ์ส่งทาง K.P.M. to await arrival
by M.S. "Ophir" หรือจะโปรดมอบกงซุดไว้ให้ก็ได้แล้วแต่จะทรงโปรด

ควรมิควรร ฯ

(ลงพระนาม) บริพัตร

ทุกกระหม่อมชายมีไทรเดชตามตายพระหัตถ์ถนัดขึ้นมา ว่าจะตาม
แต่เจ้ามาตั้งคไปร์ไม่ได้ ด้วยในห้วงเรือ "โอฬาร" คนของเค็มหมดไม่มี
ห้องว่าง.

x

x

□

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๗ พฤษภาคม ๒๔๗๓

กราบทุก ถ่อมเค็จกรมพระยาดำรงฯ ทราบฝ่าพระบาท

ตายพระหัตถ์ถนัดวันที่ ๓๗ พฤษภาคม ได้รับประทานแล้ว

ในเรื่องถ่อมเค็จพระพันวัสสาโปรดอยู่ตุ๋นบายานัน ได้รับข้างแต่
ตำหนักราชเดชาอนุการในพระองค์ ว่ากงชุตสยามที่ตั้งคไปร์ ซึ่งกระทรวง
การต่างประเทศสั่งให้ไปฟังพระอาการมีไทรเดชบอกมา ว่ามีพระอาการ
อ่อนเพลียหนัก แต่บคนคอยเจริญพระภาตงชนบางแล้ว หมอแนะนำให้
ตั้งคักถนัดกรุงเทพฯ ตั้งคักจะตั้งเรือที่ตุ๋นบายานันวันที่ ๒๖ แล้วจะออกมากัง
ตั้งคไปร์วันที่ ๓๐ ค่อนนจะถายถาดตั้งเรือตั้งคักเข้าเข็คคเข้ากรุงเทพฯ ตาม
ระเบียบการอย่างนี้ เห็นว่าคักคักตั้งคักควรที่สุดแล้ว

ตามทศรตั้งถนัดตั้งคักพมพแจกในงานคัพพน ถูกคองตามพระดำรัส
ทุกประการ แต่การทศรตั้งเปรียบด้วยสร้างศาลารายทางนั้น ยังมีคความ
เห็นแบ่งรับแบ่งสู้ ไม่ตงเนื้อเห็นคตคตไป เห็นว่าการสร้างศาลารายทาง
นั้นตางทักไม้ดี เหมือนหนึ่ง "ศาลาเจ้าเงร" นั้นไม้คักด้วยอยู่ในทางคัก

ไม่เป็นของจำเป็นต่อการทำอะไร ยิ่งไม่มีใครร้องขอพึ่งไปแม้เป็นค่าตาตาง
 แห่งซึ่งทำได้ในทางยาวแคะกันดารนั้นดูจะมีประโยชน์มาก เช่นเกิดถ้ากระ-
 หม่อมเคยเดินทางข้ามจากเมืองอุตรดิตถ์ไปเมืองดง เพื่อไปสู่เมืองสวรรค-
 โดกต์โชทัย ได้พักในศาลาย่านกลางอันมีอยู่แห่งเดียวเป็นประโยชน์จริง
 ถ้าไม่มีศาลาพักนั้นแคะจะลำบากมาก จนเกิดถ้ากระหม่อมเกิดศรัทธา ได้
 บริจาคเงินมอบให้พระอุตรดิตถ์ภบาลจัดการซ่อมศาลานั้น เมื่อเป็นประ-
 โยชน์แก่คนเดินทางต่อไปข้างหน้า ที่จริงศาลานี้ก็ไม่ทรุดโทรมเท่าไรนัก
 เห็นจะมีคนซ่อมแซมอยู่เนื่อง ๆ

จะทรงบทคัดย่อในการจัดออกงานที่เขาตาด หนองแกหัวหินอีกต่อไป
 ลักษณะงานออกงาน เกิดถ้ากระหม่อมให้เห็นไปว่าจะเป็นการที่คนเข้าใจ
 ผิดไปเสียเป็นอันมาก ด้วยเข้าใจว่าการออกงานนั้นได้เงินรวย แต่ที่จริง
 ดูเหมือนจะเป็นการขาดทุน ทจตให้มชนกด้วยประสงค์เพียงให้สนุกไปด้วย
 กันเท่านั้น อย่างเดียวกับไหว้พระ แข่งเรือ กรีฐิน ฆ่าป่า อะไรพวกนั้น
 อันเคยเดินกันมาแต่ก่อน แม้ใครจะตองเสียเบียดหายเงินทองไปบ้างก็ยอม
 เสียด้วยความเต็มใจว่าการออกงานนั้นเป็นการหาเงิน แต่ถ้ขาดทุนพดาด
 หมาย ถดถายเป็นตองแกตองการตบอเนนการพนัน เป็นธรรมตาทคน
 มงคองนนเป็นคณรุกคตเขาจงมจคอง เขาจงไมยนิคตจจะตองการพนัน เหตุนี้
 จึงเปตยนไปเป็นพดก "กฤษ" อนมแต่ความตองเป็นมุต หวงแต่จะได
 ความตองจมนแกมให้มชกตบอเนนจริง แต่พดก "กฤษ" นนพากนนิบหาย
 บวมไปตองกนทงนน เขาใจว่าอนนเป็นความจริง

ตมุต "เรองของชาง" ได้เขียนกราบตองในหนังสือเวรณบมกอนซึ่ง
 ตงมถวายเมองนท ๒๓ ตวงกนกบตวายพระหคคต ฌบตงจอนท ๓๘ ซึ่งครัด

ถึงต้นนั้นเหมือนกัน ความแปลกกึ่งใหม่ ต้นนั้นมากมายแต่ไม่ได้ทุกระบุ
 เท่าที่ควรถึงเพียงรูปภาพหน้าปก ว่าใช้เชือกมัดวงคดของคอร้าง อย่างฝรั่ง
 คดองม้า คดองโค เกด้ากระหม่อมเห็นไม่เหมือนอย่างนั้น เชือกมัดคดของ
 คอร้างคดองม้าข้างป่าควบเข้าด้วยกัน จะว่าเป็นมัดวงบาศก์ไม่ใช่ จะเป็น
 ทามกไม่ใช่ ดูไม่เข้าใจ จักว่าเป็นของแปลกอย่างหนึ่ง ยิ่งข้อความใน
 หนังสืออนันตกรรมแปลก ๆ ชักมาก จะกตัญญูด้วยอย่างถวายเป็นหนังสือ ซึ่งกตัญญู
 ถึงข้างเผือกดำแบ่งตามชน เป็นเผือกเขก เผือกโท เผือกศรี เผือกเขก
 เรียกว่าดาวเค็ดคพรพรรณ หรือมัดร้อยยาวออกไปอีกเป็นดาวเค็ดคพรพรรณ
 ดีขาวเหมือนดั่งขี้ เผือกโทเรียกว่าปทุมหัตถ์ ดีเหมือนคดองมัดแดงที่โรย
 แล้ว เผือกศรีเรียกว่าเค็ดคชรรัตน หรือบางทีเรียกว่าศรีเค็ดคชรรัตน
 ดีใบของช่อนตากแห้ง ดึงเป็นต้นเป็นข้อแปลกที่ไม่เคยทราบ ตามที่
 ครั้นชมนาคพิมพ์ต้นนกกัดจริง แต่จะต้องยกเป็นการอดิเรกเพราะใช้กระ-
 ตาศษัตริย์เยียด ซึ่งถ้าหับใช้รูปภาพ ไม่ใช่กระตาศษอย่างสามัญซึ่งใช้
 ดีหนังสือทั่วไป

ครั้นถึงเวลาการกระทำวชิระบูชา ณ วัดต่าง ๆ หนึ่ง ฟังเรื่องกษัตริย์
 เป็นอย่างยิ่ง พวกเจ้ามาคมนา โนนทย์เขาเชิญเจ้าพระบาทเป็นผู้บำรุงนั้นเขา
 คิดชอบเมื่อได้เจ้าพระบาทแล้วก็ได้พวกแกทั้งหมด เจ้าพระบาทจะไม่ทรง
 รับนั้นหาได้ไม่ ด้วยฐานะแห่งพระองค์ดำรงอยู่ในที่เบญชูปถมภาคแห่ง
 พระพุทธศาสนา ข้อที่ทรงดำริว่าพระไทยจะต้องเรียนให้รู้ภาษาอังกฤษ
 หรือภาษาฮกเกี้ยน ภาษามลายู พอที่จะพูดกับเจ้ามาคมาเองได้ไม่ต้องมีตาม
 ผนังกุดๆ เกด้ากระหม่อมได้นักเลกในภาษานั้น ตัดสินใจลงให้แก่
 พระไทยเป็นหนึ่งแน่จกควรเรียนภาษามลายู ด้วยจะต้องเรียนแต่คำ ไม่

สาขาหอสมุดแห่งชาติ

๕๕

ต้องเรียน ประโยคเพราะประโยค เหมือนกับ ภาษาไทย พอจำคำได้ ก็พูดได้
ทีเดียว จะพูดได้เร็วกว่าภาษาอังกฤษอีกเยอะมาก ต้องภาษานั่นจะ
ต้องเรียนทั้งทางประโยค ยากจนเป็นสองเท่า

น่าเห็นใจตาต๊อพี่หนึ่ง ออกคำที่เอาใจใส่จำวิธีเผาศพซึ่งพระยา
ประธานมาทำได้ ข้อขัดข้องที่หีบศพเข้าตารางไม่ได้เพราะติดเต้าตาราง
นั้นเป็นเหตุที่แก้ได้เห็นน้อยอยู่ ถ้าใช้ตารางอย่างไม่มีเต้า จะพ้นจากความ
ขัดข้องของทองปวง คงจะทอดพระเนตรเห็นได้จากรูปฉายการเผาศพชายฉกรรจ์
ซึ่งได้มาถวายก่อน ถ้าใช้ตารางชนิดนั้นแล้วหีบศพชนิดไรก็ตั้งได้ ที่จริง
ตารางอย่างมีเต้ามีเต้านั้นไม่ทำอะไร ต้องทำคอกไม้ตารางและถาด
หยวกเพดาน ถ้าใช้ตารางไม่มีเต้าไม่มีเพดานจะ ตกภาระดังได้กว่าครึ่งตัว
ที่บึงนืด ปรารณาจะเผาศพก็เผาได้ ทางขวาตั้งจะปรารณาก็เผาไม่ได้
ด้วยไม่มีอะไรอุดหนุนให้ตั้งปรารณา ชาวพื้นเมืองแต่ละฝั่งซึ่งอยู่ในประ
เทศนั้นเขาไม่ต้องการเผา พวกที่ต้องการเผาก็มีน้อยตัว จะออกเงินรวมกัน
จัดเครื่องอุปการณแก่การเผาก็ไม่เป็นผลสำเร็จ

เมื่อคนวันที่ ๒๕ หลุยจิงพาชายทรงวุฒิขึ้นมาหา บอกว่าคุณย่าเตี้ย
เตี้ยแล้ว จะนำศพลงมารดนาทองเวลาบ่าย ๕ โมงวันที่ ๒๕ รุ่งขึ้นถึงเวลา
เกิด้ากระหม่อมก็ไป เห็นจดังตงามดี ได้พระราชทานทองไม้สิบสองประ
กอบโกศศพ เกิด้ากระหม่อมต้องทำหน้าที่ต่าง ๆ ในส่วนของหลวงพระราช
ทานช่วยกันกับกรมหลวงสิงห์ มีความพอใจที่องค์หญิงประเวศศรีตรัสขอ
ให้ช่วยเขียนอย่างพิตรองสำหรับงานศพถวาย เป็นอันมีตั้งวันที่ได้ช่วยท่าน
ในการนี้ด้วย

พรส

จดหมายฉบับนี้วางคงแต่พักอยู่เมืองสิงคโปร์
และเวดากดขึ้นมาในเรือกำปั่นขนครุฑไฟโอเนี่ยเวดากจาก
เมืองสิงคโปร์จนถึงเมืองบีนัง

x x x

บ้านชื่อนามอน บีนัง

วันที่ ๒ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๑

ทูต ตมเค็จกรมพระนริศ ฯ

เมื่อวันศุกร์ที่ ๒๗ พฤษภาคม หม่อมฉันทกับหญิงพดด้ย ลงเรือกำปั่น
ยนต์ดาร์ชชตาแดนเค็ย ออกจากบีนัง ไปเมือง สิงคโปร์ เมื่อวัน อาทิตย์ที่ ๒๘
พฤษภาคม เรือ "ดาแดนเค็ย" จอดเทียบท่า เขาเตรียมทเทียบไว้สำหรับ
เรือ "โอเพี้ย" ถ้าตมเค็จพระพนวส์ดำแต่ตั้งจากดงวาให้จอดต่อไป
ข้างท้าย เพื่อให้สะดวกในการเชิญเสด็จเปิดย่นเรือ กำหนดจะเสด็จมาถึง
สิงคโปร์วันที่ ๓๐ เรือดาแดนเค็ยจะรีบรับตั้งต้นคำให้เสด็จในวันที่ ๒๘ พอ
รับตั้งต้น ฯ เสด็จลงเรือแล้วเรือดาแดนเค็ยก็ออกจากสิงคโปร์ตรงไปกรุง-
เทพ ฯ ในเช้าวันที่ ๓๐ นน ในเรือไม่มีคนโดยสารพวกอื่น ได้ห้องเป็น
ของกระบวนตมเค็จหมดทั้งถ่า

วันที่ ๒๘ นน หม่อมฉันทจะไปพักที่โฮเต็ลแรฟเฟ็ลแต่เป็นวันอาทิตย์
ไม่มีอะไรจะดูในคอนเซ้า ทั้งฝนสิงคโปร์ก็ตกตามเคยถึงจะไปก็ไม่สะดวก
ได้แต่เดินแกร้อยู่ในบริเวณโฮเต็ลนั้งเอง แต่ก็ได้เห็นของแปลกประหลาด
พอจะพูดได้บ้าง

เรื่อง ๓ มิถเคอร์ มาเกรต ในกรุงเทพฯ ๗ ตั้งบริษัททำเครื่องถม
 ต่าง ๆ ตั้งออกมาขายที่บึง ไปฝากขายที่ห้างฝรั่งแห่ง ๓ ที่ตั้งคโปรนฝาก
 ขายที่ไฮเตดกราฟเฟด มัตคงตวอย่างขจดททางเขาไฮเตดต ๓ แดวมห้อง
 คงขายเครื่องถมต่าง ๆ อีกห้อง ๓ พิจารณาคุณสมบัติทำอย่างจะประเมินคิด
 แดะยกเยองทำของต่าง ๆ ต่อนยันทาฝรั่ง แต่ไม่เห็นบอกไว้ให้ทราบ ณ ที่
 ไต่ว่าเป็นถมดยาม จะขายดีหรืออย่างไรยังไม่พบใครที่จะถามได้

อีกเรื่อง ๓ ร้านขายไม้เท้าหวายเทศมระกา ซึ่งเคยมีมาแต่ก่อน
 เคยฉกแปลก หม่อมฉันเคยเจ้าเรื่องไม้เท้าหวายนานมาแล้วว่า เคยถูก
 แหกหลุดอกขายไม้เท้าหวายเทศที่เมืองมระกา ตามเป็นฝีมือทำที่เมือง
 ไทร หม่อมฉันชอบมาใช้ชอบใจ เทียวหาซื้อถวายท่านไม่ได้ยกว่าปี จน
 เมื่อหม่อมฉันไปเฝ้าสมเด็จพระพันวัสสาเจ้าเสด็จมาตั้งคโปรนครั้งแรก จึงไป
 พบเจ้าขายไม้เท้าอย่างนั้นอยู่ที่ไฮเตดกราฟเฟด บอกว่าตั้งหวายเทศมระกา
 ไปทำเป็นไม้เท้าที่เมืองญี่ปุ่น หม่อมฉันก็ชอบเห็นหมายจะฝากไปถวาย
 เสด็จสมเด็จพระพันวัสสาเจ้าเสด็จให้หญิงแก้วหาของสำหรับประทานฝาก
 พระองค์ท่าน เธอไม่ทราบอะไรเหมาะมาปรึกษาหม่อมฉัน หม่อมฉันจึง
 โอนไม้เท้าที่ซื้อไว้นั้นให้ไปเป็นของประทานฝาก เรื่องเพียงที่พูดมานี้ท่าน
 ก็ทรงทราบอยู่แล้ว ไปคราวนี้เห็นแปลกที่คนขายไม้เท้าเปิดเป็นญี่ปุ่น
 มีไม้เท้ามากจนแต่ทำที่มอลดิมแปลก ๆ กว่าแต่ก่อนหลายอย่าง บ้ายมี
 เขียนบอกไว้ที่ข้างหนาร้าน ว่าไม้เท้าหวาย มระกา เหล่านี้ทำในเมืองตั้งค-
 โปรนที่โรงงานถนน Beach Street เดชท์ (เท่าใดจำไม่ได้) พอเห็น
 บ้ายก็เข้าใจความที่แปลกได้ตัดอก เพราะตั้งแต่เกิดสงครามพวกจีน

บอยคอตญี่ปุ่น ๆ จึงต้องขายเอง จะขายเป็นของญี่ปุ่นก็เกรงจะถูกพวกจีน
รังแก จึงต้องดองว่าเป็นของทำที่เมืองสิงคโปร์ ตอนบ่ายเกิดเบืออยู่
เปล่า ๆ จึงชวนหญิงพิลยเข้ารถแท็กซี่ไปเที่ยวดูเมืองสิงคโปร์ ได้ไปถึงสระ
ประปาแตรัดจนถึง แล้วขับไปตามถนนจนยากำครั่งกตบไฮ้เค็ด เมื่อกิน
อาหารเย็นแล้วชวนกันไปเที่ยวดูตามถนนตลาดขายของเวตาเก่า ก็ไปถูกฝน
แม่ไปรถเก๋งดูอะไรทางที่ทานครั่งเรียกว่า "รูต่าง" ก็ไม่เห็นประติเยวก
คังกตบ

วันที่ ๓๐ เวลาโมงเช้าไปทำเรื่องกำปั่นพอเหมาะเวลาเรือโฮฟี่รมา
ถึง เวตานั้นเต็มเต็มขบวนรถได้พบกรมขุนชัยนาทและหญิงแก้ว
กับใคร ๆ ที่ไปตามแต่ค้างแรมถึงอาการประชวร แต่หม่อมฉันจะไม่
ถวายเป็นเห็นว่าเป็นจุดหมายไปถึงท่านคงจะได้ทรงทราบแล้ว จรด
แต่ที่หม่อมฉันเห็นว่าเป็นเหตุของการประชวร เขาเล่าว่าทุกกระหม่อม
ท่านทรงจัดการประพาสอย่างระมัดระวังที่สุด เป็นคนว่าแต่กิจทางรถยนต์ก็
ให้นานเกินไป ถ้าสมเด็จไม่ทรงสบายก็ไม่ให้ไป แต่ดงอนเต็มเต็มพระพัน
ฉัตรท่านทรงรู้ดีว่าพระองค์ท่านทรงสบายดี อยากเที่ยวประพาสให้เต็ม
ตามไปรแกรม เห็นจะเริ่มเกิดอาการประชวรเมื่อเสด็จขึ้นเขาเพียง
(หม่อมฉันทราบแต่เสด็จขึ้นเขาเพียงก็ไม่ประหัดใจอันใด) ถูกอากาศ
หนาวเกินกำลังพระองค์ ให้นำจากเขาเพียงไปทางอะโนโตโบ (ที่พระ
องค์ท่านไปประชวร) แวะทอดพระเนตรมหาเจดีย์บุโรพุโต แล้วไป
ประทับแรมที่เมืองยกยา สูดค่านมรับรับเสด็จ ทุกกระหม่อมได้ครั่ง
บอกไว้แล้วว่าขอให้เงินเพียง ๒ ชั่วโมง แต่ท่านของเขาจะอยากอดให้
เต็มมือ ต้องไปประทับตรงอยู่ถึง ๕ ชั่วโมง รุ่งขึ้นเสด็จจากเมืองยกยา

พอมาถึงเมืองโตโตอากาศประจวบที่ปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรก แล้วประจวบ
 เป็นพักเป็นตอน ๆ เรื่อยมา มาถึงตั้งคไปรู้ว่าพระอาการค่อยคลายขึ้นดัง
 หนอย พอบรรทมคืนก็โปรดให้เบิกหม่อมฉันเข้าไปเฝ้า พิจารณาดู
 พระองค์ เมื่อนักว่าเป็นเวทนาแรกบรรทมคืนยังไม่ไต่สร่งพระพักตร์แดง
 พระองค์ ดูก็ไม่ทรุดเท่าใดนัก หม่อมฉันเพ็ดทุกททรงยอมหวัดเหมือนแต่
 ก่อน แต่หม่อมฉันเฝ้าอยู่ครู่เดียวก็ถนัดบอออกมา เพราะถึงเวทาจจะรับเชิญ
 เสด็จย้ายมาเวธดาแดนเดย การทเชิญเสด็จมาเขาก็จคิด ค็อรับเสด็จ
 บรรทมเปดคนใช้ห้ามลงจากเรือมาชนรถกาชาด เพราะไม่ประสงค์จะให้
 คนดู ชั้รถกาชาดมาถึงตรงบันไดเวธดาแดนเดยแต่ด้วยกเปดทบรรทม
 ขึ้นไปตั้งถึงห้องที่ประทับ หม่อมฉันคิดว่าเมื่อเสด็จ ~~.....~~ เทพ ๆ ความ
 รุดกว่า "ถึงบ้าน" ละช่วยให้ทรงสบายไต่เร็วชน พอ ๘ นาฬิกาเรือจะ
 ออกหม่อมฉันก็ถนัดบอมา โย้เค็ด

หอดวงดูมิถาร กงซุดเยเนอราด ซึ่งรัฐบาลตั้งให้ไปตามเสด็จสม-
 เสด็จพระพันวัสสามาแต่เมืองสุริโยยา เขาคู่กับหม่อมฉัน เมื่อถึงเสด็จ
 เสด็จแล้ว เขาก็มาหาและบอกพิจารณา หม่อมฉันจึงฉานเขาให้บอกผู้
 ทำเครื่องแกงหูนวก (อย่าง Sonotone ที่หม่อมฉันเคยทอดไปแล้ว) ว่า
 หม่อมฉันจะไปดองเครื่องนห ณ ที่สำนักงานของเขาเวทาบ่าย ๔ โมง ถึง
 เวทาดวงดูมิถารกับภรรยาพาหม่อมฉันกับหญิงพิถยไปด้วยกัน ห้าง
 นนชายเครื่องแวนต่าง ๆ และรับเป็นเขเย็นคชายเครื่องแกงหูนวกอย่างน
 ด้วย เขาให้หม่อมฉันนั่งเก้าออตงบนยกพน เขาเครื่องทรักษาหามาตงบน
 โต๊ะข้างคตหม่อมฉัน มีแบคเตอร์ไฟฟ้าสำหรับไต้กระเป่าเสชชน ๓ เครื่อง
 รับเสชชรูปร่างเหมือนฝักแวนคาสำหรับให้หอยตอกเสชชชน ๓ กับเครื่อง

ตั้งเสียงเข้าหัวชั้น ๓ ทั้ง ๓ ชั้นนั้นส่วนหลอดไฟฟ้าติดอกกัน แค่นั้นสำหรับ
 ตั้งเสียงเข้าหัวมีเป็น ๒ อย่าง อย่าง ๑ รูปเหมือนหมอนเหลี่ยม และขนาด
 ย่อมกว่ากติกไม้ขีดไฟสำหรับตั้งเสียงเข้าทาง กระโหลกศีรษะไม่ใช่หูทีเดียว
 ซอกอย่างหนึ่งทำด้วยขนเคียวรับเบออ่อน ๆ สำหรับจุกในรูหู เขาถามหม่อม
 ฉันว่าหูข้างไหนตึงมาก บอกเขาว่าหูขวา เขาจึงให้หม่อมฉันดูของเครื่อง
 ฟังทางกระโหลกศีรษะก่อน ให้เขามือจับแท่งนั้นแนบกับกระดูกข้างบองหู
 ซ้าย แล้วให้หญิงพิณพูดกัโดยินแฉ่ว ๆ แต่ไม่ถึงเข้าใจความ ฟังด้วยหู
 ข้างซ้ายด้วยหูเปิดข้างใดยินถนัดกว่าเครื่องที่ให้ของ เครื่องอย่าง Sonotone
 ก็เป็นอันจำนนไป คราวนั้นเขาเครื่องอย่างทำด้วยขนเคียวรับเบอมาจากหูขวา
 ซึ่งตึงมากให้หญิงพิณพูด โดยินเสียงดังชน แคมน์ไม่เป็นเสียงผู้เสียงคน
 ตูกล้าย ๆ เสียงโทรศัพท หรืออย่างเราเคยเรียกกันว่า "อ้อแอ้" ฟัง
 พร้อมกันทั้งหูเปิดข้างซ้ายและหูใต้เครื่องข้างขวา รีดักเหมือนคนต่าง
 เสียง ๒ คนมากระซิบพูดประชันกัน หรือจะเปรียบว่าหูซ้ายพูดทางหูซ้าย
 ผู้หญิงพูดทางหูขวาก็ได้ ฟังกดบยงดีโดยินแต่หูเดียวไม่ได้ คราวนั้นตาคน
 ซ้ายเขาเครื่องออกจากหูแล้ว เขามาตองพูดกับหม่อมฉันทางหูข้างซ้าย
 หม่อมฉันฟังโดยินแต่พูดชอบถูก แกเป็นคนที่ชอบออกจาทแกตองพูดกับ
 หม่อมฉันนั้นใช้เสียงเพียงอย่างปรกติ หม่อมฉันยังโดยิน หูหม่อมฉันยัง
 หนวกไม่ลงกับตองใช้เครื่องที่แกขาย ใช้แต่เพียงแต่รฟังจะดีกว่า ขอ
 ถวายรายงานเรื่องทตตองเครื่องแกหูหนวกตามได้ทุดสัญญาไว้แต่ก่อน ตั้ง
 ทุดมาน ออกจากรานเครื่องแกหูหนวกเดินเดยถึงห้าง Kelly and Walsh
 เป็นที่ขายหนังสืออยู่ใกล้ ๆ กันเห็นสมุดรูปภาพ Royal Academy 1938
 หม่อมฉันกับหญิงพิณคิดถงพระองค์ท่าน ได้พร้อมใจกันซื้อส่งมาถวาย

เป็นของฝากเต็ม ๓ เวลาทำกินอาหารเย็นแต่ถึงเวลายาม ๓ มาตงเรือ
กำปั่นยนต์ไฟโอเพีย

วันอังคารที่ ๓๓ พฤษภาคม พอรุ่งสว่างเรือไฟโอเพียออกจากสิงคโปร์
มาแวะรับสินค้าที่เมืองมะละกา มีแขกมาทอดกษายไม้เท้าถวายเทศ
มะละกาตามเคย พวกคนโดยสารชอกนหลายคนและชอกนงาย ๆ ตู
เหมือนจะไม่ได้ค้อตาม คาแขกเห็นออกจะรวบ ๆ เวลา ๒ ทุ่มเรือออก
จากเมืองมะละกา

วันพุธที่ ๓ มิถุนายน เข้าโมง ๓ ถึงด่าน้ำตรางอหุยครบตั้งสินค้าที่
ปอดตระเวตเคนแซมตามเคย (เมื่อซาไปก็ได้แะ) เวลาบ่าย ๒ โมงออก
เรือแต่นมาตลอดคืน

วันพฤหัสบดี ๒ มิถุนายน เวลาเช้าเรือไฟโอเพียถึงบึงเบงกอล
เรือไปเมืองสิงคโปร์

หม่อมฉันกลับมาถึงบึงเห็นนายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๒๘ พฤษภาคม
คอยอยู่ ได้อ่านทราบแล้ว พอถึงวันกำหนดจะต้องนำจดหมายฉบับนี้
ไปรษณีย์ จึงต้องหยุดเพียงนี้

ถึง ๒๖ กรกฎาคม

x

x

x

คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๕ มิถุนายน ๒๔๗๓

กราบทูล สมเด็จพระยาตำรางฯ ทราบฝ่าพระบาท

ภายหลังที่ถึงเมืองพระยาตำรางฯ ทราบฝ่าพระบาท
 ภายพระหัตถ์ถึงวันที่ ๒๖ พฤษภาคม ได้รับประทานทราบความแล้ว
 ในการที่ฝ่าพระบาท จะเสด็จ ไปเยี่ยม ประชวรสมเด็จพระพันวัสสา
 ที่ตั้งคไปรษณ เป็นการที่ทรงพระดำริชอบอย่างยิ่งแล้ว เห็นหนังสือพิมพ์
 บางกอกไทมส์เขาตั้งข่าวซึ่งสืบมาได้จากกระทรวงการต่างประเทศว่า สม
 เด็จพระพันวัสสามาถึงตั้งคไปรษณแล้วเมื่อวันที่ ๓๐ พฤษภาคมแล้ว และได้
 ภายดำเสด็จลงเรือ ดาดนเคีย โดยเรือบริษัทย่างแล้ว และเรือดาดนเคียได้
 ออกจากตั้งคไปรษณแล้วแต่เดี๋ยวนี้ หวังว่าฝ่าพระบาทคงจะได้เฝ้าเยี่ยม
 ประชวรแล้ว แล้วต่อมาได้เห็นหนังสือขายดีศบอกท่านหญิงฮามว่า เรือ
 ดาดนเคียจะมาถึงเกาะตั้งคไปรษณวันที่ ๓ เดือนมิถุนายน บริษัทอัสตอร์เซียติกใน
 กรุงเทพฯ ฯ มีโทรเลขถามออกไปว่า ต้องการจะให้จัดเรือไปรับเสด็จเข้า
 กรุงเทพฯ ฯ หรือไม่ ได้ตอบมาว่าหม่อมไม่มีประสงค์จะให้เสด็จภายดำ เคม
 ใจจะให้เสด็จเข้าไปกับเรือดาดนเคีย เมื่อเป็นดังนี้หม่อมจะเสด็จถึง
 กรุงเทพฯ ฯ ในเช้าวันที่ ๕ มิถุนายน แลจที่ด้านงานราชเดชาอนุการใน
 พระองค์ก็มีหนังสือบอกเข้ามาว่า เสด็จมาถึงกรุงเทพฯ ฯ วันที่ ๕ เรือออกที่
 ทำของบริษัท ณ วัดพระยาไกร เกตถ้ากระหม่อมก็เตรียมตัวจะไปรับเสด็จ
 แต่จะกราบทูลข่าวอะไรมาคราวหน้าหาที่ไม ค่องเขาใจกราบทูลในเดรอัน
 จะได้อวยมาคราวหน้า

ในการที่ฝ่าพระบาททรงพระดำริ เดือนกำหนดเสด็จไป ซวาเข้าไปอีก
 ด้ปัดหาหนังสือ จะคอยฟังพระดำริต่อไปว่าจะเป็นการใดแน่เถย

ขยู่แก่การที่จะตั้งหนังสือเวรมาถวาย

เรื่องห่อพระรูปสมเด็จพระสังฆราชเจ้า นั้น จะต้องกราบทูลต่อไปอีก เพราะที่ทูลมาก่อนไม่ถ้วน ทำให้ฝ่าพระบาทเข้าพระทัยผิดไปเสียบ้าง ในการที่ได้นายสายเข้าไปบนพระรูปสมเด็จพระสังฆราชเจ้านั้น นายสายวิ่งเข้าไปเองไม่ใช่กรรมการเดือกพันเชือกเข้าไปทำ กรรมการเห็นว่าช่างไทยในกรุงสยามมีมากมาย เดินทางประกาศให้เข้าแข่งขันชิงรางวัลจนแตกนอกรเบ้นทางที่จะได้รางวัล การหนักัดมคะเนที่นายสายอยากมีชื่อเสียงก็วิ่งเข้าไปแข่งขันชิงรางวัลนั้น เมื่อกรรมการจ่ายเงินรางวัล เขาก็บอกแก่กรรมการว่า เขาไม่ต้องการเงินรางวัล เขาคงต้องการจะทำให้เกิดผลดีชื่อเสียง พระรูปซึ่งห่อจนทงต้ององค์ องค์ที่จะเขาไว้ ณ วัดราชบพิธนั้น ได้ยินว่าจะประดิษฐานไว้ที่หน้าโรงเรียนซึ่งสมเด็จพระสังฆราชเจ้าทรงสร้างไว้ อันตั้งอยู่ในตานวัดของช่างพระเจดีย์ทางคานทิศตะวันออก แต่กรรมการคิดกันจะทำทงเบ้นอย่างไรยังหาทราบชัดไม่ ทักคิดจะสร้างพระรูปพระองค์เจ้าพระอรุณชนเป็นคู่กันนั้น ดูเหมือนจะเป็นความคิดของพระยาศรีสุรสงครามคนเดียว ไม่ใช่เป็นความคิดของคณะกรรมการ ในการคิดสร้างพระรูปเป็นคู่กัน เกด้ากระหม่อมเห็นว่าคิดเขาอย่างจากวัดบวรนิเวศ จึงเต่าตั้งไปให้ว่าคิดจะตั้งในพระอุโบสถอย่างวัดบวรนิเวศ แต่ที่แท้พระยาศรีสุรสงครามจะคิดอย่างไร เกด้ากระหม่อมหาทราบไม่เลย

เรื่องจับช่างนนหญิงไซมาเต่าว่า เด็กที่โรงเรียนมาเตรชนไปดูกับมาได้ได้เดียงว่า จับอย่างไรไม่ได้เรื่อง เด็กบอกว่าจะไม่เห็น ด้วยช่างคชมากถ้วนแต่ตัวโต ๆ ทั้งนั้น ช่างบ้านน้อยและตัวเล็ก ๆ ช่างคชเขากดุม

- ๑ ทงนไต้ดองค้พระศรร เพชญ์ไท้ทรงธรร—
มเดศันฉ้าไตรตรา
- ๑ แกกตอนถัมพูชภาษา แจงแจงเอามา
เบ้นดยามพากยพิไต้ย
- ๑ ฉ้ายข้างไต้ยฉ้าตรน้ใคร ถาจะเปรี๊ยบขุนใน
พระองค้ไท้ทรงธรรม
- ๑ เมือเสร์จถารอ (ต) ตมกรรรม ไต้ข้างเผือกถัน
วิตุธิสารบวร”

ขอความทงน ^{๒๕}เห็นดมรอบควดทจะเบ้นพระนารายณ

หวด

× × ×

บ้านชินนามอน บั้ง

วันที่ ๕ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๓

ทูต ตมเดจกรมพระนริศ ๑

หม่อมฉนไต้รบดายพระหคถนบดงวันที่ ๕ มิถุนายน แด้ว
จะทูตเรื่อหม่อมฉนจะไปชวา ฉนไต้กำหนดฉนเบ้นยุคิแถ้ว ให้

ทรงทราบก่อนเรื่องอื่น หม่อมฉันได้มีจดหมายทูลทูลกระหม่อมปรารภเกรง
ท่านจะทรง "พัก" ในคราวรับเสด็จสมเด็จพระพันวัสสา ไม่อยากจะให้
ท่านทรงทราบพระองค์พาหม่อมฉันไปเที่ยวเกาะบาห์ดี ท่านมีสายพระ-
หัตถ์คอยคร่ำครวญว่าเมื่อรับเสด็จจนเหนื่อยแต่พระหฤทัย ส่วนพระองค์ทรง
สบายดีไม่ลำบากอื่น ไรที่จะพาหม่อมฉันไปเที่ยว เมื่อได้ทราบดังนี้ประกอบ
กับต้นที่จะหาเครื่องแกหูกุ้ง ที่เมืองสิงคโปร์ ดังทูลไปในจดหมาย ฉบับก่อน
นั้นแล้ว จึงกระวนที่จะไปชวาเป็นยุติดังนี้

วันอังคารที่ ๑๔ มิถุนายน โดยสารเรือกำปั่นยนต์ยุคแดนเคียวไป
จากบีนัง

วันศุกร์ที่ ๑๗ ถึงสิงคโปร์ ลงเรือไฟโอเพียของบริษัท K.P.M. ออก
จากสิงคโปร์ ในวันนี้

วันอาทิตย์ที่ ๑๘ ถึงเมืองบะเตเวีย ทูลกระหม่อมชายเสด็จมาลงเรือ
โอเพียไปด้วยกัน ออกจากเมืองบะเตเวียในวันนี้

วันจันทร์ที่ ๒๐ ถึงเมืองสุมารัง แลออกเรือต่อไปในวันนี้

วันอังคารที่ ๒๑ ถึงเมืองสุรบายา วันนั้นตรงกับวันเกิดของหม่อมฉัน
ทูลกระหม่อมจะเสด็จกลางวันประทาน แลจะขนรถไฟไปเมืองมาดัง

วันพุธที่ ๒๒ ไปดูเทวดสถานประศกรัง แลจะกลับมาเมืองสุรบายา

วันพฤหัสบดีที่ ๒๓ ลงเรือไป เกาะบาห์ดี แลจะเที่ยว ที่เกาะนั้น ๓ วัน
แลจะกลับเมืองสุรบายา

วันจันทร์ที่ ๒๖ ขนรถไฟที่เมืองสุรบายาเดินทางตลอดคืน

วันอังคารที่ ๒๗ เวลากลางคืนถึงบนดง

สาขาสหประชาชาติ

๖๗

กำหนดซากดึก

วันเสาร์ที่ ๗ กรกฎาคม ลงเรือไฟโอเพียของบริษัท K.P.M. ออก
จากประเทศเวีย

วันจันทร์ที่ ๑๑ ถึงเมืองสิงคโปร์ ลงเรือกำปั่นยนต์ยูคแดนเคียชออก
จากสิงคโปร์ ในวันนั้น

วันพฤหัสบดีที่ ๑๔ กรกฎาคม กลับถึงบ้าน

เมื่อเมตศราวที่ดวงมาแล้ว หม่อมฉันได้รับหนังสือพิมพ์แจกใน
งานศพพระยาราชนิกุลชุด ๓ ท่านคงได้ทรงรับเหมือนในเดิม "ริน ระดัก"
มีเรื่องโพนช้างซึ่งพระยาเพชรพิสัยศรีสวัสดิ์ (แม่ใน หน้าของหญิงเห็ด) ^๑
แต่งนำอ่าน นึกว่าท่านคงทรงทราบแล้ว ตัวเขาได้ไปเห็นเองเมื่อยังเป็น
ที่พระเพ็ชรราช ปลัดมณฑลนครสวรรค์ ออกไปตามคตของพระเศวต
ฉัตรพาหะในรัชกาลที่ ๖

ฉัตรช้างในเมืองเรา พิเคราะห์ในกฎมณฑลเทียบบาด ตอนว่าด้วย
ฉัตรช้างมี ๔ ขยวง ตั้งแต่โบราณจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้

อย่างที่ ๑ เรียกว่า "โพนช้าง" (เห็นจะหมายรวมการที่ทำทุกอย่าง)
ในกฎมณฑลเทียบบาดเรียกว่า "คต" (เห็นจะหมายความเฉพาะตรงได้คตของ
ช้างเถื่อน) มีใน ๒ มาตรการ

มาตรการหนึ่งว่า "อนึ่งพระที่นั่งเสด็จเขาคตเถื่อน และเถื่อนมภาษ
พระที่นั่งคานา อย่าให้ความญกถวายขอ"

อีกมาตรการหนึ่งว่า "ถ้าพระที่นั่งเขาคตเถื่อนคตของภตางแปดงและ
ช้างคตช้างคตยเขื่อนทจนหอก และช้างคตคตของช้างช้างพระที่นั่ง (ถ้าทรง
คตคต) และคตเถื่อนเคียบ และช้างทจนหอกเข้าช่วยมีทันโทษถึงตาย" ที่

ในเรื่องพงศาวดารว่าข้างพระเจ้าบรมโกศ เมื่อยังเป็นมหาอุปราชแห่งข้าง
พระที่นั่งพระเจ้าท้ายสระ ก็คือเสด็จไปโพนข้าง เกิดเหตุในขณะใดก็ต้อง
ข้างเกือบเวดกต่างคืน อย่างพระยาเพชรพิไต้ยเด้านั้นเอง

อย่างที่ ๒ เรียกว่า "จางข้าง" หรือ "จางข้าง" แต่เรียกกันเป็นคำมั่ว
ใหม่จับหน้าว่า "คงคอกจับข้าง" ในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงก็
กล่าวถึง แต่ไม่มีรายการชัดเจนเหมือนกล่าวไว้ในกฎหมายเทียรบาท ว่า
"อนึ่งเสด็จจางข้างให้คงเขอคงคากายพรางและข้างอยู่ในเต่าไซร์ ให้คงอา
ญา คือว่า ห้ามปากเดียงฮอฮองคาง ๆ อนึ่งถ้าคายทำแต่จมนคง และ
ข้างออกหน้าทีใคร ให้ตะเวนเดียงเดียง ถ้าข้างถ้าคัญฆ่าเดียงทีใคร"

วิธีจับข้างอย่างโพน และอย่างวงทำทั้งเป็นการหลวงและกรพระเดย
ศักดิ์ จับข้างกันทุกวันในท้องที่ ๆ เป็นภูเขามาก เช่นในมณฑลพายัพ
และชุมพร ใช้อย่างวง คองหาที่ซอกเขาตงคอก ข้างเกือบเข้าคอกเท่าใด
จับหมด ในท้องที่อนนมที่ราบมากใช้จับด้วยวิธีโพนทงน

อย่างที่ ๓ คดองในเพนียดซึ่งเราเคยเห็นมาแต่เด็ก วิชาหม่อมฉัน
เกิดฉงนเมื่อไปดูเพนียดที่เมืองดพบุรี ที่สร้างไว้กลางประตูเมืองทางด้าน
ตะวันออก เห็นวงพาดเต็กนกกตไม่พอที่จะคดองข้างอย่างเช่นเพนียดที่
พระนครศรีอยุธยา ต่อมาเมื่อหม่อมฉันไปเมืองเขมร ประจบเงดา
ฝรั่งเสด็จพบพระเพนียดที่นครธม ตั้งเกศคูขนาดก็เด็กแต่อยู่ริมกำแพง
พระนครเช่นเดียวกับที่เมืองดพบุรี นี้คดองคำพระยาโบราณกล่าว
เพนียดที่ กรุงศรี อยุธยา เดิมก็อยู่ ตรงวัด ซอง ริมกำแพง พระนคร เหมือนที่
เมืองดพบุรีและเมืองนครธม ความที่ปรากฏอยู่ในพงศาวดารตอนจับขุน
วรวงคำจิวราช ที่ตั้งหม่อมฉันไปพบในหนังสือมองดีเออ เดอดาตูแบร์

ราชทูตฝรั่งเศษ แต่งเต้าเรือไปเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่เมือง
 อยุธยา ว่าได้ไปดูจับช้างที่เพนียด พรรณนาว่าต่อช้างงาคาวใหญ่เข้ามาใน
 เพนียดแล้วของแดงไวจนเชื่อง จะว่าเป็นแต่คำฝรั่งเต้าโดยไม่รู้จริงจับช้าง
 ของไทย ความนี้ไปพ้องกับที่กล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพระ-
 ราชทัณฑ์เดชา (เล่ม ๒ หน้า ๓๓๗) ตอนรัชกาลพระเจ้าเสือ ว่าเมื่อปีมะเมีย
 จุลศักราช ๓๐๖๔ (พ.ศ. ๒๒๔๕) ช้างพดายงาคาวนี้สูงประมาณ ๖ ศอกคิด
 ไรตงมาเข้าเพนียด ไปรด "ไหนักนช้าง (งาคาวนี้) ถ้าคณุนั้นเข้าไววงพาด
 ให้ปรนปรือมีถรณ์ให้ค้อยชานชานาญ แล้วจึงนำเข้าไว้ในโรงณเพนียด"
 คณุนั้น น่าจะนิษฐานว่าเพนียดเดิมจะเป็นแต่สำหรับต่อช้างใหญ่ที่เป็นตัว
 ตัวคณุนั้นให้เข้าไววงพาดเข้าไปอยู่ในวงพาด แล้วระบายช้างไรตงออกไป
 ทีเดียว ซึ่งไว้แต่ช้างตัวคณุนั้นที่ปรารถนา ไม่ควรต้องให้จับข่าจึงทำเพนียด
 ขนาดย่อมแต่พอการ เพนียดใหญ่ที่ทะเลหมาน่าจะนิษฐานว่าจะสร้าง
 ภายหลัง เพื่อจับช้างใหญ่ได้คราวละหลายตัวด้วยคณุนั้นในวงพาด
 แล้วต่อเข้าผูกทามในช่องอย่างเช่นเราเคยเห็น

อย่างที่ ๔ คณุนั้นช้างไรตงกลางแปด อย่างเราเคยเห็นเพนียดของช้าง
 ขนาดย่อม ๆ อาจจะคณุนั้นเพนียดทะเลหมาน่าจะ

การคณุนั้นช้างใหญ่และคณุนั้นช้างกลางแปด เห็นจะทำแต่เป็นการ
 หาดวงทง ๒ อย่าง

พระเจ้าแผ่นดินนคโโบราณ ที่โปรดคณุนั้นช้าง ก็ปรากฏในหนังสือพง-
 ศาวดารหลายพระองค์ คือสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นต้น คอมาถึง
 ราชวงศ์บ้านพลพุดอง คือสมเด็จพระเพทราชา พระเจ้าเสือ พระเจ้า
 ท้ายสระ และพระบรมโกศ ก็โปรดคณุนั้นช้างทง ๔ พระองค์ เพราะ

เคยอยู่ในกรมช่างมาแต่ก่อน จึงมีกฎหมายสำหรับเมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรง
คดีของช่างอยู่ในกฎหมายเทียบบาดหลายมาตรา

มาตราหนึ่งว่า "อนึ่งถ้าแต่เจ้าทรงบาศ์ใช้ ผู้ชกต่างบรรด้ายันบาศ์
นั้น (มีคนที่ชกต่างช่างต่อแปดกอยู่ เห็นจะมีเฉพาะช่างทรง) ให้ดูกาตเทศะ
ถ้าเถื่อนต่ำคา (ตรัด) เรียกบาศ์จึงให้ยื่น ฯ"

มาตราหนึ่งว่า "อนึ่งถ้าแต่เจ้าพานช่างในเพนียด ถ้ามหาตไทยชาว
วังชาติ ไทยเท่าหนัก" (มหาตไทยกับชาววังมีหน้าที่สำคัญ อย่างไร
ในเวदानนี้คิดไม่เห็น)

มาตราหนึ่งว่า "ถ้าพระที่นั่งเขาคอ (คดีของช่าง) เกื่อนกต่างแปดง
และช่างค่างค่างเขื่อนทวนหอก ช่างคิดของช่างพระที่นั่ง และเถื่อนเคิบ
(ถ้า) และช่างทวนหอกเข้าช่วยมีทนนไทยถึงตาย" ดังนี้

คำฉันทัดคดีไฟรของแก่นน แต่งครั้งสมเด็จพระนารายณ์มหา
ราชแน่ เพราะมีหลักฐาน ๒ อย่าง คือที่สมเด็จพระนารายณ์ ฯ โปรด
คดีของช่างมากอย่าง ๓ และเป็นต้นมยทชอบแต่งฉันทด้วยอีกอย่าง ๓

จดหมายเวรจะหยุดชั่วคราวเพียงฉบับนี้ เมื่อหม่อมฉันกลับจากชวา
จงจะคงตนต่อไปอีก

ทำ ๒๖ กรกฎาคม

x x x

คำหนักปลายเนิน กลองเตย

วันที่ ๑๑ มิถุนายน ๒๔๗๓

กราบทุกต์ ถ่มเค็จกรมพระยาคำรังฯ ทราบฝ่าพระบาท

ได้รับถวายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒ มิถุนายน ซึ่งทรงพระอุคต่าหะเขียน
ร่างมาตงแต่ ประทบอยู่ ทังคไปรี คตอดจน ในเรือ ตามทางทเศคัจ กตบหม
แถว เห็นเบนมพระหฤทยมูกตงอยมกมาย ทจรงไม่จาเบนมตย เมอม
กัจทพงเศคัจไปกคจรงคเวมคเ ได้ เกตจักรหมอมกไมได้ทวงเตยทจระได้รบ
ถายพระหัตถ์ ในคราวเมตทแถวมานนเพวระจวเศคัจกตบตงกเป็นจวทกรทไฟ
ออกทเตยว

เมื่อได้รับถวายพระหัตถ์กนกลง ดบเบ เคอะ ชวช เป็นบาคทดวงซึ่ง
เตรียมตงมาจระให้เป็นผู้ถวยคังคตเศ็จพระนารายณ์ เมื่อเศคัจเข้า
ศำตนาคริตตัง ซึ่งมาเมืองไทยกับมอชเชอ เคอะ ชวมองค ราชทูต
ฝรังเศ็จกรงพระเจ้าหตุยตที่ ๓๔ มาคด้วยเรือโบอโตงอเตง ออม เคบ ออฟ
กุกไฮป มา ทานตัญญากกับเพื่อนชองท่าน ซึ่งเป็นบาคทดวงทวยกนว่าจระ
เขียนหนังสือตงทกวนแถวคเขียน จวหนังสือบางยาจบาง เป็นตาระบ้ำง
ไม่เบนตาระบ้ำง หม่อมเจ้าศำรตศำรงเก็บเอามานเปดจาททเชารจบจวณ
ตงพิมพ์ไว้ แถวหนังสือพิมพ์ถวยเขาไปตงตอกคอหนังสือ หนังสือทท
บาคทดวงเขียนนจระได้ตงไปตงเพื่อนชองท่านอยำงไรไม่ปรากฏ คงจระเป็น
เมือตงเมืองอะไรเขาทพอจระตงฝำกไปได้ฝำกตงไป อำนแถวถึชอมใจใน
การททำนทำเชนนน เมือมาได้รับถายพระหตุคตริตเศาถึงทรงเขียนหนังสือ
มาตามทาง ตูกเขาคถษณนน จงเวมเตยไมได้ทจระกรำบทุกต์ด้วยควำม
จับใจ

คริสต์ถึงแผ่นดินสกโปร์ ทบวงกอกกัเดิมที หมุนศกพร้าเพรชหาจนหาคน
มาแต่ัวไม่แแต่เห็นแแต่ดแต่เดย

มีดเคอร์มาเกรคคยอยู่ ว่าเครื่องถมของแกชายดี ทงทห่างใน
กรุงเทพ ฯ แแต่ห่างที่ตังคโปร์แแต่บั้ง เกด้ากระหม่อมไคณกประหตาดใจ
ว่าไคตงห่างชายของที่ตังคโปร์บั้งดวยเจยวหนอ เพ็งจะไคทราบชตท
คริสต์เล้าว่าเป้นแแต่เอามาฝากชาย ถนภษมว่าฝรังเขาเข้าใจหากิน ควรที่
จะฝากห่างโฮเค็ดชายไคก็ฝาก เป้นทางให้คบบหน้าไปไค แม้วาตงห่างชาย
เองตำหรับของอนมอยยลึบสำมลึบชนเห็นจะเค้มที่ จะตองชตทญนดิบหาย
เป้นแน้นอน

ตมเค็จพระพันวัสสาณั้น ตังเกดว่าทรงประชวรไปแแต่ในเรือก่อนถถึง
ชวาแแต่ณั้นเอง แม้วาพระอาการจะไม่มากมายก็ทำพระกำดงให้ออนไป ที่ถูก
การรบรองทยกยาเขานน กรมชุนชยนาทบหนอที่เคยว ว่านถกว่าจะเค็ดจ
กถบราว ๒ อุม เป้นเค็ดจกถบ ๕ ทุมถูกเขาไปเกอบ ๕ ชัวโมงจะทหนัก
โหนไทว ทุดกระหม่อมชายท่านทรงระว้งมาก ตงแแต่ครั้งเกด้ากระหม่อม
ไปแแต่ไปเจีบตงนนั้นแแต่ ท่านคริสต์ว่าถ้าไปเพ็งเวดาราวชัวโมงเคษ ฯ จะ
ไมเป้นอะไรเดย คริสต์โทษว่าเพราะเกด้ากระหม่อมเทยวคอะไรแแต่ก็เพดิน
ไปจนเกินเวดากที่ตมศกรมมากจิงไคเจีบ ความมิตที่คุดเพดินเป้นเวदानาน
เกินไปนนั้นจิงของท่าน แแต่ทเจีบนั้นเกด้ากระหม่อมคิตว่าเป้นคด้วยถูก
อากาศหนาว แแต่แแต่เดือคฝาดนอยคอดักกับความหนาวไมไทว ที่เมือง
ยกยาฝรังเขาว่าเป้นเมืองรอน จนกระทั่งในโฮเค็ดเขาก็ไมจ่ายผ้าห่มให้
แแต่เกด้ากระหม่อมรูตักหนาวพอใช้

ในการรบตมเค็จพระพันวัสสาณั้นเค็ดจกถบถถึงกรุงเทพ ฯ นั้น ชายคิต

เชอเชอเพื่อเติมที มีจดหมายบอกมาถึงหญิงชามอีกว่า เวลาด่านเคี้ยวจะ
 มาถึงท่าวัดพระยาไกร ๓ โมงเช้า ทงนุกเพราะที่เชอบอกมาก่อนยังไม่เป็น
 เวลาด่านแน่นอน เมื่อจวนเวลาเกิดอาการหนักไปคอยรับเสด็จที่ท่า พอ
 ๘ นาฬิกาเห็นเรือมา พอเข้าเทียบท่าเสร็จเกิดอาการหนักลงไปเรือ
 ได้พบใครคือใครก็ตามเสด็จมาบอกอย่างไม่วรรทมตน จึงนั่งคอยกันอยู่
 ในเรือ ในการเชิญเสด็จจนบทพระยาตำรวจแพทยาคุณเป็นชระ จักรก
 พยายามแคะคนห้ามไปเตรียมไว้ ตัวเองก็อ้อมปีกคางคาวคอยเอา
 งานถวาย นั่งคอยกันอยู่จนเวลาจวน ๕ โมงเช้า เห็นชายกแคะเข้าไป
 ทางห้องที่ประทับ จึงรู้ได้ว่าบรรทมตนแล้วจวนเสด็จขึ้น จึงไปยืนเตรียม
 ตัวคอยเฝ้ารับทางซึ่งเขาจะเชิญเสด็จผ่านไป อีกครู่หนึ่งก็มีคนห้ามแคะ
 ออกมาพระองค์ทรงบรรทมอยู่บนแคร่มผ้าคลุมบรรทมไว้ครึ่งพระองค์ ทรง
 ประนมพระหัตถ์ เห็นจะตงพระทัยหมายแคะพคอผู้ซึ่งไปรับเสด็จ มี
 คณะนายเรือเดินนำแคะเป็นสองแถวตุ้จกระบวนแห่ ไปสู่สะพานอันพาด
 ดงจากเรือ เมื่อตงสะพานอันทอดจากเรือตงสะพานท่านน พวกคณะ
 นายเรือเข้าเชิญแคะถึง ๕ คน ต่คนเชิญตุ้มแคะ อีกคนหนึ่งยกคอกันได้
 แคะ ทงนเพอระดมใหม่จนตราย ด้วยสะพานทางดงจากเรือขนขนมาก
 ฝ่ายทางสำนักพระราชวังจัดพระกตกระบายอย่างกันฝนให้ภูษามาดาไปเอา
 งานถวายเวลาเสด็จดงจากเรือ แล้วเชิญเสด็จเข้าในรถพยาบาลอันจอด
 อยู่เชิงสะพานที่ดงจากเรือนั้น ออกเดินไปสู่วังสระปทุม เป็นการเรียบร้อย
 งดงามดี ตั้งเขตพระณัจฉวรรณไม่สู้บุบถลายไปมากนัก

ด่วงไปตงวันได้ไปฟังพระอาการทง ได้ความว่าเสด็จกลับมากัง

จึงมีพระอาการดีขึ้นกว่าประทับอยู่ในเรือ แดงค้อมมากมีพระอาการดีขึ้น
โดยลำดับ รายงานพระอาการซึ่งหมอบออกประกาศมีถึงวันที่ ๘ ว่าดังนี้

“ตั้งแต่วันที่ ๓๕ นาฬิกาจนถึง ๘ ถึงเวลา ๑๑ นาฬิกา พระ-
อาการทุกอย่างดีขึ้นมาก พระชีพจรระหว่าง ๘๘-๘๙ ความร้อนระหว่าง
๘๘.๕ ฟ. - ๘๘.๖ ฟ. บรรทมได้ ๘ ชั่วโมงเศษ ด้วยพระอาหารได้มาก
ส่วนพระอาการทางพระทนต์ขึ้นตามลำดับ”

เครื่องแก้หูดังตามที่ตรัสเล่า เป็นอันดีดังตั้งใจคิดแล้ว ว่าเป็น
แต่เขาจับหนทางช่วยได้ แต่คิดทำเครื่องยังไม่สำเร็จพ้นข้อแก้ไขไปได้ เป็น
อันดีในความพอใจในเครื่องแก้หูนี้ จะไม่ขอชวดยจนกว่าจะได้ข่าวว่า
เขาคิดทำเครื่องให้ใช้ได้ขึ้นไปอีก ที่บางกอกเขาก็ออกไปชักชวนให้ทำ
แผ่นเสียง อดดำเนินยงต์มเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เทศน์ ภาระงานเงินซึ่ง
พอจะออกได้เป็น ๓ ชั้น ชั้นที่ ๓ เงิน ๓๕๐ บาท จะทำเครื่องชวดยเสียง
ให้ชวดย ชั้นที่ ๒ เงิน ๓๐๐ บาท จะให้หีบเสียงชวดย ชั้นที่ ๓ เงิน ๕๐ บาท
จะได้แต่แผ่นเสียง บอกให้ส่งเงินที่คุณหญิงฉ้วน มุขมนตรี พอเห็นใบ
ชักชวนก็ออกปากว่าไม่ศรัทธาแปลว่าผู้คิดชอบเด่นทุกตาเครื่องคุณฉกเท่า
นั้น ไม่เห็นจะเป็นประโยชน์เท่าไร นึกว่านายจรูญ ซึ่งเคยเป็นพระครู
วรวงศ์ ซึ่งเป็นพี่เลี้ยงชายงวออยู่เมื่อบวช เป็นคนชอบเด่นเครื่องคุณฉกนั้น
แหละเป็นผู้คิดชักชวน แต่สอบถามชายงวอบอกว่าไม่ใช่ จะเป็นใครคิด
ชายงวอไม่รู้อ

ตรัสเล่าถึงแต่จุดจบถึงมระกะกา นกถึงเมื่อเกิดอาการหม้อมกตบจาก
ชวามาถึงมระกะกาเวลาเที่ยง เวื่อทอดห้างเมืองเกิดดับ นึกอยากจะขึ้นไปชม
เมืองแต่แต่ตรอนหนัก จะขึ้นไปก็เห็นเทากบอเห็นาข้ามมระกะกา จึงเดยนอน

ดูดเดี่ยวปดอยแต่ถูกๆ ขึ้นไปเที่ยว เมื่อถึงปอดเสวตเคนแฮมได้ขึ้นไปเที่ยว
ชมเมืองต่างอและกวดาตามบุรีตุนกพอใช้ ได้เห็นหนังสือพิมพ์ว่า เซอ
เสวตเคนแฮมพ้องหย่าเมีย ให้เกิดกรรมตั้งเวร อะไรอายุกว่า ๘๐ แล้ว
ยังพ้องหย่าเมียได้

หนังสือเวรตุนกเทศที่ ถาขาดไปแต่อกบวดย

พร

x x x

Hotel Astor, Ma Lang.

วันที่ ๒๒ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๓

ทูล สมเด็จพระนริศฯ

หม่อมฉนย่นค้อย่างเรียกได้ว่า "ปดอบปดม" ที่ได้รับถวายพระหัตถ์
ประทานพร้อมด้วยพระญาตวงศ์ ในวันเกิดของหม่อมฉน นอกจากรู้ดีก
ความเมตตาอารยยังพศังถวายพระหัตถ์มาถึงเมืองสุรไบายา เฉพาะตรงกับ
ฉนเกิดที่เดียว แต่ทว่าเขาจะค้นหาตัวไม่พบ เพราะหม่อมฉนชนจากเรือ
เวลา ๓ โมงเช้า ทดกระหม่อมชายท่านพาเที่ยวเตร่ดูอะไรๆ ต่างๆ พอ
กตางวันเสด็จพาไปเที่ยงเกาะเหลาที่ โรงเคยม แดงกขนรถไฟมาเมือง

มาถึง เขาตั้งถวายพระหัตถ์ตามมาจึงได้รบตอจนท ๒๒ แต่ก็ดูอัครมย์
อยู่นั่นเอง

เช้าวันที่ ๒๒ นี้ไปดูเทอดสถาน ประนะตวัน ระยะทางรถยนต์เด่นขาด
๒ ชั่วโมง นำคู่มือไว้ เพราะถ้อยแบบข้างบุโรพุตอกกับพรหมมานันท์
มาประสมแคะคิดแก้ไขไปตามชอบใจสมัยรัชกาล

ตั้งแต่งเรือมาจากบึงจนถึงเมืองสุร โขยา ๘ วัน ทะเดเรียบเป็น
แม่น้ำตลอดทาง เจ้าหญิงกำทัง ๓ คน แต่ไปรถยนต์ทางไกลในวันหนึ่งหญิง
พูนเมารรถกลับมากับน้อง

● เมืองมาตงหนานน้อยกว่าบึงตุง ปรอทในท้องเวตากลางคืนเพียง
๗๗ เท่านั้น

พรุ่งนี้วันที่ ๒๕ เช้า หม่อมฉันจะกลับเมืองสุร โขยาตามทางรถไฟ
ที่มาเวตา ๒ ชั่วโมงเศษเท่านั้น บ่าย ๓ โมงจะลงเรือไปเกาะบาหัด
ขอขอบคุณอย่างยิ่งที่ประทานพร

ตั้ง ๒๖ พฤษภาคม

ป.ด. เขียนที่เมืองสุร โขยาวันที่ ๒๓ หญิงพูนเมารรถยนต์ทุกตัวมาพักตาย
เป็นหนักกว่าคาด เช้าวันนั้นคอยพันพอดขึ้นมาขบวนรถไฟกลับมา
สุร โขยาได้ แต่เห็นกนรวมทั้งตัวเธอเองก็เห็นด้วยว่าไม่ควรไป
เกาะบาหัด เพราะที่นั่นจะต้องไปด้วยรถยนต์ตั้งวันละ ๓ ชั่วโมง

๔ ชั่วโมง ถ้าไปเกิดฟกชารชนทหนักจะเสียกระบวนหมดเพราะอยู่
 โทด จะต้องไปค้างเตงอยู่หมดด้วยกัน จึงตกลงให้พักคอยอยู่ที่
 โยเต็ด Oranage ที่สุรไบยา ๓ วัน หมิงเห็ดขจะอยู่เป็นเพื่อนเชอก
 ไม่ยอม ด้วยส่งสารว่าจะไม่ได้เห็นอะไรที่อยากมากู เชอชออยู่
 คนเดียว แต่ทนมนายกิมพงซังเคยอยู่กรุงเทพ ฯ ยกครอบครัวมา
 ตั้งค้าขายประจำอยู่ ทุดกระหม่อมโปรดมาก เขารับจะอุปการะดู
 แต่ แต่ถึงกระนั้นนำส่งสารแต่จะทำอย่างไรได้ จะเปลี่ยน
 ไปรแกมก็มีไซบ้วยเจ็บหนักหนา จะพาไปด้วยก็เดียงภยันัก
 หมิงจงมาถึงบันดงแตงเมอวานน

ค.ร.

x x x

คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๔๗๓

กราบทูล ส้มเต็จกรมพระยาตำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท
 เมอวานนได้รับตายพระหัดถ ซึ่งประทานไปแต่เมืองสุรบายาดง
 วันที่ ๒๒ มิถุนายน รุดักนกจากททรงรุดักกว่าคำ "ปลตบปลตม" ไซไม่ได้
 เหมือนกับเกดากระหม่อมรุดักว่าเหมือนกัน และส่งสารหมิงพุนที่คองไป
 ค้างเตงอยู่สุรบายา ไม่ได้ไปเห็นเกาะบาหัด

ในการเมาระไรต่าง ๆ คิดว่าเกี่ยวข้องใจมากกว่าอื่น แม่โตก็ไม่ใช้
 หยอกอยู่เหมือนกัน ทูตกระหม่อมชายเด่จึงพาไปดูภูเขาไฟที่บ้านด้วย
 ชาติไปก็ไม่เป็นไร ครั้นลงไปเดินอยู่ในขุมทรกเป็นแน่ว่าทำให้ใจเศร้าหมอง
 เป็นเบ้องต้น จากดบเดยเมารถต้องนอนแหว่อยุ่ที่ไต่เตดจิตเตเร ซึ่งไป
 หยุดกินอาหารกลางจนทนทน หากแต่แม่มีพินชไปรบเด่จกที่ไต่เตดนั้น
 เดยตะพายเอาถดบคำหนักบนตุงเตี้ยกอน เกด้ากระหม่อมถดบที่หตง ไป
 ดูเห็นนอนคดุมหัวคดุมคต ก็เดยปลัดอยให้นอนไม่รบกวน ครนรุ่งเช้ากถูก
 ชนยมนแยมแจ่มใส่หาได้เจ็บไปยิตยวไม่

จนหนงเกด้ากระหม่อมชรดไปกับแก เวดaxonเขาเป็นชรรมคาค
 ทางเดยวเขาต้องทำให้ทางเอียงข้างใน คาคทางตดเดยวประเคยวรถก
 เอียงซ้ายเอียงขวา แกดงพิชเอียงควชรด เกด้ากระหม่อมกรูทเดยวว่า
 เพราะปฏิบคตอย่างนจิงได้เมารถ ไต่ถอนให้นังพิงเตี้ยเฉย ๆ รถจะเอียงไป
 ทางไหนก็ข้าง ดูอะไรให้เพด็น ๆ ไปก็แล้วกัน แกทำคามาถอนนงก็เป็น
 ดำเร่จจิงไม่เมา

เห็นในหนงต้อตบเบ เตอะชวสี ซึ่งดำรังดำรงแปด เขียนบ่นด้วย
 เรือเรือถูกคตนโคตงเคตงในนงว่า ทหารเรือแนะนำให้เอียงควฝืน เวดax
 เอียงซ้ายให้ฝืนควไปข้างขวา เวดaxเรือเอียงขวาให้ฝืนควไปข้างซ้าย
 เกด้ากระหม่อมอานกหัวเราะ คิดว่าถาคงพิชทำอย่างนงอยู่ประเคยวเดยว
 กเมาหกตะเมน

ในหนงต้อตบเบเตอะชวสีนั้น มีถาดวงถึงได้ไปดูจับข้าง เต่าตะเอียค
 อยู่ แต่จรงคไวกกราบทูตทางหนงต้อเวร เมื่อเด่จกถดบไปถึงบงนงเดด
 ครตเด่ถาดังไปทอตพระเนตรเทวดสถานที่ปนตารัน เกด้ากระหม่อมยง

สาขาหอสมุดแห่งชาติ

๗๕

ไม่เคยไปถึง แต่ได้เห็นรูปฉายมากแล้ว การก่อสร้างเป็นไปอย่างหนึ่ง
ไม่เหมือนโบโรบัวร์ และบรามบานันเดย แม้รูปภาพก็ไม่เหมือนกัน ที่
ปนคาร์นั้นทำแก้ไขไปเข้าแบบทางพื้นเมืองมาก อย่างตรีตบออกทางยกยาน่า
จะเป็นไปไกลแบบฮินดูมากกว่า แต่ว่าได้เห็นน้อยย่อมพยากรณ์ยาก
จะมีแค่นี้

พร

x x x

คำหนักปลายเนิน คลองเคบ

วันที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๔๗๓

กราบทูล ถ่มเศ็จกรมพระยาตำรวง ๆ ทราบฝ่าพระบาท

ฝ่าพระบาทเสด็จไม่อยู่ให้รู้ตักโหวงเหวงไป หนังสือเจอรอนเคยทำ
ถวายก็ไม่ได้ทำ ถวายพระหัตถ์เจอรซึ่งเคยได้รับก็ไม่ได้รับ เมื่อวันที่ ๒๓
ได้รับไปรษณียบัตรซึ่งมีรูปตักอำนาจการบิณฑังคโปร์ ซึ่งทรงพระเมตตา
โปรดประทานเข้าไป ทำให้หนักตักอำนาจการ ~~.....~~ รุงเทพ ๆ
ได้ทำใหม่มีแล้วเหมือนกัน เบ็ดเมื่อเร็ว ๆ นี้เอง ได้ค้นหาหนังสือพิมพ์
ตักรูปตั้งมาถวายนี้ด้วย เพื่อทูลขอจดว่าของเราก็มี แต่ของใครจะดีไม่ได้
ประการใดทูลไม่ได้ ด้วยไม่ได้เห็นทั้งปวงทาง

ข้อความใด ๆ ที่เป็นปัญหาอันจะพึงทรงวินิจฉัยเด่น ซึ่งเคยเขียน
ถวายมาในหนังสือเจรนน จะเขียนถวายมากเป็นเอกาโต จะชยักไว้เขียน
ถวายต่อเมื่อเสด็จกลับถึงบึงแก้ว

ชายศรีอนุวัฒน์ (ในกรมมหรพษ์) เหมมาตาบวชที่วัดประยูรวงศ์
วันที่ ๓ กรกฎาคม รู้ดีกว่าแปดกคที่หม่อมเจ้าบวชเสดยศักดิ์ เต็มใจจะ
ไปช่วยงานเซอเต็มตัว ถ้าเห็นว่าฝนไม่ตก

หวังใจว่าฝ่าพระบาทเสด็จเที่ยวต้นนุกด์บาย

ขอถวายบังคมฝ่าพระบาท

พรหม

x

x

x

คำหนักประเสบัน บันดุง

ที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๓

พูด ส้มเค็จกรมพระนริศ ฯ

หม่อมฉนถกตบจากเกาะบาหัดมาถึงบันดุงเมื่อเชาวันที่ ๒๗ มิถุนายน
และได้รับตายพระหัดถลงวันที่ ๒๖ ซึ่งส่งมาทางไปรษณียอากาศนั้นด้วย ใน
วันนั้นด้วยเหมือนกัน

หญิงพูนซึ่งต้องทงไว้ที่เมืองสุร โขยานัน อากาฬหายเจ็บเป็นปรกติ
แต่กลับเป็นบุญที่ไปมารกเดี่ยวเมื่อตอนก่อนไปเกาะบาหัด หาไม้ไปปลูก
ข้ามเขาวงกตหนักกว่าเมื่อไปเมืองมาดัง ก็คงไปเยี่ยมที่เกาะบาหัดจะลำบาก
มากทีเดียว

เกาะบาหัดนั้นหม่อมฉันไม่เคยอยากไป เพราะได้อ่านพรรณนาและ
เคยเห็นรูปนายทศพรทำ นึกว่าไม่มีอะไรน่าดูยิ่งกว่าหญิงสาวเบ็ดนม กับ
การพ้อรำอย่างละครดมัยใหม่เช่นตกรปราโมทย์ของชวา กับเทวดาน
ที่สร้างใหม่ ๆ ไปครั้งนักเป็นการส่งของพระคุณทูตกระหม่อม ด้วยท่านจะ
เสด็จพาไปเองโดยฐานะเป็นแขกของท่าน แต่เมื่อได้ไปเห็น "หญิง"
กตัญญูความคิดเต็มหมก เป็นที่น่าดูอย่างยังไม่ค่อยกว่าเกาะชวา แต่คิดดู
เพื่อหาความรู้โบราณคดีจึงจะสนุก รวมทูตแต่ใจความ คือพวกชวาเกาะ
บาหัดนี้ โดยมากเดิมเป็นชาวกรุงมัทพิต (ชาวทางตะวันออก) ในสมัย
เมื่อถือศาสนา พราหมณ์ ถกพวกที่ไปเขารัต ถือศาสนา ฮินดูตาม เบียดเบียน
ต่าง ๆ ที่เบียดเบียนสักคอกจะให้เขารัตเป็นฮินดูตาม พวกที่ยังเดิมได้
ศาสนาแต่ดทธรรมนิยมเดิม จึงอพยพพากันหนีข้ามไปอยู่เกาะบาหัดคง
รักษาตติและศาสนาและธรรมเนียมเดิมประพฤติดั้งมาจนทุกวันนี้ ครั้น
นานมาหลายร้อยปี ดทธรรมนิยมเดิมเดิม "เรียด" ดัง ถึงกระนั้นก็
ตั้งใจพยายามรักษานบธรรมเนียมเดิม ไม่นิยมการเปลี่ยนแปลงและไม่
มีคนจำพวกอื่นเข้าไปแทรกแซม ประพฤติอย่างเดียวกันมาทั้งเกาะ
ลักษณะการอื่นใดที่เราไปเห็นในเกาะบาหัดชวนให้คิดค้นถอยหลังขึ้นไปหา
เหตุเดิมมีมากมายหลายอย่าง ยกอุทาหรณ์เช่น ประเพณีที่หญิงเปิดอ

นม อันพึงเห็นในรูปภาพโบราณมีในอินเดียต่อมาจนประเทศเหล่านี้ การที่
 เอาผ้าห่มปกบิตและทงระชายนมเกิดชนคตภายหลัง พวกชาวบาหัตเตายัง
 ประพฤติประเพณีเดิม ดังเกิดได้โดยไม่แสดงทงระชายนม หรือตั้งราคะ
 จริตอย่างหนึ่งอย่างใด น่าเปรียบกับนารีผลซึ่งถือว่าเป็นของเกิดมากับตัว
 เช่นนั้น แต่พวกชาวต่างประเทศอันราคะจริตครอบงำ ไปเห็นเขาคันด้วย
 ทัศนะของตนเอง เปรียบเหมือนพวก วิชาจร ที่แท้ทงระชายนมตนเองได้ชัก

อีกอย่าง ๑ คือ เทวสถาน ที่เกาะบาหัตต์ ด่วนเป็นของใหม่ภายใน
 ๔๐๐ ปีนี้ แม้ทุกถวนนิกยงสร้างใหม่และซ่อมแซมของเดิมมีมากกกว่ามาก
 แต่ดังเกิดเห็นได้จากก่อสร้างโดยประสงค์จะรักษาแบบเดิม ที่ผิดไปก็ด้วย
 ความรู้เรียวดง ประหลาดเป็นข้อสำคัญอย่าง ๑ ที่ฉีกอยู่แนวฉันท
 อย่างปรากฏขอมยงทำโดยยทเกาะบาหัตต์

กระบวนพี่น้องบ้านนั้นก็แยกไปอย่างหนึ่งต่างหาก จากชาวหรือชาติ
 อันทางตะวันออก รู้ได้แต่ว่าเป็นศิษย์ชาวอินเดียด้วยกัน
 หม่อมฉันเชื่อแน่ว่าท่านได้เข้าไปเกาะบาหัตต์คงไปรด

ดั่ง ๖๖ ๖๖ ๖๖ ๖๖

ป.ด. ถวายรูปหญิงบาหัตต์มาด้วย ๒ รูป รูป ๑ หาหาให้กันเป็นธรรมดา
 อีกรูป ๑ ฝรั่งให้ถ่ายยวคนทงเทียว

× × ×

ตำหนักปลายเนิน คลองเคย

วันที่ ๘ กรกฎาคม ๒๔๘๓

กราบทุก สมเด็จพระราชาธิบดี ฯ ทราบฝ่าพระบาท

เมื่อวันที่ ๒๖ ได้รับลายพระหัตถ์ประธานเคยบนตง ลงวันที่ ๒๘ มิถุนายน ฉบับ ๑ พร้อมทรงรูปหญิงศิลปินชาวบาห์ ๒ รูป แล้วยังวันที่ ๒๖ นั้นได้รับไปรษณียบัตรรูปประติมากรรม ซึ่งประธานไปแต่เกาะบาห์ออกแผ่นหนึ่ง ไปรษณียบัตรแผ่นหนึ่งส่งประธานก่อนตายพระหัตถ์แต่ได้รับที่หลัง ใช้เวลานี้ไปด้วยไปทางอากาศกับทางปรกติ เป็นพระเดชพระคุณตนเกล้า

เกาะบาห์เป็นทิวเขาช่อตอนามด้วยหญิงศิลปิน แต่เกล้ากระหม่อมไม่ได้มาถึงถึงนมแม่แค่น้อยเดียว ถ้าอยากดูถึงนมแม่ไม่จำเป็นต้องไปถึงบาห์ ขนรถไฟไปอุตรดิตถ์แล้วบุกเขาไปในลับแลก็ได้เห็นนมไป การห่มผ้าอันเป็นของใหม่ รูปเขียนรูปบันทึกเราทำ ๆ กันก็ไม่มาห่มทงนม เกด้ากระหม่อมไม่เห็นถึงเกาะบาห์อยู่กึ่งกึ่งก่อสร้าง แม้จะเป็นของใหม่ก็คิดเท่าที่เห็นรูปฉาย เช่นซุ้มประตูอันปรากฏอยู่ในไปรษณียบัตรซึ่งประธานไปนั้นเป็นต้น นมลักษณะห่างไกลกันมากกับถึงก่อสร้างซึ่งมีในเกาะชวา ดูปนเข้าไปข้างจินตนาการทางช้างไทยหน่อยๆ ชอบกอดหนักหนาอยู่ แต่ที่รู้สึกอยู่ว่า เกด้ากระหม่อม ห่มนมอยู่ในทางก่อสร้าง จึงได้มุ่งหมายหนักไปทางก่อสร้าง แท้จริงธรรมดาว่าบ้านเมืองก็จะต้องมีอะไรทุกอย่าง แต่ว่าใครกันจะดูอะไรก็ดูถึงนม ที่มุ่งหมายไปดูหญิงศิลปินนั้นเดวเดวมักจะหาประโยชน์อันยาวไปจนถึงพรุ่งนี้ก็มีได้มเดียว

การเปลี่ยนแปลงไม่ว่าสิ่งใดหมด ย่อมเกิดแต่ชนหมู่อื่นเข้าไปแซกแซง ว่าโดยจำเพาะ ฝรั่งเศสเข้าไปแซกแซงถึงทั้งปวงก็ผันแปรไปทางฝรั่งเศส

เกิดอาการหม่อม ไปเกาะขวา हा ของ हाอะไร เพื่อเป็นความรู้ ก็ให้หนักไป
 หมด มันมันแปรไปตามที่ฝรั่งชอบใจเกือบหมดทุกอย่าง เช่นละครก็เหต
 หนุมาในเรื่องราวเกียรติยศกับอรชุนในเรื่องมหาภารตะก็ได้ ของชายก็
 เป็นชนิดที่เกิดอาการหม่อมเรียกว่าของศรุกราดิศ อย่างกรวยปักดอกไม้
 ของฝรั่งฉดกตายเทพประนมคณะน จะหาชื่อของพณเมืองได้เป็นอันยาก
 ยงนิก

เมื่อวันที่ ๓ ได้ไปช่วย การบวชหदान ชายตรีชนุดม ทวด ประยูร-
 วงศ์ เป็นงานคกคกมีญาติมิตรไปช่วยกันมากอย่างน่าปดมใจ เกิด
 กระทบได้ทำหน้าที่จนภาคเข้าโบสถ์ พระโพธิวงค์เป็นอธิษฐานาย พระ
 ธรรมปห่งธนาจารย์เป็นกรรมวาจาจารย์ พระธรรมเจดีย์เป็นอนุศาสนา-
 จารย์ การบวชได้สำเร็จไปแล้วด้วยดี ขอถวายพระกุศล

วานนี้ไปช่วยบวชคุณวิเศษที่วัดเทพศิรินทร์ ดงจากรถเข้าวัดไม่ได้
 ด้วยฝนตกพริ้วๆ ถ้าวันเข้าไปถึงเต็ม จึงปล่อยชายงัวเข้าไปแทนตัว

พรุ่งนี้พระยาฤทธิไกร (ตาย) จะบวชที่วัดสระบัว อุดกจะดี ๆ ยัง
 ไม่เคยเข้าไปเที่ยวในวัดนั้นเลย ถ้าฝนไม่ตกก็จะไปช่วยเขา

พร

x

x

x

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม
๒๒๓ ถนนพหลโยธิน ซอย ๒ พระนคร. โทร. ๕๗๗๖๖
นายบรรลพ รุ่งเรืองธรรม ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๔๙๙